

А. А. Ворон, В. А. Солопенко

УКРАЇНСЬКА мова 7

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ОСВІТА»
2007

ББК 81.2УКР—922
В75

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України
від 12.04.07 р., Протокол № 5/1—19. Лист № 1/11—2175
від 28.04.2007 р.)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Художник *М. Ю. Крюченко*

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

- — основне правило
- — правило-підказка
- — запитання і завдання
- — вправа з ключем
- — словничок
- — мовна задача

Ворон А. А.

В75 Українська мова: Підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закладів з навчанням рос. мовою/А. А. Ворон, В. А. Солоненко.— К.: Освіта, 2007.— 240 с.

ISBN 978-966-04-0682-7.

ББК 81.2УКР—922

ISBN 978-966-04-0682-7

© А. А. Ворон, В. А. Солоненко,
2007

© Видавництво «Освіта»,
художнє оформлення, 2007

У сьомому класі ви продовжите вивчати частини мови, розкривати таємниці української мови. Ви вже дізналися багато нового, але попереду ще незвідані стежки, що ведуть до мовної країни знань. Пройшовши цими стежками, дізнаєтеся про особливі форми дієслова, прислівник, службові частини мови, вигук. Як винагороду за сумлінну працю здобудете знання про значення, граматичні ознаки, особливості правопису і вживання в мовленні цих частин мови, навчитесь грамотно висловлювати свої думки, опануєте основні правила спілкування. І поруч з вами завжди буде надійний помічник і порадник — підручник.

Щоб пригадати вивчене раніше і краще засвоїти новий матеріал, дайте відповіді на запитання на початку кожного параграфа або виконайте вправу-дослідження. Правила, виділені синім кольором, треба запам'ятовувати. Можна користуватися підказками підручника, якщо виникають труднощі під час вивчення нової теми. Мовні задачі сприятимуть розвиткові логічного мислення, а вправи з ключами є найшвидшим способом самоперевірки.

Контрольні запитання і завдання, вміщені після кожного розділу, тести наприкінці підручника зорієнтують у тому, що ви повинні знати і вміти, щоб тематична атестація пройшла успішно.

Рубрики «Культура спілкування», «Духовні скарби України» допоможуть удосконалити вміння спілкуватися, цікаво і змістовно висловлюватися, почуватися впевнено в різних життєвих ситуаціях.

Словники в розділі «Додаток» пояснять вам невідоме слово. У цьому розділі є зразки й мовних розборів, що стануть у пригоді під час виконання вправ і завдань.

Щиро сподіваємося, що підручник не тільки допоможе вам навчитися грамотно писати, а й стати цікавим, тактовним співрозмовником.

Бажаємо вам успіхів, терпіння і наснаги!

Автори

МОЯ МОВА

*Ти даєш поету дужі крила,
Що підносять правду в вишину,
Вченому ти лагідно відкрила
Мудрості людської глибину.*

*І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітують в поемах і віршах,
Бо в тобі — великого народу
Ніжна і замріяна душа.*

Василь Симоненко

§ 1 Місце української мови серед інших слов'янських мов

1. До якої мовної групи належить українська мова?
2. Чому українську мову називають милозвучною? Які засоби милозвучності вам відомі?
3. Який статус має українська мова в нашій державі?
4. Чому всі громадяни України повинні знати і шанувати українську мову?

1. І. Прочитайте і перекажіть текст.

До найкоштовніших надбань кожного народу належить мова. Це найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свої досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання. Рідним словом народ збагачує світову культуру. Слово — наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу. З цього невичерпного джерела мовець здобуває знання не тільки про навколишній світ, а й про моральні й естетичні оцінки та уподобання народу.

Український люд творив свою мову упродовж віків, не втомно запалював у слові незгасний вогонь думки і почуття, вічність праці та мрії. Колективна пам'ять народу-творця береже мову, а в ній — і своє безсмертя. У рідній мові захована немовби якась таємнича сила, що в неповторному єднанні звуків несе чарівну мелодію і називає щось зрозуміле всім. І не тільки називає, а й передає найтонші відтінки переживань. Мова — це дивосвіт, ціла духовна планета (*За І. Вихованцем*).

П. З'ясуйте значення виділених слів за тлумачним словником у кінці підручника.

2. І. Прочитайте. Поясніть, як ви розумієте подані висловлювання про мову українських письменників, діячів науки і культури.

1. Слово — найвірніший посланець із минулого в сьогодення й із сьогодення в прийдешнє. Завдяки його могутності не замулюється людський досвід (*І. Вихованець*). 2. Позбавити людину її мови — це те саме, що підрізати коріння її духовності

(В. Русанівський). 3. Українське слово! Беру тебе, як скарб, в пісенній вроді з джерел, що не міліють у народі (Д. Луценко).
4. Якщо забув ти рідну мову, мілієш духом ти щодня, ти втратив корінь і основу, ти обчухрав себе до пня (Д. Білоус).

П. До якого стилю мовлення належить кожне висловлювання? Свою думку обґрунтуйте.

3. Прочитайте вірш Володимира Сосюри. Визначте його тему та основну думку.

О місячне сяйво і спів солов'я,
Півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це — мова моя,
Це — мова моєї України.

Тобою звучать і міста золоті,
Й завітчані селами гони...
Ти зброя ідеї. У битві й труді
Єднаєш сердець міліони...

Мов райдуги-арки над морем колон,
Що в небо музикою лине,
Де славить життя золоте жайворон...
Це — мова моєї України.

Це — матері очі. Я звуки твої
Люблю, наче очі дитини...
О мова українська!.. Хто любить її,
Той любить мою Україну.

В. Сосюра

Українською мовою розмовляє понад сорок мільйонів людей. Вона об'єднує українців, що живуть в Україні та за її межами — у східній і західній діаспорах. Східна діаспора — це країни близького зарубіжжя, насамперед Росія. Західна діаспора — це країни далекого зарубіжжя: Сполучені Штати Америки, Канада, Аргентина, Австралія. За підрахунками науковців, українська мова за кількістю людей, що нею послуговуються, посідає вісімнадцяте місце у світі.

4. Прочитайте текст. Складіть розповідь про місце української мови серед інших слов'янських мов.

Слов'янські мови — група близькоспоріднених мов індоєвропейської мовної сім'ї. Вони поширені на території Східної і Центральної Європи та Азії. Загальна кількість носіїв слов'янських мов — понад 287 мільйонів осіб. Слов'янські мови поділяються на три підгрупи: східну, західну і південну.

До східнослов'янських мов належать українська, російська та білоруська мови. Писемність кожної з названих мов починається з давньоруського періоду.

Західнослов'янська мовна підгрупа об'єднує польську, чеську, словацьку і дві серболужицькі мови. Сюди ж належала і полабська мова, яка перестала існувати у XVIII столітті.

До південнослов'янської підгрупи належать болгарська, сербська, хорватська, словенська і македонська мови. Південнослов'янською за походженням є й найдавніша літературна мова слов'ян — старослов'янська. Нею вперше в IX столітті Кирилом і Мефодієм здійснено слов'янський переклад біблійних текстів (*З енциклопедії*).

5. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви.

Історія — це не тільки м..нуле. Історія ж..ве в мові. Саме слово донос..ть нам з гл..бини віків пристрасті, радощі й сподіванки наших предків. Мова — це душа народу. Від спов..точка дитина чує від мат..рі рідну мову, за нею промовляє перші ніжні слова. Вони наповнені почут..ям, мов квітка н..ктаром. Д..тина росте, чує перші казки й пісні, сама л..пече ті казки й пісні та розводить свій квітник слів. З часом він усе більш розроста..ться і все п..шніше буває. У свідомість д..тини разом із мат..ринським словом входять звичаї її оточення, через оповідан..я бл..зьких довіду..ться вона про жит..я і справи своїх дідів і прадідів, про подв..ги народних г..роїв м..нулого (*За М. Шумилом*).

6. Спишіть речення. Доберіть до виділених слів антоніми, ставлячи їх у потрібній формі. Поясніть, як ви розумієте зміст поданих прислів'їв.

1. Більше діла — ... слів. 2. Добрим словом і мур проб'єш, а ... і в двері не ввійдеш. 3. За грубе слово не сердься, а на ... не задавайся. 4. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі — завзятих 5. М'які слова і ... камінь крушать. 6. Слово може врятувати людину, слово може і 7. Холодні слова не запалють ... сердець (*Нар. творчість*).

7. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. Язык Хмельницкого, Пушкаря, Дорошенко, Апостола, Палия должен передать славу этих великих людей Украины (*Г. Срезневський*). 2. Я люблю волшебные мелодии украинской народной песни, волнующую красоту украинской музыки, прекрасный украинский язык, чудесный народный говор (*Максим Горький*). 3. Язык Украины поэтичен, музыкален и чрезвычайно живописен (*В. Короленко*). 4. Патриотизм начинается с отношения к своему языку (*О. Купрін*).

волшебный — чарівний
волнующий — хвилюючий

чрезвычайно — надзвичайно
живописный — мальовничий

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

МОВА

8. Прочитайте текст мовчки, зазначивши витрачений на це час. Якщо текст прочитано більше ніж за півтори хвилини, вам необхідно вдосконалити техніку читання.

Могутність мови — це духовна могутність народу. Народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його таланти високо підносять авторитет рідного слова, влітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди.

З найдавніших часів українське слово жило у творах усної народної творчості: піснях, легендах, переказах, думках. Живою розмовною мовою написав славнозвісні твори — поему «Енеїда» та п'єсу «Наталка Полтавка» — Іван Котляревський. Тарас Шевченко став основоположником літературної української мови. Чимало зробили для її утвердження й інші українські письменники XIX століття: Марко Вовчок, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський.

У мові відбито індивідуальність народу. Тому мова є засобом взаєморозуміння і спілкування.

Без розквіту національних культур не може творитися світова культура. Немає поганих мов, як немає поганих народів. Це треба глибоко усвідомити, тоді стане зрозуміло, чому так важливо піклуватися про мову, плекати і леліяти її,

оберігати і збагачувати, вдосконалювати й робити гнучкішою (За М. Шумилом).

9. За самостійно складеним планом підготуйте усне повідомлення «Мова — скарбниця духовності народу», скориставшись матеріалом вправ § 1 та рубрикою «Духовні скарби України. Мова».

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Мова і мовлення. Види мовленнєвої діяльності. Навчальне читання мовчки

1. Чим різняться поняття *мова* і *мовлення*?
2. Які види мовленнєвої діяльності вам відомі?

Щоб мати можливість спілкуватися, людина оволодіває мовними навичками (фонетичними, орфоепічними, орфографічними, лексичними, граматичними, стилістичними) та мовленнєвими вміннями (аудіюванням, читанням, говорінням, письмом).

10. Розкажіть про мову і мовлення, види мовленнєвої діяльності, використовуючи таблицю.

Спілкування

Мова	Мовлення
Фонетика (звуки мови). Орфоепія (правила вимови слів). Графіка (передача звуків мови на письмі). Орфографія (правила написання слів мови). Лексикологія (словниковий склад). Грамматика: → морфологія (слова як частини мови); → синтаксис (будова речень і словосполучень). Пунктуація (правила вживання розділових знаків). Стилістика (стилі мовлення).	Аудіювання (слухання і розуміння співрозмовника). Читання (уміння сприймати друковані тексти і розуміти їх). Говоріння (вміння відповідати на поставлені запитання, висловлювати власну думку). Письмо (вміння передавати на письмі власні думки).

11. Прочитайте прислів'я. Скажіть, про які види мовленнєвої діяльності йдеться в кожному з них.

1. Не перо пише, а розум. 2. Ліпше переконувати словами, як кулаками. 3. Не мовчанка буває нудна, а пуста балаканина.

4. Де багато бесіди, там мало користі. 5. Щоб правду знати, треба книжку читати. 6. Не на користь книжки читати, коли тільки вершки хапати (*Нар. творчість*).

12. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Зачем читать вслух? А в самом деле, зачем? Возьмите хорошую книгу и прочитайте её вслух. Не торопясь. Каждое слово обретает особый вес. При чтении вслух работает и зрительная, и слуховая память. Вместе они творят чудеса...

Какая старина! Ну зачем это сейчас, когда в каждом доме радио, телевизор! Однако слово, прозвучавшее из уст даже самого лучшего актёра, и слово, прозвучавшее в безыскусном домашнем чтении, звучат по-разному. Домашнее чтение вслух очень сближает (*С. Львов*).

вслух — *вголос*
торопливо — *поспішно*
обретать — *набувати*

зрительный — *зоровий*
чудо — *діво*
безыскусный — *тут: простий*

13. I. Прочитайте текст мовчки.

ПОДВИГ І ДИВО КАТЕРИНИ БІЛОКУР

«Якби в нас була такого рівня майстерності художниця, ми змусили б заговорити про неї увесь світ», — так сказав Пабло Пікассо, побачивши картини «громадянки села Богданівки» на Міжнародній виставці в Парижі.

К. Білокур. Автопортрет

Життя Катерини Василівни Білокур можна схарактеризувати двома словами — подвиг і диво. Читати і писати навчилася самотужки. Малювати почала з дитинства, спочатку вуглем на клаптях старих сорочок, потім — на полотні. Подвиг, бо не перестала малювати, незважаючи на постійні технічні складності (методом спроб і помилок навчилася сама ґрунтувати полотно, намагалася робити й фарби, надавала перевагу саморобним пензлям «із котячого хвоста»). Невдало скінчилися намагання вступити до Миргородського технікуму художньої кераміки, потім — до Київського театрального технікуму. До того ж родина засуджувала захоплення малюванням.

А диво — бо якось, почувши по радіо пісню «Чи я в лузі не калина була?» у виконанні Оксани Петрусенко, зважилася написати листа, адресувавши його: «Київ, академічний театр, Оксані Петрусенко». Лист цей не загубився, а вкладений у нього малюнок на шматку полотна настільки вразив співачку, що вже через рік, 1940, за її сприяння в Полтаві відбулася перша персональна виставка художниці.

У натюрмортах, пейзажах, портретах, автопортретах Катерини Білокур поєднуються безпосередність індивідуального світосприйняття й оригінальність його образного відтворення та висока майстерність. Художниця не робила ескізів та начерків, великі полотна починала писати з найдрібніших деталей. У картинах відтворювала квіти: соняшники, жоржини, мальви, півонії, волошки, що здаються персоніфікованими.

На Міжнародній виставці в Парижі експонувалися три картини Катерини Білокур — «Берізка», «Цар-Колос», «Колгоспне поле».

«Колгоспне поле» створене у щасливий період життя (рік завершення картини був роком прийому Катерини Білокур до Спілки художників). Це — мальовничий гімн квітам: шість жоржин, які піднімаються з-за тину з накинutoю хуст-

К. Білокур. Колгоспне поле

кою, і величний вінок, сплетений з усіх квітів, що розпускаються протягом року. Це ті квіти, які вона бачила, навіть не виходячи із двору свого будинку в Богданівці, і через які вона осягала сама й розкривала іншим красу всесвіту і велич Бога. Крізь квітковий вінок видніється далечінь: вода, земля, небо — неосяжний і загадковий світ, про який Катерина Білокур знала незрівнянно більше, ніж ті, хто не раз обігнув земну кулю...

Художниця ніколи не зривала квітів. Терпляче чекала, коли розпуститься, зацвіте потрібна їй жоржина чи мальва. Заради того, щоб побачити ту чи іншу квітку «живою», Катерина Білокур могла пройти на своїх хворих, застуджених ногах двадцять — тридцять кілометрів — у ліс під Пириятин, у мальовничі закутки під Яготин. У Києві її улюбленим місцем був ботанічний сад (За О. Ламоновою).

 П. Дайте відповіді на запитання.

1. Як оцінив творчість Катерини Білокур Пабло Пікассо?
2. Чому життя художниці можна назвати подвигом?
3. Яку роль у розкритті таланту Катерини Білокур відіграла співачка Оксана Петрусенко?
4. Як працювала художниця? У чому своєрідність її полотен?
5. Які твори Катерини Білокур експонувалися на Міжнародній виставці в Парижі?
6. Користуючись репродукцією на с. 11, усно опишіть картину Катерини Білокур «Колгоспне поле».
7. Які факти свідчать про побожне ставлення художниці до квітів?
8. Розкажіть про улюблені місця Катерини Білокур.
9. Сформулюйте тему й основну думку висловлювання.
10. Які типи мовлення поєднано в тексті?

III. Підготуйте докладний усний переказ тексту за самостійно складеним планом.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

НА ВИСТАВЦІ

14. I. Розгляньте репродукцію картини Юрія Камишного «Земля і небо» на с. 13, розіграйте діалог за особами.

— Мамо, ми сьогодні з класом ходили до галереї мистецтв, на виставку творів сучасних художників.

— Що тобі запам'яталось? Які саме картини сподобалися?

— На виставці експонувалися і портрети, і пейзажі, і натюрморти. Але найбільше сподобалася картина житомирського художника Юрія Камишного «Земля і небо».

Ю. Камішній. Земля і небо

— Це якийсь незвичайний пейзаж, Андрійку?

— Ні, тут дуже вдало поєднано і натюрморт, і пейзаж, і навіть портрет.

— Цікаво. Що ж зображено на картині?

— Спочатку мою увагу привернув перший план полотна. Це майстерно написаний натюрморт. На столі лежать дари осені: золотава цибуля, головки часнику, пузатий гарбуз, що наче виглядає із заплічного короба, ребристі патисони, добірна картопля. Коли ж я уважно придивився, побачив на віддаленому плані постать зігнутої бабусі, що, спираючись на костур, несе до хати відро з водою. Мабуть, усе зображене на передньому плані вирощене дбайливими руками цієї літньої жінки. А ще мене вразили кольори вечірнього неба. Здається, сонце ось-ось закотиться за обрій, а зараз воно за хмарами. Тож поєднуються темно-сірий, насичено-синій, світло-рожевий тони. Так справді буває осіннього вечора.

— Андрійку, ти дуже цікаво розповів про картину. Мені теж захотілося її побачити. Чи не завітати нам разом до галереї мистецтв у неділю?

— Із великим задоволенням побуваю там ще раз.

II. Доберіть репродукцію іншої картини і складіть діалог — обмін враженнями про цей твір мистецтва.

§ 2 Синтаксис і пунктуація. Розділові знаки в синтаксичних конструкціях

1. Що називається словосполученням?
2. Чим словосполучення відрізняється від слова? Чим — від речення?
3. Що таке граматична основа речення?
4. Які другорядні члени речення вам відомі?
5. Які бувають речення за метою висловлювання та інтонацією?
6. Які члени речення називаються однорідними? Які розділові знаки при них уживають?
7. Що таке звертання, вставні слова? Які розділові знаки при них уживають?
8. Яке речення називається складним?
9. Що таке пряма мова, діалог? Які розділові знаки при них уживають?

15. І. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть. Усно поясніть, чим подані іменники відрізняються в російській і українській мовах.

Далёкий путь, белоснежный тюль, ароматный шампунь, далёкая Сибирь, актовый зал, дикая степь, дубовые листья, открытая дверь, барабанная дробь, новые чернила, высокий тополь, праздничная распродажа, злая собака, невыносимая боль, ипшеничные колосья, извинить товарища, поблагодарить брата, младше других одноклассников.

невыносимый — нестерпный

П. Зробіть письмовий синтаксичний розбір виділених словосполучень, користуючись схемою на с. 218.

16. І. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Поясніть розділові знаки.

Рекс — добрий собака. До нього в будку ходили курчата, жило з ним кр..ве кач..ня, забігав сюди білий крол..к. Налізе в будку малечі; Рекс ляже, витягне лапи, вуха по з..млі ро..стелить, зажмурить очі. Звірята обліплять його з усіх боків, а пес і вухом не здр..гне: хай собі гріються. А ще він був учений собака, любив смішити людей. С..джу я під хатою. Ось в..ходить

у двір мати, у її очах ховалась п..чаль. Щоб її розваж..ти, я сумно проказую: «Рекс, я від'їжджаю дуже далеко. Прощай!» Пес миттю схоплю..тись на ноги, здимає з кілка мій картуз, несе його в зубах і одягає мені на голову. Мати вже трошки всміха..тись і мовить: «Вас хоч обох у цирк!» (За В. Близнецем).

II. Визначте відмінки і відміни іменників. Чому виділений іменник не належить до жодної з відмін?

III. Підготуйте невелику усну розповідь про своїх домашніх улюбленців.

17. I. Спишіть текст, ставлячи потрібні розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.

Минули літні дні. Зелень квіти радісне щебетання пташок усе кудись зникло. Природа проводжала осінь готувалася міцно заснути довгим зимовим сном. Холодне сонце вставало пізно й мерщій квапилося сховатися за обрій. Це вже було не те життєрадісне й ласкаве сонце, що влітку. Воно було незогріте засумоване. Журно й мовчки переходило землю. А ночі насувалися чорні й тривожні і на світанку аж сивіли інесм з гора (За П. Козланюком).

II. Зробіть письмовий синтаксичний розбір третього речення, користуючись схемою на с. 218, 219.

18. Розв'яжіть мовну задачу.

 П'ятикласник написав у листі своєму другові: «У нас у селі багато дерев: кленів, троянд, соняшників». Яку помилку зробив учень? Введіть у речення потрібне узагальнювальне слово. Запишіть виправлене речення, правильно ставлячи розділові знаки.

19. Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Мово рідна Ти ж, як море, безконечна могутня глибинна.
2. Арфо серця мого я люблю зажуру пісень твоїх і музику слів твоїх.
3. З тобою скарбе мій єдиний я найбагатший і найдужчий у світі.
4. Ти повертаєш мене до життя мудрий учителю мій! (З тв. С. Плачинди).

20. I. Прочитайте речення. Скажіть, чому в одному випадку виділені слова відокремлюються комами, а в іншому — ні.

1. Мені осіння ніч короткою здається (Леся Українка).
Здається, рукою подати до села (Б. Комар).
2. Добра такого зроду у мене, правда, не було (Т. Шевченко).
Правда ніколи не буває солодкою (Г. Сковорода).
3. Кажуть, юність нерозсудлива й

тривожна (*Л. Забашта*). Старі кажуть на глум, а ти бери на ум (*Нар. творчість*).

II. Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки.

1. По вулиці йду і здається уперше розплющив я очі на світ (*О. Підсуха*). 2. Для нас у ріднім краї навіть дим солодкий та коханий (*Леся Українка*). 3. Не можна кажуть людині помолодшати, а подобішати завжди можна (*О. Гончар*). 4. На жаль світ побудований так, що щастя людства здобувається ціною чийось страждань (*О. Гончар*). 5. І того можливо не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*).

21. Виписіть спочатку прості речення з однорідними членами, а потім — складні речення. Поставте потрібні розділові знаки. Підкресліть граматичні основи речень.

1. Гілля розгойдується жовте листя падає додолу (*С. Гуцало*). 2. Часто й густо набігали татари грабували палили й руйнували села (*Б. Грінченко*). 3. Блищали від сонця стерні сріблилася обвішана разочками роси павутина (*Григор Тютюнник*). 4. Я живу і борюся і творю для людей (*В. Забаштанський*). 5. На небі ще висів блідий ріжок місяця а на сході вже біліла смужка світанку (*Григор Тютюнник*). 6. Вузька стежечка щезала часом серед кам'яної пустині або ховалась під виступом скелі (*М. Коцюбинський*).

22. Прочитайте речення. Непряму мову замініть прямою. Перероблені речення запишіть. Обґрунтуйте вживання розділових знаків при прямій мові.

1. Ілько запитав, чи чайки вміють ловити рибу. 2. Дядько сказав, що сьогодні початок мисливського сезону. 3. Лісник відповів, що сюди лосі з заповідника не бігають. 4. Бабуся запитала, коли я повернуся зі школи. 5. Батько сказав Петрикові, що птах буде жити у них до весни.

23. Спишіть діалог, ставлячи потрібні розділові знаки. Доберіть із дужок потрібні букви.

Михайлику! (П,п)ролунав голос із лісу.

А хто там вигукує? (Г,г)олосно питаюся в діброві і поглядом обнишпорюю узлісок.

Це я Михайлику! Гов!

А хто ти така? (П,п)итаюся так, наче не впізнаю.

От і не скажу!

Ти може лісова мавка?

Ні, я дівчинка з лісу (С,с)ріблом надзвонюється знайомий голос (*М. Стельмах*).

24. І. Спишіть вірш Дмитра Луценка, вставляючи пропущені букви і розділові знаки.

Уже на осінь пов..рта
Втомилась ластівка завзята.
С..дять рядками на дротах
З батьками і ластов..нята.
Тр..возно ластівко тобі
Замовк у серці щебет щ..рий.
Прощайте шати голубі!
Пора зб..ратися у вирій.

Д. Луценко

II. Зробіть письмовий морфологічний розбір виділених іменників, користуючись схемою на с. 216.

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ПІСНЯ

25. І. Виразно прочитайте текст, зазначивши витрачений на це час (він не повинен перебільшувати дві з половиною хвилини).

«Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу», — писав Олександр Довженко. І справді, протягом віків українці творили багатющу народнопоетичну спадщину, яку шанують у всьому світі. «Бувають щасливо обдаровані натури і бувають так само щасливо обдаровані народи. Я бачив такий народ-музикант — це українці», — говорив Петро Чайковський.

Наші предки співали і в будень, і в свято. Пісні супроводжували людей від колиски до могили. У них переплелися смуток і радість, любов до рідного краю і ненависть до загарбників, спогад про славне минуле і віра в краще майбуття.

Хто ж був творцем пісень? Це — надзвичайно талановиті поети. Лише про деяких із них маємо певні відомості. Так, наприклад, вважається, що пісні «Засвіт встали козаченьки...», «В кінці греблі шумлять верби», «Ой не ходи, Грицю...» написала Маруся Чурай, що жила в Полтаві в середині XVIII століття. Авторство пісні «Їхав козак за Дунай» приписується козакові Харківського полку Семенові Климовському, що жив на межі XVII і XVIII століть. Імена більшості народних поетів загубились у віках. Усього ж українських пісень, які вважаються народними, понад двісті тисяч.

Пісня завжди живила дух народу, надихала на боротьбу і на мирну працю. Звучить вона і всюди в світі, куди закинула наших співвітчизників доля, еднаючи велику українську родину.

Тарас Шевченко вважав, що саме в пісні — безсмертна душа народу:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!

Тож хай і нині українська народна пісня звучить у наших оселях, зігріваючи душевним теплом наші серця (З календаря).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що писав про українську пісню Олександр Довженко? Як ви розумієте висловлювання видатного кінодраматурга?
2. Хто був творцем українських народних пісень? Що ви дізналися про Марусю Чурай з уроків української літератури?
3. Які українські народні пісні вам подобаються і чому?

III. Підготуйте докладний усний переказ тексту.

26. Виразно прочитайте поезію Петра Засенка. Пригадайте, які засоби виразного читання відомі вам з уроків української літератури.

Прийшлося Україні — не зняти крила.
В міжбрів'я націлене дуло...
Тоді вона пісню на «ой» почала,
Немов їй під серцем кольнуло.
«Ой Боже...», «Ой нене...»,
«Ой вийду на шлях...»,
«Ой горе тій чайці-небозі...»
Ой скільки тих «ой» простогнало в віках
На цій українській дорозі.
Козак у Стамбулі в обличчя паші
Співав співомовки зухвалі,
Хоч ойкання в небо злітало з душі,
Як тіло тремтіло на палі.
І пісню про Гриця, в якій знемогла
Душа українки в коханні,
Чурай із болючого «ой» почала,
Неначе спіткнулась об камінь.
Державу-незграбу тягла на горбі
Стражденна колгоспниця-мати.
«Ой горе нам, горе», — шептала собі,
Співала, аби не стогнати.
А думочку кожному, а кожне слівце
Чужі підминали копита...

У нашої пісні тривожне лице,
Душа її кров'ю омита.
Ніщо їй катівні, і час, і прогрес,
Підвладна своєму закону:
Шугає, сягає холодних небес,
А гріється в серці незлому.
І все те у спадок дісталось мені,
І як ту журу приневолю...
На «ой» починаються наші пісні —
Вони українського болю.

П. Засенко

1. Про яку художню особливість українських народних пісень сказано в поезії?
2. Які історичні періоди нашої держави згадано у вірші?
3. Сформулюйте основну думку поезії.

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Повторення вивченого про текст, типи і стилі мовлення

1. Що таке текст? Чим текст відрізняється від групи речень?
2. Які типи мовлення ви знаєте?

27. I. Уважно розгляньте пам'ятку.

Ознаки тексту

1. *Наявність теми й основної думки.*
2. *Смисловий зв'язок між реченнями.*
3. *Розташування речень у потрібній для розкриття теми послідовності.*
4. *Використання мовних засобів зв'язку між реченнями:*
 - а) *повторення слів;*
 - б) *використання синонімів;*
 - в) *використання прислівників, сполучників.*

II. Прочитайте. Доведіть, що подане висловлювання є текстом.

Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплинах, як у дорогому намисті. Густишою стіною сплелося жито, що почало вже квітнути, пустило дух цвіту. Поміж його стеблами засяяли волошки, немов посвітилися сині лампадки. Розжарили голівки горицвіту, загула бджола. Високо під небом

кигнула чайка, блиснула срібним крилом. Як привільно навкруги! (За С. Васильченком).

 Розвиток думки в тексті відбувається завдяки тому, що до вже відомої інформації додається нова.

Частину речення, що вбирає в себе певні відомості з попереднього речення, називають «**відомим**».

Частину речення, що містить основну (нову) інформацію, називають «**новим**».

У тексті-розповіді «відомим» є назва предмета чи особи, а «новим» — назва дії чи стану.

У тексті-описі «відомим» є назва предмета чи його частини, а «новим» — ознаки.

28. I. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Визначте, до якого стилю мовлення належить висловлювання. Підкресліть у реченнях тексту «відоме».

Леб..ді зуп..нилися неподалік. Полохливі птахи оглянули зарості і, пер..конавшись, що їм нічого не загрожує, підпливли ближче до оч..рету. Спокійно, не поспішаючи, леб..ді діставали з води кор..невища водяних рослин. Їхні жовті лапи кумедно вдаряли об воду, вирівнюючи важке тіло (За А. Давидовим).

II. Користуючись фотоілюстрацією, складіть усний опис лебедя.

Білі красені

III. Поясніть значення фразеологізмів *лебедина вірність*, *лебедина пісня*.

29. Розгляньте таблицю. Підготуйте зв'язну розповідь про стилі мовлення.

Стилi мовлення	Мета висловлювання	Основні види висловлювань	Основні риси стилю мовлення
Розмовний	Спілкування з близькими людьми, встановлення і з'ясування стосунків, обмін думками	Бесіди (діалоги) на побутові теми, листи до знайомих	Невимушеність висловлювання, емоційність
Науковий	Повідомлення про досягнення науки і техніки, опис суттєвих ознак предметів і явищ	Наукові статті, лекції, доповіді, навчальна література	Логічність, доказовість, точність, виділення суттєвого, найважливішого
Офіційно-діловий	Регулювання ділових стосунків між людьми, установами, організаціями, державами	Угоди, закони, ділові папери (звіт, довідка, розписка, протокол, оголошення, заява)	Офіційність мови, точність висловлювання, відсутність емоційності
Публіцистичний	Вплив на читача і слухача, формування ставлення до певних проблем	Газетні та журнальні статті, виступи на мітингах, зборах	Закличність, яскраво виражена оцінка предмета чи явища
Художній	Змалювання картин дійсності за допомогою художніх образів	Оповідання, повісті, романи, п'єси, вірші	Образність, конкретність, увага до окремих деталей, емоційність

30. I. Прочитайте тексти. Визначте, до якого стилю мовлення належить кожен з них. Обґрунтуйте свою думку.

1. Є міста, в яких минуле — більше, значиміше, ніж нинішність. Є міста, що лише ждуть свого майбутнього. Київ гармонійно поєднує в собі три виміри часу. Київ вічно молодий, він у вічному русі, у невинних змінах. Великі історичні міста великі не тому, що завжди були незмінними, а тому, що змінювалися, оновлювалися, зростали (*За П. Загребельним*).

2. У районі Києва долина Дніпра характеризується чітко вираженою асиметричністю: правий схил крутий і високий, лівий — низький і пологий. Річка проходить уздовж Придніпровської височини, яка відхиляє її течію на південний схід. До Кременчука Дніпро тече в межах лісостепової зони, яка далі змінюється степовою (З довідника).

3. Білі, тонкі, аж прозорі, хмарки нависли над Оболонню й Подолом. Чудовий жовтий колір подекуди на кінцях хмаринок лиснить то жовтогарячим світлом, то рожевим. Сонце без проміння, червоне, наче з жару. За Вишгородом стоїть на Дніпрі сиза, але з жовтими сутінками імла (За І. Нечуєм-Левицьким).

4. Стаття 20.

Столицею України є місто Київ (Із Конституції України).

5. — Синку, в тебе мокрий чуб. Ти знову ходив на Дніпро купатися?

— Ні, я впав, мамо!

— А чому ж одяг сухий?

— Я знав, мамо, що ти розсердишся, якщо я його намочу. Тому перед тим, як падати, роздягнувся (З журналу).

II. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Визначте тип і стиль мовлення тексту.

Поляна, окружена с трёх сторон лесом, казалась зелёною чащей. Меж зубчатыми вершинами зелёных аллей плавился закат. В промытом дождём воздухе не дрожало ни одной пылинки. Осенняя пышность и яркость зелени всюду удивительно сочеталась с весенней чистотой красок, что бывает только на горных склонах. От закатного отсвета всё приняло тёплый телесный оттенок. Серая площадка перед холмом, где сходились три дороги, была смуглой и ласковой (За Г. Николаєвою).

поляна — галявина

чаща — хаща

закат — захід

удивительно — дивовіжно

склон — схил

площадка — площинка

§ 3

Морфологія та орфографія. Найскладніші орфограми

1. Яка частина мови називається іменником?

2. Які граматичні ознаки має іменник?

3. Розкажіть про поділ іменників на відміни і групи.

4. Сформулюйте орфограму «Букви *о, е* в закінченнях орудного відмінка іменників першої і другої відмін».

5. Коли в родовому відмінку однини іменників другої відмінки вживається закінчення *-а (-я)*, а коли — *-у(-ю)*?

6. Сформулюйте орфограму «Подовження м'яких і пом'якшених приголосних в орудному відмінку іменників третьої відміни».

31. Поставте подані іменники в орудному відмінку однини й запишіть у два стовпчики: а) з буквою *о* в закінченні; б) з буквою *е* в закінченні.

Знак, удача, базар, комиш, обруч, футляр, криниця, склянка, шарф, віраж, лідер, спориш, плече, кориця, стріла, однокласниця, правда, кулінар, тиша, одяг.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... дають».

32. І. Спишіть прислів'я і приказки, ставлячи подані в дужках іменники в родовому відмінку однини.

1. Як з (камінь) води не витиснеш, так від нього не почувеш доброго слова. 2. Як випустиш зі свого (язик), то на чужому не втримаєш. 3. Каже казна-що, аби пара дарма з (рот) не йшла. 4. Є слова з (полин), є слова з (мед), тільки їм йняти віри не треба. 5. Бесіди багато, а (розум) мало. 6. Язик на кінець (світ) заведе. 7. Безглузда розмова не має ні (початок), ні (кінець) (*Нар. творчість*).

ІІ. Якою спільною темою об'єднані подані прислів'я і приказки? Поясніть, як ви розумієте їх зміст.

33. І. Поставте подані іменники в орудному відмінку однини і запишіть у три стовпчики: а) без подвоєння й апострофа; б) з подвоєнням; в) із апострофом.

Зніяковість, ожеледь, любов, кров, небезпечність, далеч, мати, блакить, смерть, тінь, жовч, верф, осінь, Об, вживаність, сталь, Перм, нехвороц, лють.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв іменників, записаних у першій і другий стовпчики, складеться початок прислів'я: «...овк козу здивувати».

ІІ. З'ясуйте за тлумачним словником значення слів *зняковість*, *верф*, *нехвороц*. Складіть і запишіть із ними речення.

34. Спишіть сполучення слів, розкриваючи дужки. Які власні назви слід узяти в лапки?

(О,о)рганізація (О,о)б'єднаних (Н,н)ацій, (К,к)іївська (К,к)іностудія імені (О,о)лександра (Д,д)овженка, (Г,г)азета (У,у)країнське (С,с)лово, (Д,д)ень (Н,н)езалежності, (С,с)танція (М,м)етро (Д,д)орогожичі, (Н,н)аціональний (Б,б)анк (У,у)країни, (В,в)олодимир (В,в)еликий, (С,с)узир'я (В,в)ели-

кої (В,в)едмедиці, (О,о)пера (Н,н)аталка (П,п)олтавка, (Н,н)аціональний (У,у)ніверситет імені (Т,т)араса (Ш,ш)евченка, (А,а)втономна (Р,р)еспубліка (К,к)рим, (Б,б)айка (В,в)овк та (Я,я)гня.

1. Яка частина мови називається прикметником?
2. Як змінюються прикметники?
3. Розкажіть про розряди прикметників за значенням.
4. Як творяться прикметники вищого ступеня порівняння? У чому особливості творення і вживання прикметників найвищого ступеня порівняння?
5. Розкажіть про особливості відмінювання прикметників твердої і м'якої груп. Чому прикметники на *-лиций* не належать ні до твердої, ні до м'якої групи?
6. Розкажіть про особливості правопису складних прикметників.

35. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки. Випишіть із тексту прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Визначте їх рід, число і відмінок.

Широка дорога стелиться від Києва на Богуслав і далі в шевченківський край. Вересень уже запалив осінні вогнища в лісах і дібровах. Обабіч широкого кам'янистого шляху жовтогарячими свічками палахкотять стрункі тополі й багрянцем наливаються клени. Тільки молоді дубочки та лапасті акації, які розвиваються пізньої весни, живуть ще літом — вишумовують соковитим зеллом.

Рання осінь бродить полями. Чути шелест жовтої кукурудзи. У передчутті холодів ніжитья під вересневим сонцем озина.

Дорога пролягла через степи, збігає в долини, сірою стрічкою здіймається на пагорби. Часом вона заходить у села, і тоді із-за тинів і парканів війне на нас осіннім квітом жоржин, стиглими яблуками і сивим терном, що набирається терпкого соку осені (*За І. Цюпою*).

36. Запишіть у три стовпчики подані словосполучення з прикметниками: а) якісними; б) відносними; в) присвійними.

Кислі ягоди, рослинний світ, лікареві записи, осикові дошки, Едуардова краватка, бетонна плита, орлиний зір, жалюгідний вчинок, Григорієва книга, олійна фарба, надійний захист, тренажерний зал, крокодилова паща, активне втручання, Антонініні рукавички, алюмінієва деталь.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних прикметників складеться початок прислів'я: «... коли її робити з *охотою*».

37. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Підкресліть прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння, поясніть спосіб їх творення.

САМЫЙ ДОРОГОЙ ЧЕЛОВЕК

У матери самые добрые и ласковые руки, самое верное и чуткое сердце. В нём никогда не гаснет любовь, оно ни к чему не остаётся равнодушным.

И сколько бы тебе ни было лет, тебе всегда нужна мать, её ласка, её взгляд. Чем больше твоя любовь к матери, тем радостнее и светлее жизнь (За З. Воскресенською).

 чуткий — чулий равнодушный — байдужий

38. Запишіть подані словосполучення з прикметниками у два стовпчики: а) зі вставленою буквою *и* в закінченнях; б) зі вставленою буквою *і* в закінченнях.

Українськ..х звичаїв, у святков..м вбранні, чуж..х думок, дорожн..х робіт, на осиков..й гілці, брудніш..й одяг, при велик..й допомозі, в учнівськ..х творах, у княж.. часи, з найкрац..ми побажаннями, старш..м братом, на висок..й сосні.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних прикметників складеться початок прислів'я: «... лічать».

- 1. Яка частина мови називається числівником?
2. На які розряди за значенням поділяються числівники?
3. На які групи за будовою поділяються числівники?
4. У чому особливість відмінювання числівників — назв десятків?
5. Як відмінюються числівники — назви сотень?
6. Яка частина мови називається займенником?
7. Назвіть розряди займенників за значенням.
8. Розкажіть про правопис неозначених і заперечних займенників.

39. І. Прочитайте прислів'я і приказки. Скажіть, як ви розумієте їх зміст. Знайдіть числівники, усно визначте їх розряди за значенням.

1. Однією рукою дає, а другою забирає. 2. Де багато слів, там немає справи. 3. Це такий, що зробить півтора людського. 4. Семеро одного не чекають. 5. Ти маєш двоє очей і один язик, щоб багато бачив, а мало говорив. 6. Старий кінь годину біжить, а кілька днів лежить. 7. Заздрісного десятою дорогою обходь. 8. І двоє мудреців не переважають одного впертого (*Нар. творчість*).

II. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. Я проснувся в шість часів от монотонного постукування капель дождя в оконное стекло (*М. Пришвін*). 2. Одноокласники договорились зустрітися у школи в восемь пятнадцать. 3. В полседьмого собрание уже закончилось. 4. Без пятнадцати двенадцать отца разбудил тревожный телефонный звонок. 5. Поезд прибыл без опоздания в семнадцать двадцать. 6. Эта сложная операция началась в двенадцать и продолжалась около двух часов (*З тв. А. Рибаківа*).

оконное стекло — шібка опозда́ние — запізнєння

40. Запишіть словосполучення з іменниками у два стовпчики: а) із закінченням *-и* або *-і*; б) із закінченням *-а* або *-я*.

Три (склад), два (картуз), півтора (день), два (колесо), чотири (ешелон), одна третя (острів), два (океан), півтора (тиждень), два (берег), чотири (стебло), півтора (пиріг), два (стілець).

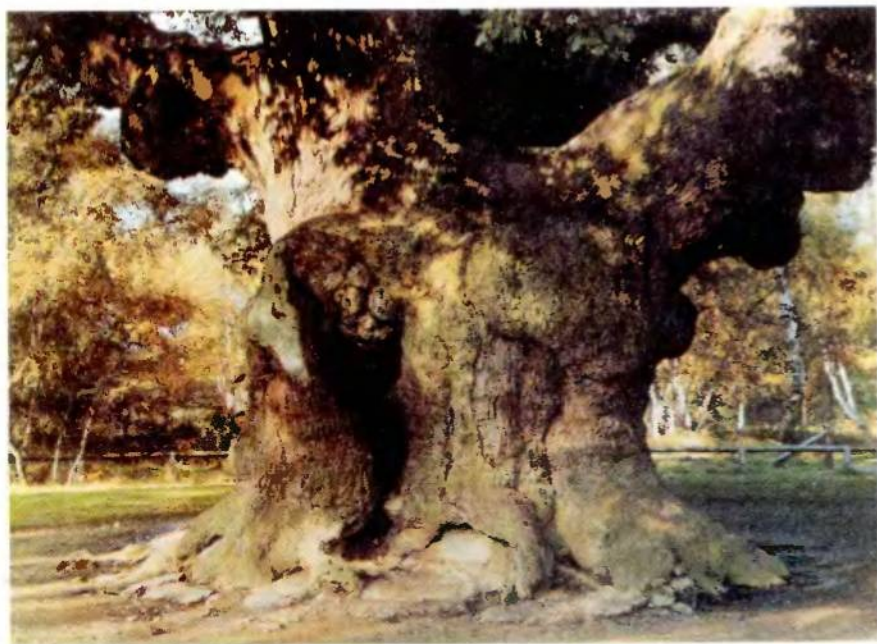
Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних іменників складеться закінчення прислів'я: «Голова не на те, щоб тільки...»

41. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Підкресліть займенники, визначте їхні розряди.

1. Як диво це нащадкам збер..гти, — і гай, і річку, повну прохолоди. 2. Мій пращур був із козаків, яких боялись шляхта й хани. 3. А осінь! Стільки збуджених с..рдець вона своїм пр..ходом полонила! 4. Питав я в себе: «Ти не мав провини перед совіст..ю в жит..і?» 5. Хтось буде жити муками надій, у когось серце болем зайтриться. 6. І тільки вогн..к вірного кохан..я собі лишу — нікому не віддам. 7. А чайки журливо к..гичуть. За ким вони плачуть? Кого вони кличуть? (*З тв. Д. Луценка*).

42. I. Спишіть текст, замінюючи цифри словами.

У Верхній Хортиці донедавна стояв могутній запорозький дуб. Це було одне із найстаріших дерев в Україні: йому виповнилося більше 700 років. Крона цього дуба складалася з 18 великих гілок, периметр верхівки дерева досягав 102 метрів. Її тінистий намет вимірювався 43 метрами в поперечнику і здаєка скидався на цілий гай. Окоренок дуба на обмах утовшки дорівнював 656 сантиметрам. Діаметр стовбура сягав 208 сантиметрів. Висота дуба дорівнювала 36 метрам. На жаль, невблаганний час не пошкодував старезного свідка славетних подій (*За І. Шаповалом*).

Незвичайне дерево

П. Розгляньте фотоілюстрацію старого дуба. Розкажіть, які незвичайні дерева є у вашій місцевості. Складіть їх усний науковий опис.

43. Запишіть подані словосполучення із займенниками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

Кому(сь) звітувати, (будь)яке очищення, де(в)чому прогадати, що(небудь) шукати, ні(з)ким не говорити, (хтозна)яка ожеледь, не(аби)які учні, ні(з)яким оздобленням, (де)що вивчати, які(небудь) подарунки, кого(сь) остерігатися, бозна(про)що думати, (бозна)що згадати, казна(з)чого сміятися, (казна)чому повірити, (аби)що тягнути, аби(з)ким зустрічатися.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв останніх записаних слів складеться початок прислів'я: «..., *та свого не губи*».

44. І. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Підготуйтеся до докладного усного переказу.

На початку дев'ятнадцятого століття вчені були неймовірно здивовані тим, як далеко помандрувала одна з шотландських народних пісень — вона прижилася в Україні і стала тут народною, широко знаною під назвою «Їхав козак за Дунай». Але коли дослідники глибше проаналізували цю

загадку, то виявили зовсім інший факт. З'ясувалося, що пісня «Їхав козак за Дунай» народилася таки в Україні, а залетіла аж до Шотландії, ставши там народною. І не тільки до Шотландії, вона звучала і французькою, і польською, і чеською, і болгарською, і угорською та іншими мовами. А ще з'ясувалося, що в цієї пісні є автор. Його ім'я — Семен Климовський. Щоправда, деякий час дослідники сперечалися, чи він, бува, не вигаданий, припускаючи створення легендарного образу людини, якої насправді на світі не було. Але швидко знайшлися свідчення того, що Семен Климовський — не вигадана, а реальна особа. Це був козак Харківського полку. На схилі літ він оселився в селі Припутнях, де мав велику пасіку, спостерігав за життям бджіл, знаходячи в ньому багато подібного до життя людей. Семен Климовський також написав філософський трактат про те, яким повинно бути суспільство (За М. Слабошпицьким).

П. Зробіть письмовий морфологічний розбір виділених числівників і займенників, користуючись схемою на с. 217.

1. Яка частина мови називається дієсловом?

2. Уважно розгляньте таблицю-коло «Форми дієслова» на першому форзаці підручника. Розкажіть про дієслівні форми.

3. Які способові форми має дієслово? Як змінюються дієслова дійсного способу?

4. Як змінюються дієслова в теперішньому і майбутньому часі, а як — у минулому?

5. Які дієслова належать до першої дієвідміни, а які — до другої?

6. Сформулюйте орфограму «Букви е (є), и (ї) в закінченнях дієслів».

7. Які дієслова називаються перехідними?

8. Розкажіть про правопис *не* з дієсловами.

45. І. Прочитайте текст. Випишіть дієслова, визначте спосіб, а в дійсному способі — ще й час.

Ідеш дорогою, а пообіч степ широкий та розлогий, що не видно йому ні кінця, ні краю. Ось там за горбком щось причаїлося. Може, хмарка підкрадається грозова, а може, просто інший пагорб видніється. Вийдеш на гору, а перед тобою диво невидане. Унизу долина широка розляглася, а посередині озеро сріблиться. Подивися в інший бік — там ліс починається, синій та густий. Далі село далеке заховалося. Коли б не хати білосніжні, — нізащо не примітив би його в бурхливому маєві. Люблю цю дорогу. Пройдіться нею і ви — не пошкодуєте (За Ю. Збанацьким).

П. Розгляньте репродукцію картини Леоніда Шелудька «Полудень». Опишіть краєвид. Складіть усну розповідь «Моя улюблена стежка», використовуючи дієслова дійсного, умовного і наказового способів.

Л. Шелудько. Полудень

46. І. Спишіть прислів'я і приказки, вставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслова, визначте їхню форму.

1. Важко л..дачному годити. 2. Ледар хова..ться від роботи, як пес від мух. 3. Не поспішай, ледарю, яз..ком, а квапся ділом. 4. Під л..жачий камінь вода не тече. 5. Лінивий сидючи спить, а лежачи робить. 6. Жив би пишно, їв би смачно, а робити лячно. 7. У ледаря хату небом покрито. 8. Б'ють не л..жачого, а л..дачного (*Нар. творчість*).

П. Якою спільною темою об'єднані подані прислів'я і приказки? Поясніть, як ви розумієте їх зміст.

47. Запишіть подані дієслова у два стовпчики: а) зі вставленими буквами *е, є*; б) зі вставленими буквами *и, ї*.

Зника..ш, чека..ш, обіда..те, скигл..те, крич..те, трима..мо, шука..ш, сид..те, здобуд..те, знайом..те, писат..мете, оцінюват..му, зна..те, вір..те, викону..ш.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієслів складеться початок прислів'я: «... , бо схочеш водиці».

48. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Я (не)здужаю і, як усі хворі, прислухаюся до найменшого шереху за вікном (*В. Земляк*). 2. Ніхто (не)здужає зла-

мати нашу міць і славу, ні в кого сил таких (не)стане на землі (М. Бажан). 3. (Не)журиться Катерина і гадки (не)має — в новесенькій хустиночці в вікно виглядає (Т. Шевченко). 4. (Не)зчулися, як підкрався світанок (Д. Ткач). 5. Хто розуму (не)має, тому його і коваль (не)скує (Нар. творчість). 6. Рідна мати моя! Ти ночей (не)доспала (А. Малишко). 7. На старість Мавпочка (не)добачати стала (Л. Глібов).

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Особливості опису зовнішності людини. Переказ тексту-розповіді з елементами опису зовнішності людини

Опис зовнішності людини буває діловим і художнім.

Діловий опис зовнішності людини вимагає точності, документальності. У художньому описі передається власне, авторське враження про зовнішність.

Щоб зобразити словесний портрет виразно, яскраво, поетично, використовують епітети, порівняння, пестливі слова, гіперболи.

49. Прочитайте тексти. Скажіть, які художні засоби використовують письменники, описуючи зовнішність людей. Як ці художні засоби виражають ставлення авторів до персонажів?

1. У нього очі — наче волошки в житі.

А над ними з-під картузика волосся — білявими житніми колосками. Це — Пилипко (А. Головка).

2. Дівчина була вогнисто-руда, а коси її роздimalися хвилями тугого полум'я. Під тим полум'ям світилося чистою білизною напрочуд вродливе обличчя, на якому особливо вирізнялися брови та очі — глибокі й блакитні. Крижаний вираз на обличчі надавав холоду й незворушності ясному погляді блакитних очей, і тому він був жорсткуватий і непривітний (С. Гуцало).

3. Перед Настею, на білому коні, якийсь татарин у чистій шовковій жовтій одежині, білій кудлатій шапці. Клинцювата борідка, широкі вилиці. Примружені очі ненависно пропікають дівчину. Усміхнувся не по-людськи, хижо. Прицмокнув язиком. Махнув рукою (С. Плачинда).

Опис зовнішності людини подібний до опису предмета. «Відомим» є назви частин тіла, риси обличчя, елементи

одягу, а «новим» — їхні ознаки. Наприклад: Це був хлопчик ^{відоме} років ^{нове} шести-семи, ^{нове} горбоносий, із ^{нове} прищупленими вухами, з

нове

відоме

постійним жаром мисливського азарту в очах. А самі очі
нове
схожі на косуваті камінчики слив (Є. Гуцало).

50. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Усно визначте, що в описі зовнішності людини «відоме», а що — «нове».

Песня оборвалась совсем близко. И вот в хату вошла девушка. Обеими руками она поддерживала полосатый передник. Это была брюнетка лет около двадцати — двадцати пяти. Девушка одета в просторную белую рубаху.

Оригинальную красоту её лица я не смогу позабыть никогда. Глаза блестящие, большие, тёмные. Тонкие, надломленные посредине брови придавали оттенок наивности. Когда девушка увидела меня, её щёки вспыхнули румянцем (За О. Купріним).

 передник — фарту́х *оттёнок — відтінок*
руба́ха — сорочка *вспыхну́ть — спалахну́ти*

51. І. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

АВТОПОРТРЕТ ШЕВЧЕНКА

Викуп Тараса Шевченка з кріпацтва буквально осяяв його життя. Неважко собі уявити стан двадцятичотирирічного юнака, який нарешті здобув омріяну, жадану волю. Молодий художник тепер мав право навчатися в Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі.

Величезною працелюбністю, систематичною освітою позначені роки перебування Тараса Шевченка в одному з найкращих мистецьких закладів Європи.

Саме в період духовного і творчого піднесення Шевченко вирішив намалювати автопортрет. Вихованці Академії мистецтв часто зверталися до цього жанру. Малярська спадщина Шевченка налічує 30 автопортретів. Автопортрет 1840 року — перший.

Ніколи раніше не малював Тарас олією, звик до акварелі, виходило непогано. Вперше спробував написати олією автопортрет. Кажуть, самого себе малювати найважче. Ніби й знаєш себе добре, а спробуй передати на полотні свій характер, настрої, показати все те, що в тебе на душі.

Т. Шевченко. Автопортрет

Світло вихоплює з напівтемряви лише обличчя, все інше ховається в напівпрозорих тінях. Обличчя юнака бліде й змарніле. Тарас нещодавно перехворів, тому очі глибоко позападали, вилиці виступили чіткіше. Чоло яскраво освітлене, очі сховані в тінь, але саме вони привертають увагу. Хочеться пильніше й уважніше придивитися до них, адже кажуть: очі — дзеркало душі. Погляд всепроникний, трохи насторожений. У ньому і запитання, й докір, і аж ніяк не юнацька замисленість.

Тарасові двадцять шість років. Лише два роки минуло, як він викуплений із кріпацтва. Та нідіють у рабстві сестри й брати. Скільки кривди й горя навкруги!

Стрімкий поворот голови, енергійний рух портретованого назустріч глядачеві засвідчує силу духу, незламність, прагнення боротьби. Адже вийшов уже перший Тарасів «Кобзар». Уже відчув у собі силу таланту поета, а тепер ось перед мольбертом і художника (*За Д. Степовиком*).

II. Розгляньте репродукцію картини Т. Шевченка «Автопортрет» на с. 31. Дайте відповіді на подані запитання.

1. Як почувався Тарас, здобувши омріяну волю?
2. Чим особливий автопортрет митця 1840 року?
3. Опишіть обличчя художника.
4. У чому краса і привабливість погляду Шевченка?
5. Що засвідчує стрімкий поворот голови портретованого?

III. Підготуйте докладний усний переказ тексту за самостійно складеним планом.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

ДРУЗИ ТА ЗНАЙОМІ

52. Прочитайте діалог за особами.

— Привіт, Сашко! Я прийшов до тебе з проханням!

— Привіт, Ярослав! Що сталося?

— Я о пів на дванадцяту маю зустріти свою двоюрідну сестру Оксану, яка приїздить із Полтави, але в цей час у мене екзамен. Тому хочу попросити, щоб ти поїхав на вокзал.

— Із радістю допоміг би тобі, але ж я ніколи не бачив твоєї сестри.

— Оксана їде у восьмому вагоні. Ти легко її впізнаєш. У моєї двоюрідної сестри яскрава зовнішність. Оксані шістнадцять років. У неї довге каштанове волосся, великі карі очі.

— А як же Оксана буде вдягнена?

Наші предки вірили у триєдиність світу: Яву — реальний світ, Наву — світ померлих, Праву — порядки й закони, за якими слід жити.

«Велесова книга» цікаво інтерпретує легенди, відомі з інших історичних джерел. Наприклад, про заснування Києва ми дізнаємося таке. Сини Орія Кий, Пащек і Горовато рушили зі своїми народами до іншої землі. Прийшли до великої гори, тут осів Кий, тут і дістав престол руський. Плем'я Пащєка відійшло до Карпатських гір. А Горовато зі своїм народом помандрував ще далі, на територію сучасної Хорватії.

«Велесову книгу» було знайдено 1919 року в поміщицькій садибі Великий Бурлук на Харківщині. Текст був надряпаний чи випалений на березових дощечках розміром 38 на 22 сантиметри. Їх нанизано на ремінець.

Пізніше «Велесова книга» потрапила за кордон, там її сліди загубилися, залишилися тільки фотографії цієї визначної пам'ятки минувшини (*З календаря*).

П. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому «Велесова книга» має саме таку назву?
2. Яка головна думка найдавнішої пам'ятки української літератури?
3. Як у «Велесовій книзі» розповідається про створення світу?
4. Що нового ви дізналися про синів Орія? Назвіть їхні імена.
5. Опишіть, яка «Велесова книга» на вигляд. Де і коли було знайдено цю пам'ятку минувшини? Відповідаючи, скористайтеся малюнком на с. 33.

ДІЄПРИКМЕТНИК

§ 4 Дієприкметник як особлива форма дієслова. Відмінювання дієприкметників

! Дієприкметник (рос. причастие) — це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання **я к и й? я к а? я к е? я к і?** Наприклад: *зроблений, працюючий.*

55. З поданих словосполучень випишіть ті, в яких є дієприкметники.

Збіднілий дворянин, бідний селянин; зелена трава, зеленіюче листя; молодий полковник, озброєний солдат; столітній дуб, зрубаний ясен; зоране поле, широкий лан; високий будинок, збудований недавно; сива жінка, посивілий дідусь; стривожений погляд, лагідна усмішка; вимитий посуд, чисті чашки.

! Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «... *день роком стає*».

56. Підготуйте зв'язну розповідь про дієприкметник як особливу форму дієслова, використовуючи таблицю. Зробіть висновок.

Ознаки дієслова	Ознаки прикметника
<p>1. Вид докоаний (<i>заіржавілий</i>) і недокоаний (<i>іржавіючий</i>)</p> <p>2. Час теперішній (<i>жовтіючий</i>) і минулий (<i>пожовклий</i>)</p> <p>3. Може мати залежні слова (іменники, займенники, прислівники):</p> <p style="text-align: center;">к и м?</p> <p>закінчена нами вчора робота</p> <p style="text-align: center;">ко ли?</p>	<p>1. Вказує на ознаку предмета і відповідає на питання я к и й? я к а? я к е? я к і?</p> <p>2. Залежить від іменника:</p> <p style="text-align: center;">я к е?</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>пожовкле листя</i></p> <p>3. Змінюється за родами, числами й відмінками</p> <p>4. У реченні виступає означенням або присудком: <i>Опадає <u>пожовкле</u> листя. Дівчина приємно <u>усміхнена</u>.</i></p>

Дієприкметник поєднує ознаки дієслова і прикметника.

57. Запишіть у два стовпчики подані дієприкметники: а) недоконаного виду; б) dokonаного виду.

Знаючий, підхоплений, міцніючий, знайдений, переділений, оживаючий, узгоджений, потений, зрушений, збурюваний, відпочиваючий, покритий, оцінюваний, об'язаний, в'язаний, вирощений, старіючий, створений, битий, вимушений.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприкметників складеться закінчення прислів'я: «*Краще зробити не обіцяючи, ...*».

58. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Визначте час дієприкметників — теперішній чи минулий.

1. З хмар, низько навислих над з..млею, л..ють холодні, ніби чорні дощі. 2. У хв..люючу мить старту пильно вд..вляється в ілюмінатор космонавт. 3. Поділ поглянув на світ тьм..яними очима, наче змарнілий в'яз..нь (З тв. О. Гончара). 4. Гай осміхається останнім промін..ям заходячого сонця (М. Коцюбинський). 5. Часом т..мнішало від швидко налітаючих хмар. 6. Мати з любов'ю д..вилася на заснуле маля. 7. Не чути ніякого шуму, тільки зрідка потріскує жевріюче багат..я (З тв. Ю. Яновського).

59. I. Пригадайте, які прикметники належать до твердої, а які — до м'якої групи.

II. Запишіть у два стовпчики подані словосполучення з прикметниками: а) твердої групи; б) м'якої групи.

Поживний сніданок, справжнє здивування, середній видобуток, цікава передача, вечірні зміни, спортивні змагання, безкрая пустеля, просте завдання.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «*...без вогню*».

60. Письмово провідміняйте словосполучення *намальований мною сірий птах*. Зробіть висновки про особливості відмінювання дієприкметників.

 Дієприкметники відмінюються так само, як і прикметники твердої групи.

61. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви і ставлячи подані в дужках дієприкметники в потрібному відмінку. Визначте число, рід (в однині) та відмінок дієприкметників.

Запороз..кі козаки займали вел..чезний простір ст..пів, (прилеглий) до бер..гів Дніпра в його нижній течії. Військове

товариство віддавало шану цій (уславлена) річці. В думках і піснях, (складені) за часів козаччини, знаходимо поетичні назви «Дніпро-Славута», «Дніпро-брат».

Майже весь берег річки був (укритий) рокишними малопрхідними плавнями, що давали запорозьким козакам і ліс, і сіно, і безліч дичини та звіра. У плавнях, (порослі) деревами, чагарниками, очеретами, запорозжці знаходили надійний прихисток. До Великого Лугу, (оспіваний) у піснях, було особливе ставлення. «Січ — мати, а Великий Луг — батько», — говориться в пісні, (народжена) у ті часи (за Д. Яворницьким).

62. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання.

	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	усміхнен[ий]	усміхнен[е]	усміхнен[а]	усміхнен[і]
Р.	усміхнен[ого]	усміхнен[ого]	усміхнен[ої]	усміхнен[их]
Д.	усміхнен[ому]	усміхнен[ому]	усміхнен[ій]	усміхнен[им]
Зн.	як Н.в. або Р.в.	як Н.в. або Р.в.	усміхнен[у]	як Н.в. або Р.в.
Ор.	усміхнен[им]	усміхнен[им]	усміхнен[ою]	усміхнен[ими]
М.	(на) усміхнен[ому] (на) усміхнен[ім]	(на) усміхнен[ому] (на) усміхнен[ім]	(на) усміхнен[ій]	(на) усміхнен[их]

1. У яких відмінках відрізняються закінчення дієприкметників чоловічого і середнього роду?

2. Коли дієприкметники чоловічого і середнього роду та дієприкметники, що вживаються у знахідному відмінку множини, набувають форми називного відмінка, а коли — родового?

3. У якому відмінку в дієприкметниках чоловічого і середнього роду в закінченні з'являється буква і?

63. Спишіть речення, вставляючи в закінчення дієприкметників букви *и*, *і*.

1. Пісня твоя в оживаючій силі в серці моєму ясніє, живе (І. Франко). 2. На заплаканій землі я давно до всього звик (В. Сосюра). 3. І пала́ у Парку Слави вічний незгасаючий вогонь. 4. Пливе здаля пора осінніх гроз, барвішають палаючі..

узлісся (З тв. Д. Луценка). 5. Огнем тремтяч...м блиснула ріка (М. Рильський). 6. Верхівка гори ховається в тремтяч...м мареві (М. Коцюбинський). 7. За мужиком ходяч...м — і поле, і ліс, а за лежач...м — тільки піч (Нар. творчість). 8. На вкрит...м густим мохом стовбурі поваленого явора щось винюхує лис (О. Донченко).

64. Запишіть подані словосполучення з дієприкметниками у два стовпчики: а) зі вставленою буквою *и*; б) зі вставленою буквою *і*.

У нестихаюч...х поривах, у нестипен...м кроці, у тремтяч...х руках, на достигл...м абрикосі, переповнен...м автобусом, усміхнен...й матері, захоплююч...й цирк, у витрачен...ї енергії, досягаюч...ми яблуками, у синіюч...м небі, за сполохан...м звіром, галасуюч...ї юрбі.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... вогонь видобуває».

65. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Визначте число, рід (в однині) та відмінок дієприкметників.

Помню раннее, свежее, тихое утро. Помню большой поредевший сад, все его аллеи, тонкий аромат опавшей листвы, яблочек и запах мёда.

Прохладную тишину утра нарушает только приглушённое квохтанье дроздов на рябине. Иду по усыпанной соломой дороге, возле которой стоят корзины с собранными яблоками. Эта дорога ведёт к шалашу, построенному из тонких веток. Вечером тут всегда пылает багровое пламя, окружённое мраком, а вокруг костра двигаются чьи-то силуэты, точно вырезанные из чёрного дерева (За І. Бунінім).

рябіна — горобіна
корзіна — кошик
окружённий — оточений

мрак — мóрок
силу́т — óбрис
то́чно — тут: ніби

§ 5 Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник разом із залежними від нього словами становить дієприкметниковий зворот (рос. причастный оборот).

Іменник або займенник, від якого залежить дієприкметниковий зворот, називають **означуваним словом**. Наприклад: *Далеко-далеко на південь засиніли смугою*

┌ як і? ─┐
гори, вкриті лісом (І. Нечуй-Левицький).

Дієприкметниковий зворот, що стоїть після означуваного слова, виділяється на письмі комами. Наприклад: *Стоять*

дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою (М. Коцюбинський).

Дієприкметниковий зворот, що стоїть перед означуванням словом, здебільшого комою не виділяється. Наприклад: *Налиті пурпуром плоди звисають тяжко з віт зелених (М. Рильський).*

Пунктограма. Кома при дієприкметниковому звороті

66. Прочитайте речення. Визначте дієприкметникові звороти й означувані слова. Поясніть розділові знаки.

1. Шуміла ріка, вкрита сережками піни. 2. Всіяна квітами земля дихала свіжими ароматами ночі. 3. У рівчаку попід шосе ледве чутно дзюркотіла вода, витоплена за день сонцем із останніх снігів. 4. Почалося навчання, підпорядковане суворому розкладові. 5. Розпечені за день скелі ще дихали ніжним теплом. 6. Випущений для прогулянки птах виривався в дівчини з-під рук і тепер підльотом утікав від неї. 7. Підчоплений вітром журавлик зник у сивій похмурості океану (З тв. О. Гончара).

67. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви і виділяючи комами дієприкметникові звороти.

1. І срібна ніч серпанками пр..крита дріма і слуха солов'я (Олександр Олесь). 2. Росяні перли ро..сипані за ніч по травах і вітах ялин ..палахували казковими вогнями (І. Цюпа). 3. Ще спить земля закована снігами, мовчать в льоди заковані річки (Д. Луценко). 4. І шепче щось мені на вухо налита росами земля (Г. Коваль). 5. У лісі бродив пі..золочений сонячним дрімлінням туман (Григор Тютюнник). 6. Від високої скелі починався рів обсадж..ний густо дерезою (І. Нечуй-Левицький).

68. Спишіть текст, ставлячи дієприкметникові звороти після означуваних слів.

Оточені осіннім різнобарв'ям дніпровських круч зелені й золоті бані Лаври підносились у сліпучу блакить неба. Величні пам'ятки минулих століть межували із вкритими соломи'яними дахами хатами-мазанками. Таким запам'ятався Київ привезеному сюди разом з іншими кріпаками Тарасові Шевченку. Важко повірити, що нині обсаджений опатними каштанами Хрещатик у ті часи був зовсім не таким. Оточені садами старі хати були розкидані далеко одна від одної. На деяких порослих бур'янами пустирях починали зводити будівлі з цегли. На в'їждженому возами шляху вітер здіймав куряву (З календаря).

69. I. Спишіть текст, ставлячи дієприкметникові звороти перед означуваними словами. Доберіть до тексту заголовки.

Я змалку люблю ліс, його негрі, сповнені сторожкою тиші. Наш хутір розкинувся над балкою, порослою столітнім пралісом. У таврійських степах, випалених суховіями, дерев мало. Тож цей праліс, названий Степовою Дібровою, здається справжньою оазою. Скільки таємниць, сповнених мрійливої ніжності, нашептав мені він. На галявинах, порослих різно-трав'ям, мати збирала звіробій, ведмежі вушка, материнку. Ліс, сповнений сонця і пташиного співу, оберігає спокій землі (За Л. Тендюком).

II. Поясніть значення виділених слів, користуючись тлумачним словником.

70. Замініть виділені частини складних речень дієприкметниковими зворотами. Перероблені речення запишіть, вставляючи пропущені букви.

З р а з о к. *Вербові кілки, що колись були густо повтикані в землю, стали високими вербами (І. Нечуй-Левицький).*— *Вербові кілки, колись густо повтикані в землю, стали високими вербами.*

1. Села, які наче хтось бе..ладно ро..кидав на протилежних берегах, уже ледь бов..аніють між пологими горбами. 2. Обабіч шляху л..жали осін..і поля, що були перекрайні ву..кими довгими нивами. 3. Рясно зацвів молоденький сад, який років п'ять-шість тому посадили випускники. 4. Боляче було д..витися на поля, які геть понищила ст..хія. 5. Бри..ки води, які вітер зірвав з хвиль, дощем ..падають на палубу. 6. Річка, яку освітлює місяць, на півсвіту сріблиться своїми ст..повими берегами (З тв. О. Гончара).

Не виділяється комами дієприкметниковий зворот, що виступає присудком. Наприклад: *Мій перший ^{який він є?} вірш написаний в окопі (Л. Костенко).*

71. Спишіть речення, підкресліть підмети і присудки. Виділіть, де треба, дієприкметникові звороти комами.

1. Ніч загорнена в небо (Ю. Збанацький). 2. Напливала на річку ніч настояна на місячному сяйві і пахоцах верболозу (Ю. Мартич). 3. Сріблястий шлях прокладений місяцем простягся морем до самого берега (Д. Ткач). 4. Безлюдна дорога освітлена місяцем (М. Стельмах). 5. Випереджає ранкові вогні світанок тихий тіннями повитий (Є. Плужник). 6. Маленька хатинка огорнута сутінками (Панас Мирний). 7. Обабіч стежки мерехтить самоцвітами вмита росю трава (В. Гжицький). 8. Небо вкрите важкими сірими хмарами (О. Гончар).

72. Складіть і запишіть пари речень з поданими словосполученнями так, щоб у одному з них дієприкметник був означенням, а в другому — присудком.

З р а з о к. *Схвильований невітшними новинами.— Хлопець, схвильований невітшними новинами, крадькома втирає сльози.*

Батько схвильований невітшними новинами про раптові заморозки.

Скований кригою, посріблений памороззю, вкритий сухим листям.

73. Переробіть речення так, щоб присудки, виражені дієприкметниками, стали дієприкметниковими зворотами.

1. Дорога розмита дощами. 2. Трави складені в покоси. 3. Небо затьмарене важкими дощовими хмарами. 4. Озеро вкрите вранішнім туманом. 5. Дзвінкоголосий соловейко зачарований весною. 6. Степова рослинність змочена безперестанними дощами. 7. Деревя повалені буревієм.

 Завжди виділяються комами дієприкметникові звороти, які залежать від особових займенників. Наприклад: *Дніпро! Ти тихо в день ясний пливеш, заглиблений в минуле... (Олександр Олесь). Стомлені далекою дорогою, ми тільки на світанку добрали до села (М. Стельмах).*

74. Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові звороти.

1. Крихітні кленочки засіяні торік із летючого насіння почали з'являтися з-поміж невисокої трави. Їм щойно народженим досить було й першого весняного сонця (*П. Загребельний*). 2. У щілину виднілися нечітко вирізьблені гори запорошені дощем (*П. Тичина*). 3. Біля криниці похуділі за зиму горобці галасливим вінком кружляють навколо калюжі (*М. Стельмах*). 4. Заснув я міцно зморений з дороги (*Т. Шевченко*). 5. Я закоханий у красу життя (*В. Підмогильний*). 6. Пишні вітрила виткані з дорогого лебединого пуху змішаного зі сріблом (*І. Нечуй-Левицький*).

75. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Из тучи, низко нависшей над землёй, резанул злой град. Крупные градины щёлкали по камням, рикошетили от обломанных ветром деревьев, сбивали перезревшую на солнце малину.

Сделалось бело. Природа побита ураганом. Застигнутая врасплох, она на некоторое время замерла. Потом посыпался невесёлый дождь. Белые шарики града, растопленные теплом земли, стали исчезать. Отовсюду поползли червяками тонкие ручейки, приближающиеся друг к другу. Они скатывались к потемневшей в непогоду реке (*За В. Астаф'євим*).

крупный — великий

щёлкать — тут: *ляскати*

перезреть — тут: *перестигнути*

застигнутый врасплох —

захоплений зненацька

отовсюду — *звідусіль*

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Переказ із творчим завданням

1. Чим діловий опис зовнішності людини відрізняється від художнього?
2. Що є «відомим», а що «новим» у тексті й описі зовнішності людини?

76. I. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок.

У 1843 році Тарас Шевченко вже був відомим художником. До нього прийшли успіх, слава, визнання. Він отримує вигідні пропозиції від багатих аристократів. Але Тарас Григорович прагне одного — побувати в Україні. І ось його мрія здійснилася. Одержавши відпустку в Академії, художник виїжджає до рідного краю, за яким так скучив! «Мені здається, якби батьківщина моя була найбільшньою на землі, то й тоді вона здавалася б мені кращою Швейцарії чи й усіх Італій», — писав Шевченко.

Що ж передусім привертає його увагу в Україні? Звичайно, життя народу, покріпаченого селянства. Митець чудово знав звичаї, побут, обряди українців. Одна з кращих картин побутового жанру — «Селянська родина».

На картині бачимо частину подвір'я, стареньку хату під солом'яною стріхою. Тут у затишку наприкінці довгого літнього дня зібралася селянська родина — молоді батьки, їхня дитина, дід. Малюк, бешкетуючи, а може, ненароком, розбив горщика, який висів на тину і був неабиякою родинною цінністю. Першим порухом батька було покарати хлопчика за вчинену шкоду. Але мати заступилася за сина, благаючи чоловіка простити малого. І той полагіднішав, заспокоївся, узяв люльку і, немов вибачаючись перед дружиною, прагне приголубити сина.

За цією маленькою драмою уважно стежить дворовий пес. Трохи далі, на розі хати, сидить і гріється у променях призахідного сонця сивий дідусь.

Перед нами типова сцена з селянського побуту середини XIX століття. Убога хатина, маленькі віконця свідчать про злиденне життя. Неважко здогадатися, як живуть селяни, працюючи на пана з раннього ранку до смеркання.

Тому-то розбитий горщик для них — драма (За Д. Степовиком).

Т. Шевченко. Селянська родина

II. Уважно розгляньте репродукцію картини Т.Шевченка «Селянська родина» і опишіть її героїв, використовуючи подані словосполучення.

Біла полотняна сорочка, картата плахта, червоний фартух, чорні чоботи, лагідний погляд; злякано тримається за фартух, боязко поглядає; опущені додолю очі, змарніле обличчя, довгі чорні вуса.

III. Підготуйте докладний письмовий переказ тексту за самостійно складеним планом. Уведіть у розповідь опис одного з героїв картини.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

ПРАВИЛА ЗНАЙОМСТВА

77. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему й основну думку.

ЗНАЙОМСТВО З НОВИМИ ЛЮДЬМИ

Деякі люди, особливо молоді, відчувають нерішучість, навіть страх, знайомлячись із новими людьми. У товаристві незнайомих людей вони ніяковіють, мовчать, не знаючи, про що говорити.

Таким людям треба рішуче долати свою невпевненість, якщо вони не хочуть залишитися без дружньої підтримки.

Кожен із нас потрапляв у таку ситуацію: приходимо до своїх знайомих і бачимо там людину, якої не знаємо. Нас знайомлять, називаючи не тільки ім'я, а й коротко повідомляючи про спільні інтереси. Під час знайомства не обмежуються лише оголошенням імен осіб, яких рекомендують одна одній: адже чим більше про них розкажуть, тим легше їм буде спілкуватися між собою. На жаль, не всі завжди пам'ятають про це правило. Водночас не слід повідомляти про особисте, про те, що не обов'язково знати всім присутнім, бо можна поставити людей у незручне становище.

Тож мета перших фраз під час знайомства полягає в тому, щоб виявити спільні інтереси і справи тих, кого знайомлять. Тоді їхня розмова почне розвиватися сама собою.

Важливою прикметою людини, яка вміє налагоджувати контакти з іншими людьми, є дружнє до них ставлення. Розмовляючи, людина доброзичливо усміхається, не виявляє зверхності, вміє уважно слухати.

До речі, майте на увазі: не слід говорити надто багато про себе, не даючи співрозмовнику висловитися. Недаремно ж у народі кажуть: «Говори мало, слухай багато, а думай ще більше» (За І. Томаном).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що слід повідомити, знайомлячи людей?
2. Яких порад треба дотримуватися під час налагодження контактів з іншими людьми?

III. Уважно розгляньте малюнок на с. 44. Уявіть себе одним із учасників розмови: ви хочете познайомити свого однокласника із другом, що мешкає з вами в одному будинку. Поміркуйте, що ви повідомили б їм одне про одного під час знайомства. Скористайтесь порадами з прочитаного тексту.

§ 6 Активні й пасивні дієприкметники. Творення і вживання активних дієприкметників

 Дієприкметники бувають активні й пасивні. Активні (рос. активные) дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета. Наприклад: *тремтячий голос (голос тремтить), пришиклий малюк (малюк пришик)*. Пасивні (рос. пассивные) дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією на нього іншого предмета. Наприклад: *покинута птахами гніздо (птахи покинули гніздо), скошена трава (хтось скошив траву)*.

78. Запишіть у два стовпчики подані словосполучення: а) з активними дієприкметниками; б) з пасивними дієприкметниками.

Працюючий пенсіонер, зірвані яблука, приготовлений сніданок, сяючий ранок, достиглий абрикос, недожата нива, погашена іскра, згасле вогнище, замкнена шафа, посивілий дідусь, зів'ялі айстри, відремонтований автомобіль.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... за сонце, та її з свічкою шукають».

79. I. Спишіть спочатку речення, в яких є активні дієприкметники, а потім — пасивні. Розкрийте дужки і вставте пропущені букви.

1. Тр*м*тіла ізумрудна травиця, покрита сріблясто(алмазною) росою (Ю. Збанацький). 2. Ліс повитий срібно(перим) димом, в синяві, у золоті, в іржі (М. Рильський). 3. Прохолодно(жорсткуватий) вітер щось ш*п*пнув у пожовклій горіш*п*пні (Є. Гуцало). 4. Гори стояли навкіл, укриті біло(сніжними) шап*к*ками (С. Пушик). 5. Тим часом з*х*ходив повно(видий) місяць, неначе вир*п*нав з чорніючої хвилі (І. Нечуй-Левицький). 6. Незгасла іскра в темряві була схожа на вел*т*тенського яскраво(золотистого) світлячка (Б. Комар). 7. Баштан вплив ніби з туману на чудовому схилі, оперезаний зеленими лісо(смугами) (І. Цюпа). 8. Звісно, всіх захоплюючих історій про коней не переповісти (В. Скуратієвський). 9. Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить (Т. Шевченко).

II. Зробіть морфологічний розбір виділеного слова.

Поле соняшників

80. I. Спишіть текст, підкресліть активні дієприкметники однією лінією, а пасивні — двома.

СОНЦЕПОКЛОННИКИ

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони схожі на круглі кобзи, піднесені над землею на високих жовтих стеблах. Тіло кобз пахуче, припорошене жовтим пилом, поросле пелюстками. Воно щось промовляє своєю незгасаючою посмішкою. Всі соняшники веселі, усміхнені, але водночас по-доброму замислені. Кожен сповнений якоїсь таємниці.

Коли заходить сонце, соняшники стають засмучені. Стоять вони в змовкаючому гудінні бджіл. У заглибленому думанні вони зовсім інші, ніби спохмурнілі (За Є. Гуцалом).

II. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Складіть словосполучення іменників з дієприкметниками. Підкресліть активні дієприкметники.

III. Складіть невеликий усний твір-опис улюбленої квітки в художньому стилі, використовуючи дієприкметники.

81. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Підкресліть активні дієприкметники однією лінією, а пасивні — двома.

КАРПАТЫ

Синеющие глухие тучи, которые проступают за оконцем, вовсе не тучи, а Карпатские горы... Местность эта прекрасна! Она закутана в светлый туман, который возникает над спящими холмами от первых трав, цветов, листьев. Маленькие радуги дрожат над спешащими водами горной реки. Холмы сменяют друг друга, бегут от горизонта до

горизонта. С кожним вдихом втягиваешь целебный настой из сосновой коры и снега, ещё не всюду растаявшего на вершинах гор (За К. Паустовським).

 <i>міс́тність — місцéвiсть</i>	<i>возникáть — з'явля́тися</i>
<i>ра́дуга — весéлка</i>	<i>целéбный — цілю́щий</i>
<i>горизóнт — óбрiй</i>	<i>всю́ду — скрізь</i>

82. Запишіть у два стовпчики подані словосполучення з активними дієприкметниками: а) недоконаного виду; б) доконаного виду.

Мисляча людина, розквітлі півонії, опалий цвіт, тремтячий промінь, синіюче небо, затихлий ліс, досягаючий абрикос, припишкле дитя, достиглий плід, стихаючий спів.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з трьох букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... не лежать на місці».

 Активні дієприкметники недоконаного виду творяться від основ неперехідних дієслів теперішнього часу за допомогою суфіксів *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*). Наприклад: працю ють → працюючий, спляють → сплячий.

Активні дієприкметники доконаного виду творяться від основ неозначеної форми неперехідних дієслів за допомогою суфікса *-л-*. Наприклад: потемніти → потемнілий. Якщо в основі неозначеної форми є суфікс *-ну-*, він випадає. Наприклад: засохнути → засохлий.

83. Прочитайте речення. Випишіть активні дієприкметники, через ризку додайте дієслова, від яких вони утворилися. Позначте твірну основу.

З р а з о к. *Перемагаючий* — перемагають.

1. Ой чого ж ти, тополенько, не цвітеш, чом пожовклу головоньку хилиш-гнеш? (Олександр Олесь). 2. Страшні легенди, як догораюче багаття, ледь-ледь тліли іскорками в пам'яті нащадків (В. Чемерис). 3. Усе навколо затиха під владою чаруючої ночі (Леся Українка). 4. Теплий вітер доносить із степу запах квітучої гречки, легкий шелест дозріваючої пшениці (Ю. Смолич). 5. Напівпрозорі жовтіючі та червоніючі кетяги солодко дрімають серед лапатоного листя (М. Коцюбинський). 6. Пізня осінь вчувається в шелесті опалого листя (Панас Мирний).

84. Від поданих дієслів утворіть і запишіть у два стовпчики дієприкметники: а) доконаного виду; б) недоконаного виду.

Обважніти, згадувати, бажати, блискати, засмагнути, завідувати, згіркнути, запліснявіти, усвідомлювати, стихнути, думати, потемніти.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприкметників складеться початок приказки: «... з нічого».

85. Спийшіть речення, вставляючи пропущені букви. Від поданих у дужках дієслів утворіть дієприкметники.

1. (Очманіти) від задушл..вого диму бджола впала на цупкий бураковий лист (*В. Яворівський*). 2. (Тр..мтіти) зграї голубів ч..ркають неба бер..ги. 3. Тріпоче осокір, сріблом (потемніти) здіймаючись у во..ку далечінь. 4. Хто розказати краще може, як споряджали козаки на бурне море, в край ворожий свої (просмолити) чайки. 5. Прокотився грім з розгоном, грають блискавок шаблі, пахне морем і озоном від (пр..тихнути) з..млі (*З тв. М. Рильського*). 6. Тихий вітер встилає (опадати) листям ст..жки старого саду (*І. Нечуй-Левицький*).

86. Розв'яжіть мовну задачу.

Семикласники склали словосполучення з активними дієприкметниками недоконаного виду. Учениця записала в зошиті такі сполучення слів: *летючий корабель, гримуча змія, скрипуча підлога*. Якої помилки припустилася семикласниця? Утворіть дієприкметники від дієслів *літати, гриміти, скрипіти*.

Активні дієприкметники недоконаного виду в українській мові вживаються рідко. Найчастіше російські звороти з активними дієприкметниками недоконаного виду замінюють складними реченнями з відносними займенниками *який, що* або описовими зворотами:

Російською

В кипящую воду старик добавил соли.

Українською

*У воду, що кипіла, старий додав солі.
В окріп старий додав солі.*

87. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. В бору так тихо, що бубенчик заблудившейся корови слышен далеко, почти за километр. 2. Во время ветра лес шумит, вершины гнутся за летящими вдаль облаками (*З тв. К. Паустовського*). 3. В память о той встрече остался этот увядший цветок (*О. Куррін*). 4. Последние дни бабьего лета, веселящие мне душу, вскоре сменяются затыжными дождями (*М. Пришвін*). 5. Ветер развивал преждевременно поседевшие волосы матери (*Максим Горький*).

бубѣнчик — тут: *дзвіночок* *затяжнѣй* — *тривалий*
вскѣре — *невдѣвзі* *преждевременно* — *передчасно*

88. Відредагуйте речення і запишіть.

1. Тремтівша з переляку пташка сховалася серед зеленого листа чагарників. 2. На порослих мохом старих колодах сиділа зграйка синичок. 3. Птахи, сумуючі за літнім теплом, збираються відлітати у вирій. 4. Дівчина, вразивша мене своїми словами, зняковіло посміхнулась. 5. Почервонівше від швидкої ходи обличчя сестри враз якось змінилось. 6. Відпочиваючі на морському узбережжі туристи щодня вирушають у походи (З учнівських творів).

§ 7

Творення пасивних дієприкметників

Пасивні дієприкметники творяться від основи неозначеної форми перехідних дієслів за допомогою суфіксів *-н-*, *-ен-* (*-єн-*), *-т-*. Наприклад: *написати* → *написа́ний*, *варити* → *варе́ний*, *колоти* → *колотий*.

У дієслівних основах, що закінчуються на *-и*, *-і*, прикінцеві суфікси випадають. Наприклад: *загойти* → *загоєний* [*загойти* — *загойєний*], *смажити* → *смажений*.

Від зворотних дієслів творяться пасивні дієприкметники. Наприклад: *зачесатися* → *зачесаний*.

89. Розкажіть про зміни приголосних при творенні пасивних дієприкметників, використовуючи таблицю.

Кінцевий приголосний основи	Змінюється при творенні	Приклади
[г], [з]	[ж]	<i>зберегти</i> — <i>збережений</i> , <i>вразити</i> — <i>вражений</i>
[с]	[ш]	<i>скосити</i> — <i>скошений</i>
[д]	[дж]	<i>посадити</i> — <i>посаджений</i>
[к], [т]	[ч]	<i>спекти</i> — <i>спечений</i> , <i>затовкти</i> — <i>затовчений</i>
[в]	[вл]	<i>зловити</i> — <i>зловлений</i>
[п]	[пл]	<i>схопити</i> — <i>схоплений</i>
[б]	[бл]	<i>зробити</i> — <i>зроблений</i>
[ф]	[фл]	<i>розграфити</i> — <i>розграфлений</i>
[м]	[мл]	<i>зломити</i> — <i>зломлений</i>

90. Прочитайте речення. Випишіть дієприкметники, поясніть, як вони утворилися. Позначте чергування приголосних звуків, що відбулося при творенні пасивних дієприкметників.

З р а з о к. *Скривджений* – *скривдити* ([д] // [дж]).

1. І от ростуть за нашої доби в добу колишню саджені дуби, розкрилюються вітами широко, лапатим листям юне тішать око (*М. Рильський*). 2. А в мене душа, як в негоду, тріпоче, — навік скаламучені води її (*Олександр Олесь*). 3. Струшене вітром яблуко лунко гупнуло в траву (*Ю. Збанацький*). 4. Розбуджений пташиним співом, ліс стрепенувся. 5. На галявину вибігає сарна і, вражена чудовим концертом, зупиняється (*З тв. М. Коцюбинського*). 6. В'їжджена возами дорога губиться на верхівці гори десь між крислатих дерев (*І. Нечуй-Левицький*). 7. І все-таки до тебе думка лине, мій занпащений, нещасний краю! (*Леся Українка*). 8. Коли роса лягла важкими краплями на траву й на хліб, стомлений Зінько повертався додому (*Б. Грінченко*). 9. Хлопець, захоплений новими ідеями, здається, нікого навколо не помічав (*В. Підмогильний*). 10. На нивах, як те військo побите, темніють незношені снопи (*С. Васильченко*).

91. І. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви і утворюючи від поданих в дужках дієслів пасивні дієприкметники. Доберіть до тексту заголовок.

Дуже часто народні пр..кмети (пов'язати) з рослинами. Нині вже незап..речно (довести) той факт, що понад чотириста пр..дставників флори по-своєму реагують на зміну погоди. Вони так і (назвати) вченими — «рослини-барометри». Візь-мемо для прикладу зв..чайну папороть. Якщо її листя (скрути-тися) донизу — сподівайся на сонячний день. Коли ж л..сточка (випростатися) — не забудь захопити із собою дощов..ка. Бути негоді, коли побач..ш (опуститися) долі й (стултитися) листоч-ки конюшини. Дощ провіщають також (згорнутися) суцвіття кульбаби, (сплющити) п..люстки пан..чів. Якщо побач..ш (не розпуститися) бутончики шипшини, невдовзі насуне темна хмара (*За В. Скуратівським*).

II. Розкажіть, які народні прикмети, пов'язані з природою, ви знаєте.

92. Запишіть у три стовпчики подані дієприкметники: а) активні не-доконаного виду; б) активні доконаного виду; в) пасивні. Позначте суфікси, за допомогою яких вони утворилися.

Скаженіючий, зчорнілий, зв'язаний, перегорілий, тримаю-чий, осиротілий, змальований, бажаючий, зніяковілий, вщу-хаючий, переможений, перемагаючий, привезений, стертий, посивілий, вивезений.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «...*ніж нечесно жити*».

 У суфіксах дієприкметників завжди пишуться букви *е, є*. Наприклад: *зображений, стомлений, напоєний*.

93. І. Спишіть прислів'я і приказки, вставляючи пропущені букви. Підкресліть дієприкметники.

1. Гірко заробл..ний сухар солодко їється. 2. Заробл..на копійка краща від крад..ного карбованця. 3. Пташка створ..на для польоту, а людина — для роботи. 4. Тільки сир відклад..ний добрий, а відклад..на робота — ні. 5. Матер..ною працею не проживеш. 6. Не хвалися незакінч..ною роботою. 7. Швидка робота хвал..ною не буває. 8. Навіть бджілч...на праця важлива (*Нар. творчість*).

II. Якою спільною темою об'єднані прислів'я і приказки? Поясніть, як ви їх розумієте.

94. Запишіть у два стовпчики подані словосполучення: а) зі вставленими буквами *и, ї* у прикметниках; б) зі вставленими буквами *е, є* в дієприкметниках.

Емм..на подруга, плет..ний із лози, нагородж..ний грамотою, бабус..ні казки, усміхн..ний юнак, змі..в хвіст, скле..ні уламки, листонош..на помилка, княгин..ні коштовності, занес..ний у комору, мачуш..на донька.

 Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв записаних прикметників і дієприкметників складеться початок прислів'я: «...*як сонце*».

95. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Мы лежим у громадного камня, оторвавшегося от родной горы. Этот осколок, поросший мхом, кажется печальным и хмурым. На его бок, обращенный к морю, волны набросали тины, водорослей. Обвешанный ими камень кажется привязанным к узкой песчаной полоске, отделяющей море от гор. Пламя нашего костра освещает его со стороны, обращенной к горе. По старому камню, покрытому глубокими трещинами, бегают тени (*За Максимом Горьким*).

	громадний — велетєнський	костєр — багїття,
	осколок — уламок	вогнище
	тіна — баговїння	освещать — освітлювати
	водоросль — водорость	обращєнный — тут:
	полоска — смужка	повєрнутий

96. Прочитайте текст. Випишіть дієприкметники, розберіть їх за будовою. Зробіть висновок про правопис дієприкметникових суфіксів.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Вона вся з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сльвом місяця, зірок і переткана калиною, барвінком і вишневим цвітом. Кожна її ниточка вимочена в Дунаї, криницях і струмках людської звитяги. Вона з голосу тура, мисливських сурем, скрипу дерев'яного рала, крику погонича, стогону вола в борозні, рокоту комбайна — уся з колосся, осмаленого війнами. Вона сповнена дзвону козацької шаблі і плескоти весла невольницького човна, що пливе у бурях на тихі води. Така українська мова. Ніжна й тендітна, а міцніша броньованої броні, бо єднеє дух і тіло, бо в її основі — непорочність і чистота (За Б. Харчуком).

У суфіксах дієприкметників завжди пишеться одна буква *н*.
Наприклад: *упольований, вигаданий*.

97. I. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви.

1. Рухались сизі осін..і хмари, тіні дерев трепетали, немов чийсь **заворож..ні** душі (Л. Павленко). 2. **Сполохан..і** горобці та голуби вилітали з соломи та стіжків, піднімалися вгору (І. Нечуй-Левицький). 3. Нова хата, біла, **чепурна**, привітно виглядала з-за оголен..их лихою осін..ьою негодою круч (Панас Мирний). 4. Стомлен..і за ден..у пору бджоли вели якусь тиху, таємну пораду між собою (М. Івченко). 5. Довго, довго чув я, полон..ний сном, солов'їн..у пісню за моїм вікном (В. Сосюра). 6. Страшен..ий вітер погнав неприв'язан..ого човна від берега, а через хвилину вже кидав ним, як трісочкою (М. Коцюбинський).

II. Доберіть до виділених слів синоніми (усно).

Від дієприслівників слід відрізнати прикметники з наголошеними суфіксами *-анн-* (*-янн-*), *-енн-* (*-єнн-*). Ці прикметники виражають збільшену міру ознаки чи якості. У наголошених прикметникових суфіксах *-áнн-* (*-áянн-*), *-éнн-* (*-éянн-*) пишеться буквосполучення *ни*. Наприклад: *нескінчénний, незрівнянний, невблагáнний*.

98. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. У виділених словах поставте наголос. Усно прокоментуйте орфограму «Букви *н* у дієприкметниках та *ни* у прикметниках».

1. Диких орд незлічені навали ро..трошили пращури мої (В. Сосюра). 2. Огні незліченні, мов стрічки огненні, до моря ..пускаються з міста (Лєся Українка). 3. На ..хилі гори залишилася незрівняна ділянка землі (І. Нечуй-Левицький). 4. Народ буде вічне і величне, щось незрівнянне і потужно гарне (Лєся Українка). 5. Багато слів написано пером, не..казане лишилось не..казанням (Л. Костенко). 6. Порвалася не..кінчена розмова, тремтить вона, як порвана струна, в моєму серці (Лєся Українка). 7. Не..кінченні дощі ро..мили степову дорогу, вода не..тримним потоком ..бігала до річки (А. Головка).

99. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви.

1. В моєму серці стільки ще пісень, ще стільки слів нескáзан..их у серці (В. Сосюра). 2. Ліси мої, гаї мої священ..і! Преподбуйте нам вовіки незнищен..і! (Л. Костенко). 3. Мабуть, немає нічого чарівнішого за осін..ій ліс, тихий, задумливий, спóвнен..ий незбагнен..го таїнства матері-природи (І. Цюпа). 4. Історія — це святая святих народу, недоторкан..а для злодійських рук (О. Довженко). 5. А ми з тобою ходимо по місту в полоні мрій і ви́плекан..их дум і геть женем і осінь цю імлисту, і сірий дощ, і невблагán..ий сум. 6. Над килимом прив'ялен..их левад кружляло листя, мов жар-птиці пір'я, край хати тлів осін..ій тихий сад багаттям золотого надвечір'я (З тв. Д. Луценка).

100. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) з прикметниками; б) з дісприкметниками.

Широчén..а прірва, остан..я посмішка, здійснен..ий політ, числén..і звернення, переможен..ий у бою, виставлен..ий у саду, засипан..ий піском, нездолán..і народи, виплакан..і сльози, у ран..ьому віці, викраден..ий доказ, нескáзан..а премудрість, винайден..ий греками.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з третіх букв записаних іменників складеться продовження вислову Бориса Олійника: «Вірю в пам'ять...».

101. І. Спишіть вірш Максима Рильського, вставляючи пропущені букви.

ДОЩ

Благодатний, довгождан..ий,
Дивним сляйвом осіян..ий,
Золотий вечірній гість
Впав бадьоро, свіжо, дзвінко
На закуре..і будинки
Зголоднілих передмість.

М. Рильський

II. Напишіть твір-мініатюру «Мінорна музика дощу», використовуючи дієприкметники.

102. I. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Шпак-пародист

скворець — шпак
передра́знівати —
передра́жнювати
ра́зве — хіба
непревзойде́нный —
непереве́ршений

Скворець висунулся из своего домика, прикреплённого к вершине молодого дубка, выскочил на ветку, взмахнул крыльями и начал передразнивать соловья. Но разве можно повторить непревзойдённую песню гениального певца? Самоуверенный пересмешник понял, что не может соревноваться с соловьём, выбрал другие мотивы. Сначала он проквакал лягушкой. Мастерски воспроизведённая голубиная воркотня сменилась протараторенной по-сорочьи фразой. Вдруг пробудились те, кому подражал скворец. Лягушка, голубь, соловей, удивлённые пением серой птицы, подали свои голоса (За М. Алексеевим).

соревно́ваться — змага́тися
воспроизведе́нный — відтво́рений
воркотня́ — воркува́ння
по-сорочьи́ — по-сорочо́му
подража́ть — наслідува́ти

II. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Складіть невеликий усний опис шпака в художньому стилі.

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ХРИСТИАНСТВО

103. I. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте тему й основну думку висловлювання.

До наших днів біля Севастополя на тлі зеленуватого моря і синього південного неба підносяться білі з голубуватими прожилками стрункі античні колони. Тут стояв Херсонес Таврійський — Корсунь, як його називає «Повість минулих літ».

Саме тут охрестився князь Володимир після того, як завоював це грецьке царство. Повернувшись до Києва, князь звелів зібрати на Дніпрі всіх жителів стольного граду.

Фреска Володимирського собору. Хрещення киян

«Не з'явиться хто завтра на ріці — багатий, чи убогий, чи старець, чи раб — то мені той противником буде», — суворо попередив правитель. У призначений час зішлися кияни до Дніпра. На березі на них уже чекали святково вбрані священники. За наказом, русичі, як розповідає літопис, «увійшли у воду і стояли там. Священики ж творили молитви. Було видно радість на небі й на землі з приводу стількох спасених душ». Розходилися люди по домівках уже хрещеними християнами.

Введення християнства мало велике значення для Київської Русі. Це підняло роль князівської влади і зміцнило державу. Спільні релігія і мова стали могутніми чинниками, які зміцнювали національну єдність. Грецька релігія прилучила русичів до давньої культури, дала правильне на той час пояснення світу, принесла нові форми й види мистецтва, сприяла поширенню писемності й початків освіти.

Незабаром після хрещення киян вгору Дніпром, проти течії, повільно попливли з Візантії каравани човнів із білим і ліловим мармуром та іншим каменем. Із Херсонеса везли готові колони, а із древлянського міста Овруча — красивий чер-

воний камінь — шифер. У Києві виростили нові майстерні для випалювання цегли. Все це готувалося для будівництва першого кам'яного храму. І ось церкву завершено і названо Десятинною, бо на її побудову князь Володимир віддав десяту частину своїх прибутків. Червонувато-рожевий, храм стояв, оточений князівськими палатами, золототерхими теремами багатих дружинників, майстернями ремісників... Князь Володимир справді задумав перетворити свою столицю на другий Царгород (За О. Мукомелою).

П. Дайте відповіді на запитання.

1. Де охрестився князь Володимир?
2. Яке значення мало запровадження християнства для розвитку Давньоруської держави?
3. Розкажіть про спорудження в Києві першого кам'яного храму.
4. З уроків історії пригадайте, яка доля спіткала Десятинну церкву.

III. Уважно розгляньте фотоілюстрацію «Хрещення киян» на с. 55. Складіть невелике усне оповідання «Хрещення Київської Русі».

§ 9 Не з дієприкметниками

104. Прочитайте текст. Визначте, якими членами речення є дієприкметники і які з них мають залежні слова.

ФОТОГРАФІЯ

Над моїм письмовим столом висить надруковане на глянцево-папері зображення великої риби. Вона сфотографована збоку. Голова її невеличка, а тіло видовжене, з окресленою напівовалом спиною. Боки, посріблені лускою, аж світяться. Біля хвоста зігнутих кігтикочком стирчить плавник (З журналу).

Не з дієприкметниками пишеться разом, якщо дієприкметник не має при собі залежних слів і виступає в реченні означенням. Наприклад: *Незасіяні поля чекають на хліборобів.*

Не з дієприкметниками пишеться окремо в таких випадках:

1. Дієприкметник має при собі залежні слова. Наприклад: *Не засіяна вчасно нива не дасть доброго врожаю.*
2. Дієприкметник виступає присудком. Наприклад: *Нива не засіяна.*
3. Є протиставлення: *Ми під'їжджали до не засіяного, але вже зораного поля.*

105. Прочитайте прислів'я і приказки, поясніть правопис *не* з дієприкметниками.

1. Незнаними шляхами блукати — вдома вчасно не бувати.
2. З необдуманих слів і кури сміються. 3. Ліпше свій хліб недопечений, ніж чужий перепечений. 4. Де хата не метена, там дівка не плетена. 5. Книга — невичерпне джерело знань.
6. Людина неучена — як сокира неточена. 7. Густенька каша, та не наша, а наш несолений куліш — як хочеш, так і їж (*Нар. творчість*).

106. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. І руки ті, (не)учені до зброї, шукали тільки дружньої руки. 2. У руці у мене зброя (не)поламана зосталась, та порушити рукою не дають мені кайдани. 3. Саме озеро тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з (не)зарослим плесом посередині. 4. Десь, колись, в якійсь країні проживав поет нещасний, тільки мав талант до віршів (не)позичений, а власний. 5. Я поведу тебе в далекий край, іще (не)знаний край. 6. (Не)зламани своїм довговічним рабством, ми мріємо розірвать залізні пута і скинути ярмо з своєї шиї. 7. (Не)погашена іскра в темряві світить. 8. І слово співця (не)забуте (*З тв. Лесі Українки*).

107. Запишіть у два стовпчики подані словосполучення з дієприкметниками: а) ті, що пишуться з *не* разом; б) ті, що пишуться з *не* окремо.

(Не)допитий холодний чай; (не) скошене, а зірване зілля; емаль (не)пошкоджена; (не)заросле чисте озеро; (не)розбавлена рідина; міст (не)збудований; (не)розібраний намет; (не)відремонтований автомобіль; (не)написаний мною лист; (не)зібрані ще яблука.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... білий хліб дає».

108. І. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки. Переробіть речення так, щоб частка *не*, там де вона пишеться разом з дієприкметниками, писалася окремо і навпаки.

З р а з о к. *Хлопці йдуть до свого човна, веслюють до незатоплених горбочків та острівців (Є. Гуцало).— Хлопці йдуть до свого човна, веслюють до не затоплених повинню горбочків та острівців.*

Сиджу на березі тихого озера, уважно спостерігаю за не зарослим лататтям плесом. Непофарбований поплавець моєї вудки, здається, застиг на одному місці. Уся моя увага прикута до нього, а він навіть не сколихнеться. На гілках верби галасують ніким не полохані горобці. На мить переводжу погляд на гомінку пташину зграйку, що влаштувала такий не запланований заздалегідь дивний концерт. А на не зрушений

із місця поплавець хотіла сісти чорна бабка з темно-синіми крильцями, але несподівано він сіпнувся і зник під водою. Я чимдуж рвонув вудку — і риба враз заблищала над ще не заспокоєною поверхнею. Карасик звився і лягнув об воду. І ось він уже зник під листком латаття, біля якого гордо підносилася над водою ще не розкрита жовта квітка (З журналу).

II. Складіть невелике усне продовження тексту, користуючись малюнком.

109. Спишіть речення, замінюючи виділені слова дієприкметниками з *не*. Поясніть їх правопис.

1. Учитель уважно слухав відповідь, не робив ніяких безпідставних зауважень (О. Донченко). 2. Не бувалі в таку пору заморозки нарobili багато лиха: прибили цвіт яблунь, знищили ранні сходи (О. Гончар). 3. Голі ще поля струменіли маревом (Ю. Яновський). 4. Хлопчина цей своїм характером подібний до дикого тигра (В. Нестайко). 5. Сила слова таємнича (І. Вихованець). 6. Безперестанний дощ лунко гупає у вікна (Панас Мирний). 7. Стомлений цілоденним блуканням олень

спрагло припав до **чистого** джерела (*І. Багрянний*). 8. Мокра від дощу трава виблискувала на сонці (*І. Чендей*).

Д о в і д к а: (не)бачений, (не)обґрунтований, (не)розгаданий, (не)засіяний, (не)приборканий, (не)скаламучений, (не)вцухаючий, (не)висохлий.

110. Складіть речення з поданими сполученнями слів.

(Не)дочитана книга; (не)вигадана, а справжня історія; грядка (не)прополота; (не)продумана добре відповідь; (не)полагоджений дідусем тин; (не)скошена трава.

111. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Поясніть правопис дієприкметників.

РАССВЕТ

Горы, ещё не освещённые солнцем, выделились на посветлевшем небе. На тёмном фоне гор, покрытых непроходимыми лесами, проносились клочья тумана, а внизу стояли сумерки.

Речка, не скованная льдом, мрачно катила воды. Несмолкающий ветер не прогнал остатки ночного тумана. Вдруг на вершине утёса вспыхнули и засветились ещё не раздетые осенью лиственницы. Первый луч пока невидимого солнца коснулся утёса. Огненный круг показался над не покрытой деревьями частью горы. На единственное мгновение засветилась даже тёмная река, а затем дно долины опять стало холодным и синим (*За І. Соколовим-Микитовим*).

	фон — тло	сумерки — сўтінки
	непроходимый — непрохідний	утёс — бєскид
	клячья — кляпти	лиственница — модрина

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ

112. І. Прочитайте текст.

НЕМЕРКНУЧІ ПЕРЛИНИ

Прислів'я і приказки — неоціненна скарбниця народної мудрості. Кожне покоління вносить у цю невичерпну скарбницю нові коштовні перлини, що збагачують культуру народу. Як витвір народного генія вони супроводять людство від сивої давнини і до наших днів.

Сила, мудрість і поетична краса прислів'їв і приказок — це вияв народного розуму й гумору, влучності й дотепності народного слова.

Зміст прислів'їв і приказок невичерпний. У них відображено багатогранність життя, побуту, звичаїв народу, його історія, мораль. «Багатовіковий досвід трудового люду, його творча сила, сила духу, страждання і мрії,— відзначав Олесь Гончар,— усе це зафіксовано в слові, в народній пісні, думі, прислів'ї».

Прислів'я і приказки побутували в давніх слов'ян із незапам'ятних часів. Поява писемності в Київській Русі застала цей жанр фольклору вже в розквіті.

Видатний учений-педагог Костянтин Ушинський писав, що в прислів'ях, як у дзеркалі, відтворені всі сторони життя народу — побутова, родинна, польова, лісова, громадська, — його потреби, звички, погляди на природу і людей, на значення всіх явищ життя.

Народ не тільки користується готовими зразками прислів'їв, які одержав у спадщину від попередніх поколінь, а й рясно творить нові.

Прислів'я, як і народ, безсмертні. Це коштовні немеркнучі перлини. У них живе і дихає, сумує і радіє жива душа народу, органічно поєднуються його історія і сучасність (За М. Пазяком).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому прислів'я і приказки називають неоціненною скарбницею народної мудрості?
2. Чи можна точно визначити, коли виникли прислів'я і приказки?
3. Що говорив про прислів'я і приказки видатний педагог Костянтин Ушинський?
4. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, у яких висміюються такі людські вади, як лінощі, неуцтво.
5. Скажіть, як ви розумієте зміст приказки: «Народ скаже, як зав'яже».

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

ТОЧНІСТЬ І ДОРЕЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

113. I. Прочитайте текст мовчки, зазначивши витрачений на це час (він не повинен перевищувати дві хвилини).

НА ЩО ЗВЕРТАТИ УВАГУ, ДОБИРАЮЧИ СЛОВА?

Якщо ви хочете навчитися гарно говорити, то мусите приділяти належну увагу вибору слів. Мовлення буває одноманітним не лише тому, що людина користується невеликою

кількістю слів, а й тому, що деякі слова вживає надто часто. Говорючи, намагайтеся зауважити, чи притаманні вам якісь часто вживані слова, або попросіть когось із знайомих простежити за вашим мовленням. Якщо ви переконалися, що деякі слова вживаєте надто часто, намагайтеся позбутися такої небажаної звички. Деякі з цих слів можна вилучити без шкоди для мовлення або замінити їх іншими словами чи виразами.

Є люди, які надто часто вживають у розмові іншомовні слова, в той час як більшість надає перевагу словам рідної мови. Бажаючи справити враження на інших своєю «вченістю», деякі невправні мовці не тільки забувають, що ці слова не всім зрозумілі, а й неправильно їх вимовляють або недоречно використовують.

Той, хто вживає іншомовні слова або професійні терміни, безумовно, повинен сам добре знати їх значення та вимову, а також пам'ятати, що послуговуватися ними слід лише за певних обставин.

Мова постійно змінюється. У ній з'являються нові слова й мовні звороти, а старі, відживши своє, зникають. Влучні вислови, прислів'я і приказки, якщо їх доречно вживати, збагачують мову, роблять її яскравою, барвистою, цікавою. Мовлення людини, яка надто часто або не до ладу вживає прислів'я, приказки, афоризми, не завжди зрозуміле слухачам, утомлює їх.

Важливо вміти висловлюватися чітко, особливо під час відповідальних розмов, коли формулювання повинні бути винятково точними. З часів Стародавнього Риму існує професія, основний зміст якої полягає в тому, щоб точно формулювати й висловлювати думки під час переговорів сторін. Це професія юриста. Отже, основна мета точного формулювання — виключити можливість по-різному тлумачити зміст. Якщо, наприклад, вам повідомлять, що збори розпочинаються о 8.00, то можуть виникнути сумніви щодо того, коли саме вони розпочнуться: вранці чи ввечері. Тому, визначаючи час проведення масового заходу, необхідно пам'ятати про загальноприйнятий поділ доби на 24 години. Є й інші правила ведення ділових розмов.

Отже, висловлюватися треба доречно, точно і зрозуміло.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. До якого стилю мовлення належить текст?
2. Чому мовлення людей буває одноманітним?
3. У чому причина надмірного вживання іншомовних слів і професійних термінів?
4. Для чого в мовленні використовують прислів'я, приказки, афоризми?
5. Чому висловлюватися треба точно й зрозуміло?

Розбір дієприкметника як особливої форми дієслова

Послідовність розбору

1. Особлива форма дієслова.
2. Початкова форма (дієприкметник у називному відмінку чоловічого роду однини).
3. Постійні ознаки: а) активний чи пасивний; б) вид (доконаний чи недоконаний); в) час (теперішній чи минулий).
4. Змінні ознаки: а) число; б) рід (в однині); в) відмінок.
5. Синтаксична роль.

Як небо зорями, той мамин хліб обсипаний був зернятками тмину (Д. Павличко).

Зразок усного розбору

Обсипаний — особлива форма дієслова — дієприкметник, ужитий у початковій формі; пасивний, доконаний вид, минулий час; однина, чоловічий рід, називний відмінок; в реченні виступає присудком.

Зразок письмового розбору

Обсипаний — дієприкм., п.ф. — *обсипаний*; пасивний, док. вид, мин. ч.; одн., ч.р., Н.в.; присудок.

114. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Виконайте розбір дієприкметників як особливої форми дієслова (письмово).

Перед очима на тлі ще синього, але т..мніючого неба вималювалися застигли хвилі гір. Були вони або зовсім голі, або вкриті чорними плямами лісів. У н..зинах у кам'яній непорушності підп..рали небо гостроверхі к..париси, а між ними куч..рвилися садки, з яких виз..рали хатини в ч..рвоних ч..репичних шапках. Захоплює чаруюча краса кримського надвечір'я (За Д. Ткачем).

115. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Виконайте розбір дієприкметників як особливої форми дієслова.

Где-то на лугу, затопленном водой, кричали журавли. Перед восходом солнца крик их был настолько гулок, что казалось, будто птицы кружатся над домом. Их клич, подхваченный лесным эхом, усиливался во много раз. Его слышали и возле озера, расположенного за лесом. Журавлиный крик уносит меня в мир забытых сказок детства (За Е. Носовим).

гўлкий — *гучный*

клич — тут: *пóклик*

подхвáченный — *пíдохóпленный*

эхо — *луна*

Твір-опис зовнішності людини за власним спостереженням

1. У чому полягає особливість художнього опису зовнішності людини?
2. Яка роль епітетів, порівнянь, пестливих слів у художньому описі зовнішності людини?

116. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть. Складіть із ними три речення.

Выразительное одухотворённое лицо, мягкие черты лица, тёмные задорные глаза, едва заметные брови, проникновенный взгляд, поглядывает исподлобья, вздёрнутый нос, поджатые губы, выющиеся чёрные волосы, прядь седых волос, аккуратная причёска, грузная фигура, лёгкие шаги, твёрдая походка.

забóрные — тут: *запальні*

едва замéтный — *лédве*

помітний

проникновéнный — *проніккливий*

исподлобья — *спідлоба*

выбóщийся — *кучерявий*

вздёрнутый — тут:

кирпáтий

прядь — *пáсмо*

гру́зный — *кремéзний*

117. I. Прочитайте твір-опис зовнішності людини, складений семи-класницею.

ДОРОГА МЕНІ ЛЮДИНА

На літніх канікулах я вирушила до бабусі в село. Автобус висадив пасажирів у центрі села і попрямував назад до Києва. А я, кваплячись, пішла до знайомої хати в кінці вулиці.

Бабусі вдома не було. Залишивши речі на подвір'ї, я пішла на город. Тут усе дбайливо впорядковане невтомними працьовитими руками. Бабуся Оксана, одягнена в синю кофту й картату спідницю, зосереджено працювала — згрібала граблями скошену траву. Я не побігла, а наче на крилах полетіла до рідної людини. Бабуся кинулася мені назустріч. І ось радісні обійми.

Пильно вдивляюсь у довгасте обличчя, ледь діткнуте зморшками. Біла хустка зсунулася на високе чоло. Хвилясте русяве волосся з пасмами сивини, зібране на потилиці, підкреслює правильну форму бабусиноного обличчя. Тільки зараз я зрозуміла, що саме цей вітер, який налітає рвучкими поривами, та ще гаряче сонячне проміння висушили смагляву шкіру бабусі. Адже багато років з ранньої весни до глибокої осені невтомна сільська трудівниця обробляла і власний город, і колгоспне поле. Проте

бабусю загартували дощі й вітри, і вона радісно пореється біля години. Ясні зелені очі з любов'ю і ніжністю дивляться на мене. Спокійний, мудрий погляд проникає в душу. На вустах квітне радісна усмішка. Все та ж струнка постава!

«Нарешті дочекалася помічниці! Ходімо, Оленко, до хати», — каже бабуся й лагідно кладе мені на плече свою пошерхлу від праці руку. Обнявшись, ми неквапливо йдемо стежкою. А на душі в мене спокійно і затишно.

II. Розгляньте пам'ятку. Поміркуйте, чи відповідає твір усім зазначеним вимогам.

Як писати твір-опис за власним спостереженням

1. *Добре продумайте тему й основну думку твору.*
2. *Складаючи опис людини, зверніть увагу насамперед на ті ознаки, що є найхарактернішими — риси зовнішності, деталі одягу, які допомагають розкрити особливості характеру.*
3. *Дотримуйтеся послідовності викладу матеріалу.*
4. *Уживайте художні засоби, але, добираючи епітети, метафори, порівняння, будьте коректними, щоб не образити людину, зовнішність якої описуєте.*
5. *Поєднуйте у творі опис і розповідь.*

118. Користуючись пам'яткою, письмово опишіть когось із ваших знайомих за власним спостереженням.

§ 10 Безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*

119. Прочитайте уривок з поезії Ліни Костенко і дайте відповіді на запитання.

Хай буде все небачене **побачено**.
Хай буде все пробачене **пробачено**.
Єдине, що від нас іще залежить, —
Принаймні вік прожити як належить.

Л. Костенко

1. На які питання відповідають виділені слова?
2. Яким членом речення вони виступають?

В українській мові доволі часто використовуються незмінні дієслівні форми на *-но*, *-то*. Вони підкреслюють не саму дію, а її результат, і тому не пов'язуються безпосередньо з певною особою.

У реченні безособові дієслівні форми на *-но*, *-то* виступають присудками. Наприклад: *Скільки складено пісень, легенд, переказів про рідну батьківську хату!* (В. Скуратівський). Безособові дієслівні форми на *-но*, *-то* творяться від пасивних дієприкметників із суфіксами *-ен-*, *-т-* за допомогою суфікса *-о*. Наприклад: *створе́нцй* → *створенѠ*, *розбитцй* → *розбитѠ*.

120. Від поданих дієслів утворіть пасивні дієприкметники, а від них — безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*.

З р а з о к. *СпекѠти* → *спечѠний* → *спечѠнѠ*.

Вивчити, закінчити, нагріти, скривдити, запровадити, налагодити, запросити, виростити, скосити, спорудити.

121. Прочитайте речення, виписіть безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*, розберіть їх за будовою.

1. Жили рабами в тяжкій чужій роботі заворожені в неволю люди. Світ їм було зав'язано, говорити — наказано, ходили німі... (С. Васильченко). 2. Шаблю було вибито з рук, але з серця не вибито духу волі й жаданої краси (Леся Українка). 3. Хилилася у гетьмана старого голова, на вістрі шаблі сховано всі вольності й права (Л. Костенко). 4. На луках скошено отаву, і буйне літо в береги ввійшло (А. Малышко). 5. На заході ранне небо мов кров'ю полито. Прийшли вісті до милої, що милого вбито (Нар. творчість). 6. Мою печаль розвіяно вітрами, мою тривогу замели сніги (П. Сердюк).

122. I. Спишіть прислів'я, утворюючи від поданих у дужках дієслів безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*.

1. Що (написати) на роду, того не об'їдеш і на льоду. 2. Хоч і (сказати) на глум, а ти бери на ум. 3. (Посіяти) жито в пору — (зібрати) зерна гору. 4. За моє жито мене ж і (побити). 5. (Поставити) цапа капусту стерегти. 6. Хоч погано (покраяти), та міцно (пошити). 7. Гарне вбрання: вітром (підбити), морозом (пошити). 8. У ледаря хату небом (покрити). 9. (Сказати) — (зробити) (Нар. творчість).

II. Виконайте розбір виділених слів як частини мови.

123. I. Спишіть текст, замінюючи виділені дієслова безособовими формами на *-но*, *-то*. Цифри запишіть словами.

Перший пам'ятник Тарасові Шевченку відкрили в 1861 році на півострові Мангишлак, що в Казахстані. В Україні вперше пам'ять про поета увічнили в монументі, спорудженому 1899 року в Харкові за сприяння Христини Алчевської. Мармурове погруддя роботи скульптора Володимира Беклемішева встановили в садибі меценатки (З календаря).

П. Доберіть синоніми до слів *монумент, меценатка*.

В українській мові немає коротких форм дієприкметників. При перекладі цих форм українською мовою часто використовують безособові форми на *-но, -то*.

Російською
оголошена повестка дня
проход заперщєн
открыто уголовное дело

Українською
оголошено порядок денний
прохід заборонено
порушено кримінальну справу

124. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть. Поміркуйте, в якому стилі мовлення вони вживаються.

Вопрос снят с рассмотрения, комиссия избрана, приказ подписан директором, справка выдана, действие закона приостановлено, работа признана удовлетворительной, список утверждён, протокол составлен своевременно, заявление оформлено правильно, подготовлен отчёт о проделанной работе.

рассмотрение — *розгляд*
справка — *дбвідка*
удовлетворительный —
задовільний

своевременно — *своєчасно*
отчёт — *звіт*
проделанный — *віконаний*

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що називається дієприкметником?
2. Назвіть граматичні ознаки дієприкметника, спільні з прикметником.
3. Назвіть граматичні ознаки дієприкметника, спільні з дієсловом.
4. У чому різниця між активними й пасивними дієприкметниками?
5. Розкажіть про творення і вживання активних дієприкметників.
6. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) з активними дієприкметниками; б) з пасивними дієприкметниками.

Розквітлий сад, зрубаний явір, посивілий від смутку, неказане слово, хвилюючий твір, навантажений віз, зів'ялий полин, схований у мішку, приглушений грім, стихаючі кроки, опустілий сад.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв записаних іменників складеться закінчення прислів'я: «*Немає гіршого ворога, як...*»

7. Як творяться пасивні дієприкметники?
8. Коли в прикметниках пишемо *н*, а коли *ни*? Розкажіть про особливості правопису дієприкметникових суфіксів.

9. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) з прикметниками; б) з дієприкметниками.

Незлічén..і знахідки, числен..і зауваження, стомлен..ий працею, старан..ий учень, наполохан..і горобці, зірван..е яблуко, неблагáн..ий сум, нескінчен..а розмова, страшен..ий джміль, недописан..а стаття, нескінчén..а хуртовина, натружен..і руки.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... дивитися — голодному бути».

10. Як виділяються в усному мовленні та на письмі дієприкметникові звороти? Наведіть приклади.

11. Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки.

1. Неначе зачарований велетень, стояв ліс опушений увесь білим інеєм покритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом (В. Козаченко). 2. На берегах Дніпра крутих весь померезаний садами стоїть у сяйві днів нових наш рідний Київ перед нами (М. Рильський). 3. Погожий вітер іще не погасив самородків золота розкиданих над обрієм, а вже небо розливалось (М. Стельмах). 4. За деревами ще спало закутане в туман озеро (Є. Гуцало).

12. Як відмінюються дієприкметники?

13. Коли пишемо *не* з дієприкметниками разом, а коли — окремо?

14. Запишіть подані словосполучення з дієприкметниками у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* окремо; б) ті, що пишуться з *не* разом.

(Не)зарослим бур'янами полем; (не)згаяний час; (не)дописаний останній розділ; вікно (не)зачинене; (не)пофарбований, а побілений паркан; (не)погашені вогні; (не)закінчений поетом вірш; питання (не)з'ясоване; (не)зварених сирих овочів.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх слів складеться продовження прислів'я: «Більше діла — ...».

15. Виконайте розбір дієприкметників як особливої форми дієслова.

1. Гордий Київ шумить над залитим вогнями Дніпром (В. Сосюра). 2. З-поміж трав визирало синє чаруюче око волошки (І. Франко). 3. Дим погаслих вогнів стелиться від гори до гори синіми смугами (М. Коцюбинський).

16. Розкажіть про особливості творення і вживання безособових дієслівних форм на *-но*, *-то*.

§ 11 Дієприслівник як особлива форма дієслова

125. Прочитайте речення. Поставте до виділених дієприслівників питання. З'ясуйте, яку дію — основну чи додаткову — вони виражають.

Чорнокорий київський каштан тихо охкає, похитуючи гілками. Він ніби хоче ударити руками об поли, почувши щось у тривожному шепоті вітру (І. Багряній).

 Дієприслівник (рос. деепричастие) — це особлива форма дієслова, що виражає додаткову дію і відповідає на питання **що роблячи?** **що зробивши?** Наприклад: *кажучи, сказавши*.

126. Підготуйте зв'язну розповідь про дієприслівник як особливу форму дієслова, використовуючи таблицю. Зробіть висновок.

Ознаки дієслова	Ознаки прислівника
1. Вид недоконаний (<i>живучи</i>) і доконаний (<i>проживши</i>) 2. Перехідність: перехідні (<i>побачивши вчителя, не прочитавши книги, випивши соку</i>) і неперехідні (<i>побачившись із товаришем, подякувавши господарям</i>) 3. Час теперішній (<i>кажучи</i>) і минулий (<i>сказавши</i>) 4. Може мати залежні слова (іменники, займенники, прислівники): <i>спланувавши вчасно роботу</i>	1. Не змінюється (<i>умиваючи, умивши, умившись</i>) 2. У реченні виступає обставиною: <i>Доц, витрусивши безліч краплин, посунув свої хмари далі</i> (В. Винниченко)

 Дієприслівник поєднує ознаки дієслова і прислівника.

127. Запишіть у два стовпчики подані дієприслівники: а) доконаного виду; б) недоконаного виду.

Запровадивши, злітаючи, порівнявши, слухаючи, вивчаючи, проголошуючи, збагатившись, радячи, повідомивши, подарувавши, зрадівши, звітуючи.

 Якщо ви правильно виконали завдання, із третіх букв записаних дієприслівників складеться початок прислів'я: «... не тоне, і у вогні не горить».

128. Запишіть у два стовпчики подані словосполучення з дієприслівниками: а) перехідними; б) неперехідними.

Складаючи речі, змарнівши від переживань, не знайшовши відповіді, випивши кави, повернувшись у місто, вживаючи

ліки, звертаючись до однокласників, не сказавши правди, очікуючи на зміни, написавши роман, уклонившись гостям, виблизкуючи на сонці.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприслівників складеться початок прислів'я: «... *все розкаже*».

129. Доберіть до поданих дієслів дієприслівники або словосполучення з дієприслівниками, які допомогли б краще уявити дію, виражену дієсловом.

З р а з о к. Мовчати — насупившись, винувато кліпаючи очима, пильно прислухаючись, боячись наполохати птаха.

Сидіти, дивитися, бігати, думати.

130. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Визначте вид, час і перехідність дієприслівників.

М..сливці, забравши впольованих лисицю та зайця, з гамором подалися до дороги. Сп..р..чаючись про те, хто влучив у лисицю, а хто — в зайця, вони не могли дійти згоди. Вийшовши на дорогу, м..сливець, котрий ніс у руках зайця, зн..нацька зуп..нився. Довговухий, звинувшись, вирвався, упав на дорогу. Іще ніхто не встиг отям..тися, як він уже курів через поле, зак..нувши ноги на плечі. Усі м..сливці зуп..нилися, зд..вовано Perez..раючись між собою. Виявляється, заець обдурив їх, пр..кинувшись мертвим (*За Є. Гуцалом*).

131. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Підкресліть підмети, присудки та обставини, виражені дієприслівниками із залежними словами.

1. І сонце падало за тьм..яним морем трав, на землю маки кинувши червоні (*В. Сосюра*). 2. Птахи затихли, згорнувши натомлені за ден.. крил..ця (*Григор Тютюнник*). 3. І травен.. дощами проллет..ся над краєм, всю землю вкриваючи рястом і маєм (*Л. Первомайський*). 4. Стоять спокійно дерева безлисті, вирізьблюючи чорні силуети на синім тлі спустоше..их небес (*П. Филипович*). 5. Блискавиці шматували чорне небо, розколюючи темні олов..яні хмари (*І. Цюпа*).

132. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Всё притихло, как будто ожидая чего-то небывалого. Куда девались птицы, которые, резво порхая, пели на солнышке? Где насекомые, что так разноголосно жужжали в траве? Деревья перестали покачиваться, касаясь друг друга ветками. Они изредка наклонялись верхушками, предупреждая себя шёпотом о близкой опасности. Туча обложила горизонт, образовав

свинцовий свод. Вот от леса пронёсся свежий ветерок, подняв пыль на улице. Упали первые крупные капли дождя. Вдруг блеснула молния, расколов небо. Через мгновение грянул гром (За І. Гончаровим).

как б́удто — н́бито
рэзво — жва́во
насеко́мое — кома́ха
жу́жжать — дзи́жчать

каса́ться — торка́тися
горизо́нт — о́брій
свод — склепíння
пыль — ку́рjava

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ГЕРБ УКРАЇНИ

133. І. Прочитайте текст.

Одним із найдавніших знаків-символів, які дійшли до наших днів і широко використовуються й сьогодні, є тризуб. Важко точно визначити, коли його придумали на наших землях. Адже ще на початку минулого століття біля Дніпрового острова Шанця було знайдено кам'яну застібку часів трипільської культури (5—3 тисячі років до нової доби) із цим знаком.

У Київській Русі тризуб був великокнязівським знаком. Його зображували на печатках багатьох давньоруських володарів. Згодом тризуб карбувався і на срібних монетах князя Володимира Святославовича. Цей символ можна побачити й на цеглі підмурків Десятинної церкви в Києві, і на плитах Успенської церкви у Володимирі-Волинському, збудованої у другій половині XI століття.

Існує багато версій, що пояснюють походження тризуба.

Деякі історики вважають, що у тризубі — глибокий філософський смисл, який символізує триєдиність і тривимірність світу, що пізніше християнством трактовано як єдність Бога-Отця, Бога-Сина, Бога—Святого Духа.

Походження тризуба можна пов'язати з матеріальною життєдіяльністю людини. Очевидно, на певному етапі свого розвитку люди почали користуватися знаряддям, яке нагадувало знаний нами тризуб. Воно допомагало успішно полювати на звірів, обробляти землю, навіть оборонятися. Тож людина почала схилитися перед ним, обожнювати його.

Популярною є версія походження тризуба як уособлення трьох природних стихій — повітря, води і землі, зображення атакуючого сокола.

Тризуб як знак князівської влади широко використовувався в державному житті Київської Русі. Він зображувався на печатках, якими скріплювали міжнародні договори, на

князівських товарах, що відправлялися на продаж за кордон. Крім того, виконані в бронзі чи сріблі тризуби прикрашали пояси дружинників князівського війська, зброю і знамена (За В. Сергійчуком).

? II. Розгляньте малюнок і дайте відповіді на подані запитання.

1. Які факти свідчать, що тризуб — один із найдавніших знаків-символів?
2. Які версії щодо походження тризуба вам відомі? Яке пояснення видається найвірогіднішим? Яку версію зображено на малюнку?

§ 12 Не з дієприслівниками

134. Прочитайте речення. Пригадайте правила написання *не* з дієсловами. Поясніть правопис виділених слів.

1. Ночі, ночі на Україні, ночі тихі, чарівні, де б не був я на чужині — не забудь мені (І. Манжура). 2. Незчуєшся, як змайне ніч, відпливе зорями, відбагряніє загравами на Дніпрі (О. Гончар). 3. Сидіть, мамо, біля вікна. Ви старенькі, недобачаєте, а мені всюди видко (Г. Квітка-Основ'яненко). 4. Хоч і уважно я перевіряв написане, та все ж однієї помилки не додачив (Д. Ткач). 5. Нездужає Катерина, ледве-ледве дише (Т. Шевченко). 6. Рук не здужаю підняти, бо не їла й не пила (П. Тичина).

! Не з дієприслівниками пишеться окремо. Наприклад: *Не прицілившись, не вцілиш* (Нар. творчість).

Не з дієприслівниками пишеться разом:

1) якщо дієприслівник не вживається без *не*. Наприклад: *Ненавидячи порожні балачки, дідусь і хвилини не міг пробути без роботи* (О. Іваненко);

2) у префіксі *недо-*, який указує на неповноту дії. Наприклад: *Недодобачаючи* (погано бачачи) *в темряві, хлопець обережно намацував шлях палицею* (В. Кава).

З чотирма дієприслівниками *не* може писатися разом або окремо, залежно від їхнього значення:

нездужаючи (хворіючи) — *не здужавши* (не змігши),
непокоячись (хвилюючись) — *не покоячись* (не спочиваючи),
нестямившись (втративши самовладання) — *не стямившись* (не прийшовши до тями),
неславлячи (ганьблячи) — *не славлячи* (не прославляючи).

Наприклад: *Птахи, ще дужче непокоячись (хвилюючись), зривалися в небо (М. Коцюбинський). Не покоячись (не спочиваючи) на перині, а трудячись у поті чола, людина здобуде щастя (Б. Лепкий).*

Орфограма. Не з дієприслівниками

135. Прочитайте речення. Поясніть правопис *не* з дієприслівниками.

1. Високі нескошені хліба, не дочекавшись хлібороба, виблискували на сонці (*І. Цюпа*). 2. Дівчина схилилася на невисоке бильце канапи й заснула, незчувшись і коли (*М. Коцюбинський*). 3. До тих стежок, не думаючи, йди і клич мене в своїй надії добрій (*А. Малишко*). 4. Не покоячись у рідній землі, Володимир Винниченко тільки зараз повертається в Україну, продовжує життя у невмирущих творах. 5. Непокоячись про долю народу, письменник завжди ставав на бік скривджених (*З тв. М. Жулинського*). 6. Хлопець ішов, нікуди не дивлячись, нікого не бачачи (*М. Хвильовий*). 7. Нехтуючи заборонаю писати і малювати, Тарас Григорович створює близько двохсот поезій, робить багато замальовок (*Є. Кирилюк*).

136. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Краще зробити (не)обіцяючи, ніж пообіцяти і не зробити.
2. (Не) зазнавши печалі, не зазнаєш і радості.
3. (Не)дослухавши до кінця, не поспішай відповідати.
4. (Не)дооцінивши противника, програєш бій.
5. (Не) посіявши, не пожнеш.
6. Добрий собака гавкає, та не кусає, а злий кусає (не)гавкаючи.
7. (Не)взявши в руки сокири, хати не збудуєш (*Нар. творчість*).

137. Запишіть подані словосполучення з дієприслівниками у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* окремо; б) ті, що пишуться з *не* разом.

(Не)прочитавши книгу, (не)повернувшись у село, (не)почувши дзюрчання, (не)дооцінюючи можливості, (не)розламавши кригу, (не)стямившись від обурення, (не)дослухаючись до порад, (не)долюблюючи брехунів, (не)доївши яблука, (не)волячи сусідів, (не)зловивши риби, (не)покоячись про ячмінь,

(не)вгаваючи ні на хвилину, (не)помітивши ошуканства, (не)навидячи базік, (не)підрахувавши витрат.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... , за діжку не берись».

138. Складіть і запишіть речення з поданими словосполученнями.

(Не)сказавши і слова, (не)дочувши останніх слів, (не)дочуваючи від голосного шуму, (не)хтуючи пересторогою, (не)славлячи ганебні вчинки, (не)доївши обіду.

139. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. Затаив дыхание, не дрогнув и не спуская глаз с пруда, смотрел парубок на неподвижные воды. 2. Как птица, не оставившаяся, летела Катерина, размахивая руками. 3. Девушка, не закончив рассказ, засмеялась (*З тв. М. Гоголя*). 4. Большой ёж идёт не спеша по мышьиному следу, чёркая иглистой спиной по сухим бурьянам (*М. Шолохов*). 5. Из другой комнаты вышла молодая женщина, поклонилась и исчезла, не взглянув на гостью (*Максим Горький*).

 не спуска́ть глаз —
не зводити очей
игли́стий — тут:
голча́стий

неподви́жный — непору́шний
пру́д — ставо́к
покло́ниться — вкло́нитися
исчезну́ть — зні́кнути

§ 13 Дієприслівниковий зворот

140. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Випишіть із тексту дієприслівники із залежними словами.

Насторожено вслухаючись у тишу, осінній ліс тамував свої щедри пахощі. Дуби, стоячи у глибокій задумі, не поспішали розлучатися з дозрілими жолудями. Вітер, жартуючи з березами, розкидав дорогоцінні монетки віджилого листя.

Вранці стояв густий туман. Він, плинучи з болота, осідав дрібною росою на кетягах перестиглих плодів бузини, мастив перезрілі шапки грибів, що блищали, мов свічки у ранковій сутині (*За Ю. Збанацьким*).

 Дієприслівник із залежними словами називають дієприслівниковим зворотом (рос. деепричастным оборотом).

Дієприслівникові звороти на письмі завжди виділяються комами. Наприклад: *Вітер, розбивши чорні хмари, ліг біля моря відпочити* (Т. Шевченко).

Виділяються здебільшого комами й одиничні дієприслівники. Наприклад: *І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину* (Т. Шевченко).

Не виділяються комами одиничні дієприслівники, які стоять одразу ж після присудка або в кінці речення і вказують на спосіб виконання дії. Наприклад:

А я стою ^{як?} похилившись, думаю, гадаю (Т. Шевченко).

Пунктограма. Кома при дієприслівниковому звороті та одиничному дієприслівнику

141. Прочитайте речення. Поясніть уживання розділових знаків при дієприслівникових зворотах.

1. Вітер, скотившись із гір у долину, ховався в темних ярах і щось глухо бубонів високим скелям та глибоким ярам...
2. Уже сонце сідало, граючи своїм червоним світлом, прискаючи на всі боки яскравими стрілами. 3. Степ, струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором. 4. Цілу ніч не переставав хлюскати дощ, розливаючи річки-озера по землі. 5. Блимаючи, помчали темні хмари далі. 6. Старий стояв зігнувшись, пильно дивляючись у морок ночі. 7. На деяких возах сиділи або, обпершись, лежали чумаки (З тв. Панаса Мирного).

142. Спишіть прислів'я, вставляючи з довідки потрібні одиничні дієприслівники або дієприслівникові звороти. Поставте розділові знаки.

1. ... не дістанеш зернятка. 2. ... не лізь у воду. 3. ... і себе побачиш. 4. Говорити ... що стріляти 5. Обличчя не вмиеш ... 6. Краще справу не починати, ніж ... не завершити. 7. Ледачий і їсть 8. На роботу плентається ..., а на танці біжить ... (Нар. творчість).

Д о в і д к а: лежачи, не розбивши горішка, на людей дивлячись, не думаючи, не цілячись, рук не замочивши, почавши, не знаючи броду, плачучи, скачучи.

143. Переробіть складні речення на прості з дієприслівниковими зворотами. Усно поясніть правопис *не* з дієприслівниками.

З р а з о к. *Якщо не дав оброку, не бий коня по боку* (Нар. творчість). — *Не давши оброку, не бий коня по боку.*

1. Якщо не обміркував усього до дрібниць, не розпочинай справи. 2. Все, що можна, зроби сьогодні, не відкладай на завтра. 3. Якщо не втримався за гриву, за хвіст не вдержишся. 4. Не берись об'їжджати коня, коли не знаєш його повадок. 5. Коли не думатимеш про страх, не злякаєшся. 6. Якщо не дав слова, держись, а якщо дав, кріпись. 7. Життя — терниста нива: не пройдеш по ній, щоб ніг не поколотити (Нар. творчість).

144. Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки.

1. На тину півень горланить розчепірівши дзьоба ножицями. 2. Зачувши людину дятел почав цюкати. 3. У бур'янах вовтузилися горобці скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. 4. Хлопець біжить не озираючись. 5. Оглянувшись Василько побачив чудернацького птаха. 6. Стежкою поволі брався на кручу рибалка спираючись однією рукою на горіхове вудлице. 7. Набігавшись за день собака лягає біля багаття кладе голову на передні лапи і не кліпаючи дивиться на вогонь (З тв. Григора Тютюнника).

145. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте тему й основну думку висловлювання. Спишіть, ставлячи потрібні розділові знаки.

Повертаючись після перемоги над печенігами князь Святослав їхав на чолі дружини понад Дніпром. Кияни побачивши уславленого войовника вийшли вітати його. Бажаючи вшанувати князя кожен ніс подарунок: хто власноруч зроблений меч, хто чобітки прикрашені срібними візерунками, хто глечик меду. Одному сіромі не було чого дарувати. Старий підбігши до Славути набрав у пригорщі води і простягнув Святославі: «Прийми, великий князю! Се вода дніпровська».

Князь насупивши густі брови над голубими, як небо, очима поглянув на старого киянина. Усі навколо завмерли дивлячись на Святослава.

«Вода дніпровська — священна!» — промовив князь, звелівши подати золоту чашу і прийняти дорогоцінний подарунок (За М. Янком).

146. Спишіть текст, замінюючи виділені дієслова дієприслівниками. Поставте потрібні розділові знаки.

А в собаки Кузьки робота. Він стереже молоді пагони, ганяє нахабне гайвороння. Собака ховається за деревами, підкрадається до найбільшого гурту і з лютим гарчанням кидається на першого-ліпшого птаха. Налякане гайвороння злітає вгору і свариться на Кузьку: «Кр-р... Кр-р!»

Але одного разу трапилася несподіванка. Собака налетів вихором на зграю, прогнав птахів. Тільки один не злетів. Він тягнув по землі крило, одбіг трохи й зупинився, наставив на Кузьку хижі блискучі оченята.

Собака ошкірив зуби і в два стрибки опинився коло гайворона. Той каркнув, випростався на ногах і стукнув Кузьку в лоб. Собака заточився і заскімлив. А гайворон поволік своє вихнуте крило далі, усе озирався і погрозово каркав. Кузька спостерігав за птахом і не моргав. Нападати вдруге не хотіло-

ся. Собака подумав трохи і поплентався до сторожки. Одне його вухо звисало вниз, ображено теліпалося (За Григором Тютюнником).

 Дієприслівник означає додаткову дію щодо основної, вираженої дієсловом-присудком, і стосується того самого предмета. Наприклад: *Хмара сповзла за річку і зупинилася там, розгорнувши над лісом велетенські крила (Григій Тютюнник) — хмара сповзла, зупинилася, розгорнула крила.* Не можна сказати: *Виходячи з вагона, у моєї валізи відірвалася ручка* (бо дія стосується різних предметів).

147. Прочитайте. Переробіть, де це можливо, складні речення на прості з дієприслівниковими зворотами і запишіть їх.

1. Коли горобці ганялися один за одним, вони оббивали листя (Григій Тютюнник). 2. Коли невеличкі гурти гайвороння перелітали з місця на місце, вони тривожили тишу (М. Івченко). 3. Лейтенант прибув на річковий вокзал за годину до відходу теплохода, бо боявся спізнитися (П. Загребельний). 4. Коли ми повернулися додому, була вже вже ніч (Ю. Мушкетик). 5. Коли пташка почула наші кроки, вона повернула голівку, вчялася (М. Стельмах). 6. Хоч Володя отримав завдання найпізніше, він виконав його одним із найперших (О. Донченко). 7. Ніхто ж не знав, коли випаде перший сніг (Остан Вишня).

148. Прочитайте. Знайдіть помилки в побудові речень із дієприслівниковими зворотами. Відредаговані речення запишіть.

1. Почувши солов'їний щебет, душа сповнилася радості. 2. Вирушивши на прогулянку, з нами трапилася пригода. 3. Піднявшись на гору, перед туристами відкрилися мальовничі краєвиди. 4. Прочитавши книгу, вона була дуже цікава. 5. Відпочиваючи на березі річки, настав вечір. 6. Ураганний вітер мчав над лісом і звалюючи дерева (З учнівських творів).

149. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Підкресліть дієприслівникові звороти.

Свежий ветер, налетая внезапно, волнует море. Сапун-гора стоит в лёгкой дымке, маня к себе моё сердце. В небе висят жаворонки, заливаясь, как колокольчики. Ветер колышет маки, стряхивая с них росу. Цветы, пробуждаясь, раскрывают свои лепестки. Кажется, маки моргают, щурясь на солнце (З календаря).

 внеза́пно — ра́птом *стра́хивать — стру́шувати*
ды́мка — тумáн *лепестóк — пелю́стка*
колоко́льчик — дзвіно́чок *щу́рится — мру́житися*

Докладний переказ тексту наукового стилю

1. Які стилі мовлення вам відомі?
2. Назвіть особливості наукового стилю.

150. Прочитайте. Скажіть, до якого стилю належить кожен із текстів. Свою думку обґрунтуйте.

I. У далекій перспективі відкривався чарівний світ. У глибоких долинах, зелених від винограду і повних сизої імлі, тіснилися кам'яні громади, рожеві од вечірнього сонця або синіючі густим бором. Круглі лисогори, мов велетенські шатра, кидали од себе чорну тінь, а далекі сизо-блакитні шпилі здавалися зубцями застиглих хмар. Сонце часом спускало з-за хмари імлу на дно долини, скісні пасма золотих ниток. Вони перетинали рожеві скелі, сині ліси, чорні важкі шатра та засвічували вогні на гострих шпильях (*М. Коцюбинський*).

II. Вулканічний масив Кара-Даг розташований у Криму між Коктебельською та Отузькою долинами і складається зі Святої гори та Берегового хребта. Свята гора займає центральну частину масиву, піднімаючись майже на шістьсот метрів над рівнем моря. Здалеку вона має вигляд склепіння з двома вершинами. Зблизька м'які обриси розпливаються, гора набуває вигляду хребта, утвореного з вулканічної породи — трасу. Схили гори вкриті низькорослим дубово-ясеновим гаєм (*Із довідника*).

151. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Доведіть, що текст належить до наукового стилю.

«КОЗАК-БАНДУРИСТ»

Традиційно «мамаями» (або «Козак Мамай», «Козак-бандурист») називали народні, інколи професійні картини, що на них зображено козака з бандурою, який сидить, підібгавши ноги по-східному. Ця назва стала загальноживаною.

Жоден інший сюжет не мав такої популярності у мистецтві України. На всій її території та за межами, де проживали етнічні українці, мало не в кожній селянській хаті та й у маєтках заможних українців був Мамай, намальований на полотні чи просто на стіні, скрині, віконниці, серед розмальованих пічних птахів, навіть на вуликах і чумацьких возах.

Найближчі сусіди України, зокрема слов'янські народи, не знали подібних сюжетів. Аналогії знаходимо в мистецтві давніх кочівників (тюрків, монголів, скіфів), а також народів Індії, Ірану, Тибету.

Про тісні зв'язки українського козацтва зі сходом нагадує й незвичне ім'я — Мамай, яке дало назву всім подібним творам.

У народі здавна «мамаями» називали кам'яні стели на курганах у степу, як і загалом увесь кочівницький люд. Пізніше, за часів Гайдамаччини, у Правобережній Україні був відомий реальний запорожець Мамай, якого схопили і закатували поляки в 1750 році. Згодом під цим ім'ям з'явився ще один ватажок — Андрій Харченко, який теж загинув на палі. Народна пам'ять зробила безсмертним образ героя. Поступово він увібрав у себе й риси давніх кочівників-воїнів, реальних історичних постатей і численних легендарних та напівлегендарних персоналій.

З часом образ козака Мамає в народних картинках став збірним, узагальнюючим і неповторним. Адже в ньому знайшла своє художнє втілення героїчна доба, пов'язана з боротьбою українського народу за утвердження державності. Особливої популярності образ козака-запорожця, козака-воїна набув після доби Богдана Хмельницького в піснях, думах і творах образотворчого мистецтва XVIII і XIX століть (За О. Харченко).

Невідомий художник. Козак Мамай

II. Складіть план тексту у формі питальних речень і підготуйте докладний усний переказ.

III. Уважно розгляньте репродукцію картини невідомого художника «Козак Мамай» на с. 78 і опишіть її.

§ 14 Творення дієприслівників недоконаного і доконаного виду

152. Запишіть у два стовпчики подані дієслова: а) недоконаного виду; б) доконаного виду.

Поневірятися, подумати, звеличувати, помилятися, втратити, змагатися, згубити, вигадати, об'єднувати, згадати.

Якщо ви правильно виконали завдання, з третіх букв записаних слів складеться початок вислову І. Франка: «... *понад мудрість*».

Дієприслівники недоконаного виду (рос. несовишенного вида) вказують на таку додаткову дію, що відбувається одночасно з основною, яку називає спосібове дієслово. Наприклад: *На дні річка палало сонячне проміння, відбиваючись від жовтих його стін* (В. Підмогильний).

Дієприслівники недоконаного виду творяться від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів *-учи, -ючи* (для дієслів першої дієвідміни), *-ачи, -ячи* (для дієслів другої дієвідміни). Наприклад: *везуть* → *везу́чи*, *знають* → *знаю́чи*, *лежать* → *лежачи́*, *возять* → *возя́чи*.

Дієприслівники доконаного виду (рос. совишенного вида) вказують на таку додаткову дію, що відбувалася раніше від основної, яку називає спосібове дієслово. Наприклад: *Не зустрівши на вулиці нікого з товаришів, Ваня швиденько побіг на гору* (В. Підмогильний).

Дієприслівники доконаного виду творяться від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфіксів *-ши* (якщо основа закінчується на приголосний), *-вши* (якщо основа закінчується на голосний). Наприклад: *привезти* → *привізи́ши*, *сказати* → *сказави́ши*.

153. I. Прочитайте текст. Випишіть дієприслівники. Поясніть, як вони утворені.

Зразок. Пишучи ← пишуть.

Яке ж може бути українське небо, як не синє, чисте. Здається, аж душа, відчуваючи його, у радощах розпливається. Сонце, те невсипуще джерело всього життя, простирає на ньому своє панування, ogrіваючи блискучим промінням усю землю, наповнюючи радощами все живе — від людини до

малюсінької комашки. Висячи під самим небом, жайворонок виспіває одноманітну, але таку гарну пісеньку. А над ним височіє орел, кружляючи великими крильми, мов човен по морю пливе. Здалеку чути крукання журавлів. Попереду летить найсильніший птах, могутніми крильми розбиваючи повітря. За ним — двоє побратимів, а за кожним із них два шнурочки, мов ластівчин хвіст (За А. Чайковським).

II. Доберіть до тексту заголовки. Визначте тему та основну думку поданого уривка із твору Андрія Чайковського.

154. Спишіть речення, утворюючи від поданих у дужках дієслів дієприслівники недоконаного виду.

1. Поруч дзюркотів ясний струмок, (стрибати) по зеленім, оброслім мохом камінню. 2. (Перекочовувати) в ущелинах між горами, ми щоразу зривалися в якісь прірви. 3. Хлопчик іде берегом, (перескакувати) з каменя на камінь. Часом зупиняється, (вглядатися) в біло-зелене спінене безмежжя стихії. 4. Одні спогади веселять Лукію, інші присмучують, (наливати) душу хвилюванням. 5. Море скаженіє, щодалі (темніти), немовби (важчати). Воно й справді стає чорним, (збурювати) гори-хвилі (З тв. О. Гончара).

155. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники недоконаного виду і запишіть у два стовпчики: а) із суфіксами *-учи, -ючи*; б) із суфіксами *-ачи, -ячи*.

Згасати, світити, відпочивати, здобувати, стояти, знати, просити, вітати, вабити, освітлювати, стелитися, чистити, створювати, смалити, ловити, тьохкати.

 Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв записаних дієприслівників складеться початок прислів'я: «... — *все втрачимо*».

 156. Розв'яжіть мовну задачу.

Семикласники отримали завдання утворити від дієслова *гуркотати* дієприслівник і скласти з ним речення. Оленка записала в зошиті: «*Віз їхав нерівною дорогою, голосно гуркочучи, неначе хотів розвалитися*». Сашко склав таке речення: «*Раптом гора страшенно затріщала, і велетенський уламок, гуркотячи, полетів в ущелину*». Хто з учнів правильно виконав завдання? Свою думку доведіть.

 У кінці дієприслівників після *ч, ш* завжди пишеться *и*: *бажаючи, сказавши*.

Дієприслівники не слід плутати з дієприкметниками в називному відмінку множини.

Порівняйте:

Вируючі, буйні води
летять униз, із гуркотом
спадають на дно долини
(О. Гончар).

Слово *вируючі* відповідає
на питання як і? і виражає
ознаку предмета за дією.
Це дієприкметник.

Вируючи і шаленіючи,
море розгойдувало човен,
намагаючись його потопити
(О. Гончар).

Слово *вируючи* відповідає
на питання що роблячи?
і виражає додаткову дію.
Це дієприслівник.

157. Прочитайте пари словосполучень. Скажіть, якою дієслівною формою є кожне з виділених слів, поясніть їх правопис. Із двома парами словосполучень складіть речення.

1. Палаючи від сорому, палаючі очі. 2. Падаючі краплини, падаючи додолу. 3. Маршируючі колони, пройшли маршируючі. 4. Тремтячі голоси, тремтячи від холоду. 5. Затихаючі акорди, несподівано затихаючі.

158. Спишіть фразеологізми, утворюючи від поданих у дужках дієслів дієприслівники доконаного виду. Доберіть із довідки до поданих фразеологізмів потрібні синоніми.

З р а з о к. *Води в рот набравши* — мовчки.

(Прикусити) язика, (скласти) руки, (повісити) носа, (задерти) кірпу, з зубів (видерти), об землю журбою (вдарити), (надати) ходу, (поникнути) духом, клепку (згубити).

Д о в і д к а: безглуздо, мовчки, бездіяльно, зажурено, швидко, насуплено, гордовито, весело, нахабно.

159. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники і запишіть у два стовпчики: а) недоконаного виду; б) доконаного виду.

Ховати, оздоблювати, зробити, знаходитися, допомогти, ознайомити, намагатися, гукнути, складати, шанувати, змалювати, рушити.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприслівників складеться закінчення прислів'я: «*Нічому не дивуватися* — ...».

160. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Бывает поздней осенью, даже и после заморозка, лето, ненадолго вернувшись, зацепит осень огненным хвостиком. И осень, отступив ненадолго, притихнет. Лес, пробуждаясь, запахнет прощальным ароматом палой листвы, рубиновыми плодами шиповника и янтарём барбариса, тёрпким и острым белым грибом.

В такие дни кажется, что всё ушло, всё в прошлом. Будто осень, засыпая, видит сон о лете.

Гуляя по лесу, сливаешься с природой. В эти торжественные минуты так хочется, чтобы не было неправды и зла (За Г. Троепольським).

 пáлий — опáлий *пробужда́ться — прокида́тися*
шипóвник — шипши́на *торже́ственный — урочи́стий*

МОВНИЙ РОЗБІР

Розбір дієприслівника як особливої форми дієслова

Послідовність розбору

1. Особлива форма дієслова.
2. Граматичні ознаки: а) вид; б) час; в) перехідність.
3. Синтаксична роль.

Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Хвилюючись — особлива форма дієслова — дієприслівник, недоконаний вид, теперішній час, неперехідний; у реченні виступає обставиною.

Зразок письмового розбору

Хвилюючись — дієприсл., недок. вид, тепер. ч., неперех.; обстав.

161. Спишіть текст, ставлячи розділові знаки. Виконайте розбір дієприслівників як особливої форми дієслова.

Матері... Усе життя дивляться вони нам услід вирядивши в люди. Так і стоять на початку всіх наших доріг. Стоять і дивляться бажаючи нам добра і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб нащадки творячи добро на своїй землі гідно жили серед людей (За О. Сизоненком).

162. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

С вершины холма виден Днепр. Огромные камни, преградив реку, пропускают потоки воды. Торопясь, спускаемся с холма.

И вот уже, прыгая с камня на камень, не отставая друг от друга, мы пробираемся к передним порогам. Ещё одно усилие — и мы на огромном плоском камне. Мимо нас несётся днепровская вода, взбивая пену.

Кажеться, лежал би здесь весь день, слуша́я шум реки. Но, утолив жажду зрелищ, осторожно возвраща́емся на берег (За О. Купріним).

холм — па́горб
стру́йка — тут: ці́вка
плóский — пласкі́й

утоли́ть — втамува́ти
жа́жда — жага́
зрелище — видбвище

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ПРАПОР

163. I. Прочитайте текст мовчки. Підготуйте усний докладний переказ.

Прапор як засіб сигналізації відомий ще з античних часів. Перші давньоруські знамена, як і прапори інших народів у давнину, — це прості довгі жердини, до вершин яких прикріплювали гілля дерев, жмутики трави, кіньські хвости.

Древні стяги дуже поважали на Русі за часів язичництва, а після введення християнства їх освячували образом животворного хреста. З цього часу значення стягів як святині зросло: без прапора військо не вирушало в похід, не вступало в бій. Змінилися й самі знамена. Це вже були великі відрізки клиноподібної матерії яскравого кольору, прикріплені до жердин.

Стяги брали в похід, піднімали перед боєм. Ставили прапор на підвищеному місці, щоб було видно кожному ратникові.

О. Бубнов. Ранок на Куликовому полі
(фрагмент)

Збити знамено неприятеля вважалося рівнозначним перемозі в битві. Тож за стяговиків визначали справжніх богатирів, які мали постійно підтримувати прапор над полем бою і охороняти його. Значення прапора під час бою було надзвичайно велике. Якщо він стояв нерухомо, розвіюючись над головами воїнів, то битва точилася успішно. Коли ж прапор зникав з-над голів ратників, то це означало тільки одне: супротивник здолав військо (За В. Сергійчуком).

П. Розгляньте репродукцію картини Олександра Бубнова на с. 83. Розіграйте діалог, уявивши себе персонажем картини «Ранок на Куликовому полі».

164. Прочитайте поезію Павла Дубова «Прапор України». Поясніть, що символізують кольори Державного Прапора України.

Україна — це небо блакитне,
А в тім небі — зірки золоті,
Сяють нам з високості привітно
Ці два кольори, ніжні й прості.

Україна — це жовта пшениця
І блакитні волошки у ній.
Гей, як любо кругом — подивися! —
В тій країні коханий мій!

Угорі — небозвід оксамитний,
А внизу — колосисті поля,
Край вітчизняний, край наш привітний —
Рідне небо і рідна земля.

П. Дубів

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яка особлива форма дієслова називається дієприслівником?
2. Які ознаки дієслова має дієприслівник?
3. Наведіть приклади дієприслівників недоконаного і доконаного виду.
4. Випишіть перехідні дієприслівники.

Пишаючись здобутками, не змайструвавши човна, повертаючи надію, повернувшись зі школи, ховаючись у чагарниках, святкуючи перемогу, надаючи допомогу, мріючи про подорож, оцінюючи шанси, поскладавши у валізу, перегорнувши сто-рінку.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприслівників складеться початок давньогрецького вислову: «... теж батьківщина».

5. Розкажіть про творення дієприслівників недоконаного і доконаного виду.

6. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники і запишіть у два стовпчики: а) доконаного виду; б) недоконаного виду.

Оздобити, ускладнювати, боротися, зняти, запитати, скла-
дати, створити, використати, допомагати, плавати, заборон-
няти.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв
записаних дієприслівників складеться початок приказки:
«... по польоту».

7. Сформулюйте пунктограму «Розділові знаки при дієпри-
слівниковому звороті та одиничних дієприслівниках».

8. В яких випадках *не* з дієприслівниками пишеться ра-
зом? Наведіть приклади.

9. Спишіть речення, ставлячи розділові знаки. Виконайте
розбір дієприслівників як особливої форми дієслова.

1. Розгораючись вогонь спалює і сухе і мокре. 2. Ледар
живе не тужачи. 3. Втративши здоров'я дізнаєшся його ціну
(*Нар. творчість*). 4. Полохливий заєць причаївшись під кущем
пригинає вуха витріщає очі й немов поринає в море лісових
звуків. 5. Біде сонце показавшись на мить висипало з-за хмар
своє останнє багатство. 6. Козак певний час мовчав насупив-
шись а потім важко зітхнувши затягнув старовинну пісню
(*З. тв. М. Коцюбинського*).

10. Запишіть дієприслівники у два стовпчики: а) ті, що пи-
шуться з *не* окремо; б) ті, що пишуться з *не* разом.

(Не)навидячи, (не)навчившись, (не)хтуючи, (не)аплодую-
чи, (не)обминаючи, (не)дбаючи, (не)наївшись, (не)волячи,
(не)ізолювавши, (не)маршируючи, (не)малюючи, (не)інтригу-
ючи, (не)сходячи, (не)зчувшись, (не)рвуючи, (не)цінуючи,
(не)іскрячись.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв
записаних дієприслівників, що пишуться з *не* окремо, скла-
деться початок прислів'я: «... і камінь мохом обростає».

§ 15 Прислівник як частина мови.
Розряди прислівників за значенням

165. Прочитайте вірш Олександра Олесь. Знайдіть прислівники. Скажіть, за якими ознаками ви їх розпізнали.

ЛІС ВОСЕНИ

Давно вже скошені лани,
Стоять степи похило,
А в лісі, в лісі восени
Так любо ще, так мило.
Тут в росах квіти лісові,
Там струмені прозорі,
Ось кущ біліє на траві,
Як шум на синім морі.
Он ледве чутно ходить лис.
То зникне між травою,
То вгору дивиться кудись
І крутить головою.
А вколо листя золоте
Тріпоче понад нами,
Неначе вдруге ліс цвіте
Осінніми квітками.

Олександр Олесь

 Прислівник (рос. наречие) — це незмінювана самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, ознаку іншої ознаки, ознаку предмета. Наприклад: *Старою дорогою легко ходити* (ознака дії). *Одинокому дорога дуже довга* (ознака іншої ознаки). *Дорога додому* — найкраща з доріг (ознака предмета) (*Нар. творчість*).

166. Спишіть прислів'я. Визначте, якими членами речення виступають прислівники.

1. Ледачий двічі робить, а скупий двічі платить. 2. Вередливому всюди погано. 3. Ходить тихенько, та думає лихенько (*Нар. творчість*).

 У реченні прислівники можуть виступати обставинами й присудками. Наприклад: *Мудрій людині всюди і завжди добре* (*Г. Сковорода*).

167. Запишіть подані словосполучення з прислівниками у два стовпчики: а) ті, які виражають ознаку предмета; б) ті, які виражають ознаку дії; в) ті, які виражають ознаку іншої ознаки.

Ліс восени, порадив по-дружньому, поміркований надзвичайно, вчора повернувся, визнають здавна, кава по-турецьки, старанний дуже, звучить без упину, стіна ліворуч, найбільш стримано, чай по-англійськи, замолоду вчився.

Якщо ви правильно виконали завдання, із третіх букв перших записаних слів складеться початок прислів'я: «...*, але мудрих людей питай*».

168. Розгляньте таблицю, підготуйте усну розповідь про розряди прислівників за значенням.

Розряди прислівників за значенням	Питання, на які відповідають прислівники	Приклади
Спосіб дії	як? у який спосіб?	<i>Тихо по морю човен пливе (Нар. творчість).</i>
Міра і ступінь	наскільки? якою мірою?	<i>Менше говори — більше почувеш (Нар. творчість).</i>
Місце дії	де? куди? звідки? яким шляхом?	<i>Далеко-далеко поліські лани (В. Юхимович).</i>
Час дії	коли? відколи? доки? як довго?	<i>Тоді на схилах напівголих ні деревце, ні жито не росло (В. Юхимович).</i>
Причина дії	чому? з якої причини?	<i>Спросоння нічого не можу зрозуміти (М. Стельмах).</i>
Мета дії	для чого? з якою метою?	<i>Упертий і безглуздий завжди все роблять наперекір (Г. Сковорода).</i>

169. Прочитайте прислів'я і приказки. Визначте розряди прислівників за значенням.

1. Справіку догори не плили, а калачі на дереві не росли.
2. Взимку літа не здоженеш.
3. Більше землю удобряй — будеш мати урожай.
4. Добре все вміти, та не все робити.
5. Праця ніколи не ганьбить людину.
6. Хто всім на зло робить, сам ніколи щасливим не буває.
7. З переляку душа в п'ятки пішла.
8. Де багато крику, там мало роботи (Нар. творчість).

170. Спишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви. Визначте розряди прислівників за значенням.

ХЛІБ — НАЙБІЛЬША СВЯТИНЯ

В Україні одвічно існував звичай: у будні чи св..ята на столі, застел..ному домоткан..ою скатертиною, завше л..жала паляниця, пр..крита вишитим рушн..ком. І якщо до оселі заходив подорожній — хати трад..ційно не зам..калися, — він міг, не доч..кавшись господаря, пер..кусити й узяти на дорогу окрасць хліба.

Коли на столі л..жить паляниця, неодмінно буде продовження роду. Не в..падково увійшла в ужиток пр..повідка: як врод..ться жито, то й буд..мо жити.

Хліб завжди був важким. Справді-бо, на долю нашого народу випадали п..ріоди, коли не вистачало хліба. Годилося б частіше згадувати слова Бориса Олійника: «Істинно, люди: ж..вемо не хлібом єдиним. Істинно так, коли маємо хліб на столі» (За В. Скуратівським).

171. Доберіть до поданих фразеологізмів синонімічні прислівники з довідки і запишіть. Визначте розряди прислівників за значенням.

З р а з о к. *Рукою подати* — близько (міся).

За тридев'ять земель, у двох словах, ні світ ні зоря, ні з того ні з сього, у рот води набравши, з чистим серцем, вогнем і мечем, злякавшись власної тіні, як грім з ясного неба, крапля в морі.

Д о в і д к а: далеко, стисло, дуже рано, безпричинно, мовчки, щиро, нещадно, з переляку, несподівано, дуже мало.

172. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Підкресліть прислівники.

Хата у пана Данила, как и у простых казаков. В ней одна светлица, но места здесь достаточно. Вокруг стен вверху идут дубовые полки. Густо на них стоят горшки, миски для трапезы. Ниже висят дорогие мушкеты, сабли, пиццали, копья. Волею и неволею перешли они от татар, турок и ляхов, немало и вызубрены. Глядя на них, пан Данило часто вспоминал свои схватки. Под стеною, внизу, дубовые, гладко вытесанные лавки. Во всей светлице пол гладко убитый и смазанный глиною (За М. Гоголем).

достáточно — достáтньо
пóлка — поліця
сáбля — шáбля

копѣ — спис
схвáтка — сѹтичка
пол — підлóга

Офіційно-діловий стиль, його особливості. Ділові папери. Розписка. Доручення

1. Які ознаки притаманні офіційно-діловому стилю?
2. Що означає слово *документ*?
3. Які ділові папери ви знаєте?

173. Прочитайте текст мовчки. Визначте тему й основну думку висловлювання. Підготуйте докладний усний переказ.

У неофіційному спілкуванні часто трапляються випадки, коли ми щось позичаємо один одному: даємо однокласникові почитати цікаву книжку, беремо в товариша зошит. Буває, просимо передати комусь через знайомих якусь цінну річ. Зазвичай ми навіть не просимо підтвердити обов'язковість повернення чи письмового зобов'язання про отримання речі. Така взаємодовіра визначає дух товариських стосунків і прикрашає наше життя. На жаль, ми не можемо перенести цей принцип у сферу ділових стосунків, де змушені керуватися принципом «юридичної довіри». Згідно з ним передача й отримання матеріальних цінностей стверджується розпискою або квитанцією. Прохання одержати гроші чи цінні речі через іншу особу юридично засвідчується дорученням (З кн. «Як ми говоримо»).

Розписка — це документ, у якому укладач підтверджує факт отримання чогось від іншої особи чи організації. Пишуть розписку власноруч в одному примірнику. Обов'язково слід зазначити точне найменування матеріальних цінностей чи документів. Грошові суми слід записувати не тільки цифрами, а й словами. У документі не повинно бути ніяких виправлень. Розписку завіряє підписом той, хто її склав. Після повернення матеріальних цінностей розписку видають тому, хто її склав.

174. I. Прочитайте зразок розписки.

Розписка

Я, учень 7-А класу ліцею «Дніпровський» Петрущенко Ігор Олексійович, отримав у вчителя фізкультури Глуценка Євгена Володимировича 5 (п'ять) футбольних м'ячів для проведення 10 жовтня 2007 року спортивних змагань у підшефній школі першого ступеня «Лісові дзвіночки».

Дата

підпис

П. За поданим зразком складіть розписку про отримання у вчителя біології мікроскопа та трьох пробірок для проведення дослідів у домашніх умовах терміном на два тижні.

Доручення — документ, за яким організація чи окрема людина надає іншій особі право від її імені здійснювати якісь дії.

У дорученні обов'язково зазначають прізвище, ім'я та по батькові того, хто доручає, і такі ж відомості про того, кому доручається, точно вказуються доручені дії, зазначаються терміни дійсності доручення і дата видачі. Підпис особи, яка видала доручення, завіряється печаткою державної чи громадської установи та підписом посадовця.

175. I. Прочитайте зразок доручення.

Доручення

Я, Прохорова Олена Олегівна, староста групи У-13 філологічного факультету Київського міського педагогічного університету імені Б. Грінченка, доручаю отримати в касі університету стипендію на групу У-13 у сумі 2360 (дві тисячі триста шістьдесят) гривень за квітень 2007 року студентці названої групи Савченко Лесі Петрівні.

Доручення дійсне до 01.05.2007 р.

Дата

підпис

Власноручний підпис Прохорової О.О. засвідчую:

Декан філологічного факультету /прізвище, ініціали/

підпис

печатка

П. За поданим зразком складіть доручення, в якому Кривенко Олег Павлович дозволяє своїй доньці Катерині отримати в поштовому відділенні грошовий переказ, надісланий на його ім'я з редакції газети «Вісник Київщини».

§ 16 Ступені порівняння прислівників

1. Прикметники якої групи за значенням мають ступені порівняння?

2. Які форми має вищий ступінь порівняння прикметників? Як вони творяться? Наведіть приклади.

3. Які форми має найвищий ступінь порівняння прикметників? Як вони творяться? Наведіть приклади.

Прислівники з кінцевими суфіксами *-о*, *-е*, утворені від якісних прикметників, мають вищій і найвищий ступені порівняння.

Вищий ступінь порівняння (рос. сравнительная степень) має дві форми — просту і складену.

Проста форма твориться від основи звичайного прислівника за допомогою суфіксів *-іш-*, *-іше-*: *тонко* — *тоніше*, *голосно* — *голосніше*.

Складена форма має два різновиди. Один із них утворюється додаванням слів *більш*, *менш* до звичайного прислівника: *більш упевнено*, *менш уважно*. Другий різновид складеної форми твориться за допомогою слів *(на)багато*, *значно*, *куди*, *ще*, *трохи*, які додаються до прислівника простої форми вищого ступеня порівняння: *набагато зрозуміліше*, *значно міцніше*, *куди впевненіше*, *ще яскравіше*, *трохи голосніше*.

При творенні простої форми вищого ступеня порівняння суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ек-* випадають: *швидко* — *швидше*, *широко* — *ширше*, *далеко* — *дальше (і далі)*. Кінцеві приголосні [г], [ж], [з] із суфіксом *-ш-* змінюються на [жч]: *дорого* — *дорожче*, *вузько* — *вужче*, *важко* — *важче*. Кінцевий звук [с] із суфіксом *-ш-* чергується на [шч] (на письмі *ц*): *високо* — *вище*.

Вищий ступінь кількох прислівників твориться від інших основ: *гарно*, *добре* — *краще*, *ліпше*; *погано* — *гірше*, *багато* — *більше*, *мало* — *менше*.

176. Прочитайте речення. Випишіть прислівники вищого ступеня порівняння. Поясніть, як вони утворені.

1. Сонце припікає сильніше, над машинами густіше здіймається рудий порошок, він осідає на обличчя, руки комбайнерів (С. Носань). 2. Твій зір мені ясніш за сонце світить (Є. Маланюк). 3. Краще правду раз переболіти, як неправду в пазусі ховати (І. Франко). 4. Швидко біжать поїзди степами, швидше плывуть кораблі морями, ще швидше летять літаки під небесами, та найшвидше лине материне серце (Іван Багряний). 5. Почуваючись більш упевнено, хлопець, розповідаючи далі, вже не плутався в словах (Д. Ткач). 6. Все нижче сонце потойбіч дороги (Олег Ольжич). 7. Гостра коса висвистує ще дужче — так не терпиться дідові докосити і нарешті спочити (В. Симоненко).

177. Спишіть прислів'я, утворюючи від поданих у дужках прислівників вищий ступінь порівняння. Позначте суфікси, усно поясніть їх правопис.

1. (Легко) десятьом подарувати, ніж в одного попросити. 2. (Добре) шукати і не знайти, ніж знайти і втратити. 3. За мо-

рем (тепло), та вдома (мило). 4. (Швидко) в курки молока випросиш, як у скупого копійку. 5. Хоч би й (погано), аби інше. 6. Добро довго згадують, а зло ще (довго). 7. Око бачить далеко, а розум ще (далеко). 8. Догана мудрого вартує (багато), ніж похвала дурного (*Нар. творчість*).

Найвищий ступінь порівняння (рос. превосходная степень) має три форми — просту, складну і складену.

Проста форма найвищого ступеня порівняння твориться додаванням префікса *най-* до простої форми вищого ступеня порівняння: *щиріше* — *найщиріше*, *більше* — *найбільше*.

Складна форма найвищого ступеня порівняння утворюється за допомогою префіксів *як-*, *що-*, які додаються до простої форми найвищого ступеня порівняння: *найщиріше* — *якнайщиріше*, *найбільше* — *щонайбільше*.

Складена форма утворюється додаванням слів *найбільш*, *найменш* до звичайного прислівника: *найбільш упевнено*, *найменш охайно*.

178. Прочитайте речення. Випишіть прислівники найвищого ступеня порівняння. Позначте в них префікси і суфікси.

1. Найвище серце там злітає, де рух, де дія, де горіння, чуттів і мислей повнота (*М. Рильський*). 2. Усі притихли і якнайпильніше розглядали постать, що наближалася (*Григорій Тютюнник*). 3. Мені найкраще із тобою брести лісами наугад (*М. Стельмах*). 4. У сутінках світання найбільш виразно окреслились обриси собору (*О. Гончар*). 5. Найогидніші очі порожні, найгрізніше мовчить гроза... А на світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (*В. Симоненко*). 6. Добра дружба цінується щонайдорозжче (*Г. Сковорода*).

179. Спишіть прислів'я, утворюючи від виділених прислівників просту форму найвищого ступеня порівняння. Позначте в утворених словах префікси і суфікси.

1. Хто багато говорить, той мало робить. 2. Скрипуче дерево стоятиме довго. 3. Непогано і за Доном, а добре вдома. 4. Хто погано робить, той гарно себе хвалить. 5. Тому спокійно жити, хто не має за чим тужити. 6. Легко того бити, кого нікому боронити. 7. Діла говорять промовисто. 8. Втоптаню дорогою зручно йти (*Нар. творчість*).

180. До поданих слів доберіть синоніми й утворіть від них прості форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

З р а з о к. *Неквапливо* — *повільно*, *повільніше*, *найповільніше*.

Безстрашно, *рішуче*, *обачно*, *недалеко*, *настирно*, *відверто*.

181. До поданих слів доберіть антоніми й утворіть від них усі форми найвищого ступеня порівняння.

З р а з о к. *Повільно — швидко, найшвидше, якнайшвидше, найбільш швидко.*

Голосно, недбало, боязко, легко, повільно, дорого.

182. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Щенок скулил жалобно и безнадёжно. Малыш искал мать, но она не приходила. Щенок начинал плакать ещё жалобнее. Тогда хозяин как можно удобнее сажал его на колени и совал в рот соску с молоком.

Да и что оставалось делать месячному щенку? Тяжело, если ничего не понимаешь в жизни, а ещё хуже, что не приходит мама. Вот и пытался малыш в первые дни время от времени устраивать грустные концерты. Хотя засыпал на руках хозяина в объятиях с бутылочкой молока.

Имени своего ещё не знал, но через неделю точно установил, что он — Бим (За Г. Треспольським).

щенок — щеня́

скули́ть — скавуча́ти

устро́ивать — влашто́вувати

объя́тия — обі́ми

буты́лочка — пля́шечка

неде́ля — ти́ждень

183. Відредагуйте текст і запишіть.

Сама витривала тварина — верблюд. Його найбільш частіше називають кораблем пустелі.

Найбільш швидко бігає гепард. Сама велика швидкість, яку може розвинути цей великий хижий кіт, сягає 112 кілометрів на годину. Це сприяє тому, що гепард найбільш вправніше може наздоганяти свою здобич (З учнівських творів).

§ 17 Способи творення прислівників. Наголос у прислівниках

184. I. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте тему й основну думку висловлювання.

«Ті гуцульські гори, барвінковий край». Це поетично-барвисті слова Юрія Федьковича. Благословенним і чарівним вважається той край, де барвінок росте. А росте він у Карпатах, Лісостепу, Західному Поліссі переважно в дубових та дубово-грабових лісах. Та коли до уваги взяти те, що майже на всіх наших сільських квітниках стелиться

Барвінок

вічнозелений чагарничок, то й цілу Україну можна назвати барвінковим краєм.

Прекрасна, осяйна ця рослина. Милує наше око синь її квітів. І до ґрунту барвінок невибагливий. Затінок барвінку не страшний. Мороз не зачіпає зелен-листу. Про цю рослину складено безліч загадок, наприклад: «Цвіте синьо, лист зелений, квітник прикрашає, хоч мороз усе побив — його не займає» (А. Кондратюк).

II. Уважно розгляньте малюнок на с. 93. Складіть невеликий усний опис барвінку в художньому стилі.

III. Визначте спосіб словотворення виділених слів.

Прислівники творяться такими способами:

1) префіксальним: $\overline{\text{за}}\text{довго} \leftarrow \text{довго}$, $\overline{\text{не}}\text{далеко} \leftarrow \text{далеко}$;

2) суфіксальним: $\text{привітн}\hat{\text{о}} \leftarrow \text{привітний}$, $\text{мовчк}\hat{\text{и}} \leftarrow \text{мовчати}$;

3) префіксально-суфіксальним: $\overline{\text{по}}\text{-українськ}\hat{\text{и}} \leftarrow \text{український}$, $\overline{\text{по}}\text{-наш}\hat{\text{о}}\text{му} \leftarrow \text{наш}$;

4) складанням основ: $\overline{\text{право}}\overline{\text{руч}} \leftarrow \text{права рука}$, $\overline{\text{босо}}\overline{\text{ніж}} \leftarrow \text{босими ногами}$;

5) повторенням однакових, синонімічних або антонімічних слів: *довго-довго*, *тишком-нишком*, *туди-сюди*;

6) шляхом переходу інших частин мови у прислівники:

$\text{милува}\text{лися}$ $\text{весно}\text{ю}$ — іменник; $\text{поверну}\text{лися}$ $\text{весно}\text{ю}$ — прислівник.

185. Прочитайте речення. Випишіть прислівники. Визначте, яким способом вони утворені.

1. Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі (*Нар. творчість*). 2. Кожен, очевидно, по-своєму розуміє, що таке щастя (*Ю. Збанацький*). 3. Життя карає неодмінно за кожен гріх, за кожен хибний крок (*В. Черепков*). 4. Старий схилився тихо — і нараз на вії чистій затремтів алмаз. 5. Так, знов душа замерзне, знов одвикне од радісного коливання трав (*З тв. М. Рильського*). 6. Мені більше жаль, ніж досадно, більш досадно, ніж страшно (*П. Куліш*). 7. Дзвенять по-рідному пташки, і степ по-рідному говорить (*Олександр Олесь*).

186. Запишіть у три стовпчики подані словосполучення з прислівниками, утвореними: а) суфіксальним способом; б) префіксальним способом; в) префіксально-суфіксальним способом.

Звучить тихо, ніколи не здолають, переповів чимало, спілкуватися по-французьки, переказав докладно, повідомлю

зранку, цвітуть навесні, прийшли затемно, плаває глибоко, дивився мовчки, перепитав неголосно, ходили вп'ятьох, плакала востаннє, скрикнула злякано, звикають назавжди, підійшов збоку, переконає рішуче, попередив завчасно.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієслів складеться початок прислів'я: «... росте».

187. Утворіть від поданих слів і словосполучень прислівники, визначте спосіб їх творення.

З р а з о к. *Український* → *по-українськи* — префіксально-суфіксальний спосіб творення.

Теплий, зустріч, гора, троє, обидва боки, початок, перший, гостинний, присядуть, пам'ять, тихий, звідки.

188. Прочитайте речення. Поставте питання до виділених слів. Визначте, якими вони є частинами мови.

1. І дід, і баба у неділю на призьбі **вдвох** собі сиділи (*Т. Шевченко*). **У двох** великих кімнатах ми не побачили нікого (*В. Козаченко*). 2. **З гори** і сани біжать, а на гору і віз не їде. Хоч дивиться на людей **згори**, та мало побачить (*Нар. творчість*). 3. Ми бачились **востаннє** восени (*Остан Вишня*). Бійці зайшли **в останнє** перед кордоном село (*О. Гончар*).

У прислівниках, утворених від прикметників за допомогою суфіксів *-о*, *-е*, наголос переходить на корінь: *важкий* — *ва́жко*, *гарячий* — *га́ряче*, *широкий* — *ши́роко*.

У прислівниках префікс *ні-* буває наголошеним тоді, коли його можна замінити словом *немає*: *ні́коли* (*немає коли*) — *ніко́ли*.

189. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Поставте над прислівниками наголос.

1. **Високо** в небо сияло сонце, а **гори** горячо дышали в небо, и **бились** волны **внизу** о **камень**. 2. **Вот** стало темно, и шелест **травы** **ззвучал** **громче**, испуганно. 3. **Далеко** за морем, на **восход** **солнца**, **есть** **страна** **большой** **реки**. 4. **Мальчик** **упал** на **песок**, **широко** **раскинув** **руки**. 5. **Глубоко** в степной дали **вспыхивали** **маленькие** **голубые** **огоньки**. 6. **Мне** **было** **смешно** и **грустно** **смотреть** на **эту** **картину**. 7. **Костёр** **горел** **весело**, **тепло** и **спокойно** **становилось** **от** **огня**, **похожего** **на** **пылающий** **букет** **красных** и **жёлтых** **цветов** (*З тв. Максима Горького*).

сія́ть — *ся́яти*
испу́ганно — *зля́кано*
да́ль — *да́леч*, *далечі́нь*

вспы́хивать — *спала́хувати*
пыла́ющий — *пала́ючий*
гру́стно — *сју́мно*

190. Прочитайте і запам'ятайте, як наголошуються подані прислівники. З трьома із них складіть і запишіть речення.

Виразно, впоперек, до ладу, до невпізнання, допізна, завідна, завчасу, задобго, замолоду, запівдарма, засвітла, здалека, знехотя, зозла, зсерєдини, корисно, навпїл, назираї, набпашки, набслїп, напобхвати, напобчуд, наробхват, наскризь, насухо, неподалїк, нищївно, обїруч, пїдткюпцем, поблизу, позаочі, попереду, разом, уроблїт.

191. Прочитайте і запам'ятайте прислівники, що мають подвійне наголошування. Складіть і запишіть із ними словосполучення.

Задарма — задарма, затишно — затишно, назавжди — назавжди, нарівні — нарівні, недарма — недарма.

192. І. Спишіть прислів'я і приказки, ставлячи наголос над прислівниками. Визначте розряди прислівників за значенням.

1. Не говори зопалу, не роби зосліпу. 2. Бережи честь змолу, а здоров'я під старість. 3. Всякий розумний по-своєму: один спершу, а другий потім. 4. До землі кланяйся низенько — до хліба будеш близенько. 5. Роби надворі — буде і в коморі. 6. Нова мітла по-новому мете (*Нар. творчість*).

II. Виконайте словотворчий розбір виділених прислівників.

193. Прочитайте і поясніть особливості наголошування прислівників із префіксом *ні-*. Доберіть прислів'я, в яких би наголос у прислівниках змістився.

1. Від меча рана загоїться, а від слова — ніколи. 2. Ніде правди діти: слово найстаріше в світі (*Нар. творчість*).

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ЛІТОПИСИ

194. Прочитайте текст мовчки, підготуйте докладний усний переказ за самостійно складеним планом.

Загадково тьмяніє лампада, тихо потріскують свічі. Над пергаментом схилився сивобородий чоловік у чернечому вбранні, у мерехтливому мареві вогню спалахують усе нові й нові слова. Таємниче, схоже на чаклунство дійство цілком полонить ченця, уява якого, долаючи товщу монастирських мурів, переносить його, мов на крилах, у далеку сиву минувшину.

Невблаганний час поглинув наповнені героїчними діяннями предків роки і столїття, та не стер пам'яті народної про них, бо впродовж віків її живила цілюща криниця народнопоетичної творчості. У піснях, легендах і переказах, що передавалися

Л. Тарасевич. Нестор Літописець

від покоління до покоління, зберігався живий гомін давнини. З виникненням писемності почали записувати найвизначніші події. Так з'явилися літописи.

Літопис — це історичний твір, у якому найголовніші події записувалися за хронологією. Укладачі літописних текстів не були безсторонніми фіксаторами історичних фактів. Вони прагнули подати живу панораму подій, свідками чи сучасниками яких були самі.

Літописна спадщина, яка дійшла до нас, створювалася не одним поколінням книжників. Літописи не розглядалися нашими предками як закінчені твори. Вони склалися і розросталися разом із самою історією. Їх постійно доповнювали новими свідченнями, а деякі історичні події переосмислювалися й висвітлювалися по-іншому, на основі нових, не відомих раніше фактів (За В. Ричкою).

§ 18 Букви *н* і *nn* у прислівниках

1. Пригадайте, в яких випадках у прикметниках пишеться *nn*.

2. Розкажіть про особливості правопису дієприкметникових суфіксів.

195. Запишіть подані прикметники і дієприкметники у два стовпчики: а) з однією буквою *н*; б) із двома буквами *nn*.

Освячен..ий, згін..ий, олов'ян..ий, корін..ий, тригран..ий, формен..ий, вогнén..ий, зварен..ий, обмін..ий, солов'їн..ий, знайден..ий, непримирén..ий, непримірен..ий, оцін..ий, сьогоден..ий.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних слів складеться початок прислів'я: «...: випустиш — не зловиш».

У прислівниках пишеться стільки букв *н*, скільки їх було у прикметниках та дієприкметниках, основи яких стали твірними для прислівників. Наприклад: *стривожено* ← *стривожений*, *старанно* ← *старанний*.

Буквосполучення *nn* пишеться також у прислівниках *спросоння*, *зрання*, *навмання*, *попідтинню*, *попідвіконню*.

Орфограма. Букви *н* і *nn* у прислівниках

196. Прочитайте речення. Поясніть написання букв *н* і *nn* у прислівниках.

1. Поезія — це діло совісне, не грайся нею безпричинно (А. Малишко). 2. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання (В. Сосюра). 3. Тьмяно світяться вікна в маленькій хатинці (М. Коцюбинський). 4. Ілько і Галя тримали в руках вудочки і зосереджено, як заворожені, стежили за поплавцями (Є. Гуцало). 5. Ця ворона бездоганно вгадувала наближення дощу чи грому ще при безхмарному небі (О. Довженко). 6. Дорослі давно вже повечеряли і сидять на порозі, розмовляючи тихо і стомлено (А. Дімаров).

197. Від поданих прикметників і дієприкметників утворіть і запишіть прислівники, поставте наголос. Усно поясніть правопис букв *н* і *ни* у прислівниках.

Нескінченний, шалений, зелений, цохвилинний, врівноважений, сумлінний, впевнений, багряний, самовідданий, непримиренний, старанний, здивований.

198. I. Прочитайте текст, визначте тему та основну думку висловлювання. Спишіть, вставляючи, де треба, пропущені букви.

КРАСА І ВЕЛИЧ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Слава про красу Софійського собору, споруджен..ого за часів Ярослава Мудрого, невпин..о ширилася далеко за межами Давньоруської держави. Справді, неможливо не милувати-

Київ. Софійський собор

ся несказан..о величним храмом. Письмен..ик Іларіон захоплен..о констатував: «Церква дивна і славна всім навколишнім країнам».

«Не знали, чи на небі, чи на землі ми. Не можемо забути краси тієї», — так прочани натхнен..о висловлювали вражен..я, які справляло на них монументальне мистецтво в поєднан..і з богослужбним ритуалом.

Ярослав Мудрий гостин..о приймав у соборі іноземних послів, прагнучи вразити пишністю церемоній. Тут зводили на київський «золотий стіл» великих князів, затверджували важливі рішення..я і державні акти.

У Софії Київській була заснован..а перша книгозбірня. При соборі, безсумнівн..о, велось літописан..я (За С. Висоцьким).

II. Виконайте фонетичний розбір виділеного слова.

III. Знайдіть речення зі вставними словами, поясніть розділові знаки.

199. Запишіть у два стовпчики подані словосполучення з прислівниками: а) з подвоєною *n*; б) без подвоєної *n*.

Ідемо навма(н,нн)я, спитав невпевне(н,нн)о, пригріває повесня(н,нн)ому, вештається попідти(н,нн)ю, зауважив дореч(н,нн)о, звернувся нежда(н,нн)о, знаєш бездога(н,нн)о, здійснив необдума(н,нн)о, переплутав спресо(н,нн)я, змінився невізнá(н,нн)о, кажу воста(н,нн)є, з'єднував стара(н,нн)о, сидів замрія(н,нн)о.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієслів складеться продовження вислову II. Куліша: «Немає там добра, ...».

200. До поданих прислівників доберіть із довідки синоніми і запишіть, вставляючи, де треба, пропущені букви.

Незчислén..о, невблагán..о, удаван..о, збурен..о, незрівнян..о, безперестан..о, піднесен..о, старан..о, щоден..о, спантеличен..о, навман..я.

Д о в і д к а: невмолимо, прекрасно, багато, постійно, ненасправжки, роздратовано, ретельно, урочисто, набліп, розгублено, повсякдень.

201. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Чтобы уверенно чувствовать себя, выступая перед аудиторией, нужно усердно готовиться. Запомните текст, несколько раз его повторите. Необходимо также старательно поупражняться в чтении текста перед зеркалом, проследить за своей жестикуляцией. При этом голову нужно держать прямо и сосредоточенно смотреть на воображаемых слушателей. Когда

необходимо поспостеріть в рукопись, опускають тільки очі, а голову не нахилиють.

Щоб не почувствувати себе вдоволено, думайте, що слухачі зустріють вас дружески. А ще — ви старанно готувалися і тепер повідомите інформацію, яка збагатить слухачів. Віра в власні сили, безумовно, допоможе успішно виступити (З календаря).

*усердно — ретельно
поупражняться —
повправлятися
прослідити — тут:
простежити*

*сосредоточенно — зосереджено
собственный — власний
наклонять — тут: схилити
сообщить — повідомити
обогащать — збагатити*

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

ВІДПОВІДЬ НА УРОЦІ

202. I. Прочитайте виразно текст вголос.

ЯК НАВЧИТИСЯ ВИРАЗНО І ЧІТКО ВІДПОВІДАТИ НА УРОЦІ

Відомо, що звуки людського голосу мають силу, висоту і забарвлення. Сила голосу залежить від того, як людина видихає повітря, від розвитку голосових зв'язок. Відповідаючи, пам'ятайте, що ви повинні мати таку силу голосу, щоб усім добре було вас чути. Враховуйте розмір приміщення, щоб не говорити надто голосно в невеликій кімнаті.

З того, як говорить людина, можна зробити висновок про її характер. Звичайно, необхідною умовою вашої успішної відповіді є готовність до уроку. Щоб не здаватися боязким, невпевненим у собі, не говоріть занадто тихо, невиразно. Але й надмірна гучність голосу — така сама вада мовця, адже крикливі інтонації, зайвий шум дратують слухачів, перешкоджають сприйняттю змісту сказаного.

Кожен має власне забарвлення голосу. Завдяки цьому нас впізнають, навіть не бачачи. Немає двох людей з однаковим голосом. Добре, коли людина має приємне забарвлення голосу від природи. У веселої людини він, як правило, бадьорий і радісний, а в байдужої — монотонний, холодний. Тож голос може викликати симпатію або антипатію.

Голос можна тренувати й удосконалювати. Щоб люди слухали того, хто говорить, треба змінювати темп мовлення, інтонацію, робити паузи. Змінюючи висоту і силу голосу, ви зможете утримувати увагу слухачів. Голос підвищують тоді, коли

ставлять запитання, висловлюють сумнів, сильні емоції. Якщо ж треба переконати чи відповісти, висоту голосу знижують. Говоріть не поспішаючи, чітко вимовляйте кожне слово. Пам'ятайте, що найефективніший спосіб тренування голосу — це читання вголос, під час якого постійно контролюється правильність вимови (З календаря).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Яке значення має слово *антипатія*?
2. Чому треба контролювати силу голосу?
3. Яким чином пов'язані сила голосу і характер людини?
4. Що є необхідною умовою успішної відповіді на уроці?
5. Завдяки яким прийомам можна утримувати увагу слухачів?
6. У який спосіб найкраще тренувати голос?

III. Сформулюйте і запишіть у вигляді пам'ятки правила успішної відповіді на уроці.

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА

203. I. Прочитайте текст мовчки, зазначивши витрачений на це час. Якщо текст прочитано більше ніж за півтори хвилини, вам необхідно вдосконалити техніку читання.

ВИЗНАЧНА ПАМ'ЯТКА ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Київ — один із найбільших православних центрів Східної Європи. Тут багато прекрасних древніх храмів, але головним місцем паломництва є Києво-Печерська лавра — найбільший монастир, що існує з початку XI століття. Назва *Печерська лавра* утворилася від слова *печери*. Печери були вириті в ґрунті, який називався піщаником. Вони сухі й порівняно теплі, температура тут завжди близько 12 градусів тепла.

1051 року в печерах оселилися монахи Антоній і Феодосій, потім до них приєдналося ще 12 ченців. Вони побудували келію, трапезну, церкву. Тут же померлих монахів і ховали. У Києво-Печерській лаврі зберігаються моці легендарних людей руської історії, зокрема богатиря Іллі Муромця, героя численних билин і казок. Він жив у XII столітті, здійснив багато подвигів, а наприкінці життя постригся в ченці й закінчив свої дні у лаврі. У печерах поховані монахи-літописці Нестор, Никон, Феодосій Печерський.

Знаменитим лікарем Агапітом на початку XII століття в лаврі було відкрито перший шпиталь Київської Русі. Платні з людей лікар не брав, зцілював переважно травмами.

Біля мощей Іллі Муромця люди просять сили богатирської, біля мощей святого Алімпія, живописця й цілителя, який в XI столітті створив першу іконописну школу, — майстерності та здоров'я. Відвідувачі Третьяковської галереї в Москві довго затримуються біля ікони, що називається «Оранта». Алімпій написав її на замовлення Володимира Мономаха. Авторитетні мистецтвознавці стверджують: у світовому мистецтві є тільки одне полотно, яке за художньою силою можна порівняти з Алімпієвою «Орантою». Це — знаменита «Сикстинська мадонна» Рафаеля... Усього в печерах 118 гробниць.

Києво-Печерська лавра — не тільки печери. Це величезний храмовий архітектурний комплекс. Половину його території повернуто державою монастирю, а половину віддано музеям. Багато будівель лаври нині реставруються, здобувають нове життя. Наново споруджений Успенський собор — головний храм монастиря, закладений ще в XI столітті. Історія його трагічна: простоявши майже дев'ять століть, він був знищений під час Великої Вітчизняної війни (Н. Перська).

Дзвіниця Києво-Печерської лаври

II. За самостійно складеним планом підготуйте докладний усний переказ тексту. Скористайтеся текстом та фотоілюстрацією.

§ 19 Не, ні з прислівниками

204. Пригадайте правила правопису *не* з іменниками та прикметниками. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Із (не)водом у ліс не ходять. 2. Тобі забава, а мені (не)слава. 3. Вовк козі (не)товариш. 4. Дорогий (не) подарунок, а увага. 5. Завжди винуватий (не)багатий, а бідний. 6. Дружній череді й вовк (не)страшний. 7. За (не)розумною головою і ногам горе. 8. У (не)дбалого господаря руки не болять (Нар. творчість).

Не з прислівниками пишеться разом:

1) коли прислівник не вживається без *не-*: *невдовзі, нещадно, ненароком*;

2) коли прислівник з *не-* можна замінити синонімом: *недалеко (близько), неголосно (тихо)*.

Не з прислівниками пишеться окремо:

1) якщо є протиставлення: *Останнім часом ми бачилися не часто, а тільки вряді-годі (М. Стельмах)*;

2) якщо прислівник виступає присудком: *А воно й ніяк не смішно (П. Тичина)*.

Орфограма. Не з прислівниками

205. Прочитайте речення. Поясніть особливості написання *не* з прислівниками.

1. Стоять київські гори непорушно, заглядають у синій Дніпро. 2. Дніпро синів недалеко за низиною, вкритою то сірим піском, то молодими густими кущами осокара. 3. У вузькій глибокій долині незабаром зазеленів перед нами Холодний яр. 4. Коли заходить сонце, тут зовсім не затишно. 5. Не голосно, а зовсім тихо подала голос якась ненароком розбуджена пташка. 6. Дзвін неспокійно дрижав над шпилями (*З тв. І. Нечуя-Левицького*).

206. І. Спишіть словосполучення, замінюючи подані прислівники синонімічними з префіксом *не-*.

Раптом припинився, вільно почуватися, купити дешево, повільно йти, вчинити необачно, знаходитися поблизу, тихо співають, легко здогадатися, безугавно цвірінкати, випадково штовхнув, обов'язково виконаю, зрідка перемовлялись.

Д о в і д к а: невимушено, несподівано, недорого, неподалік, необдумано, неквапливо, ненароком, неважко, неголосно, нечасто, неодмінно, невпинно.

ІІ. З трьома словосполученнями складіть речення.

207. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Але найбільше диво — це людина, що творить тут, шука (не)настінно (*М. Рильський*). 2. (Не)мало ж, видно, здивувався і козак, зупинився над кручею (*П. Куліш*). 3. Хоч надворі морозно, вітер злісно жбурляє снігом у шибки, у кімнаті (не)холодно (*В. Підмогильний*). 4. Івась не помітив навіть, як (не)милосердно сонце пекло-палило (*Панас Мирний*). 5. (Не)голосно, а зовсім-зовсім тихо жебонить струмок за кущами (*О. Гончар*).

208. I. Спишіть текст, розкриваючи дужки і вставляючи потрібні букви.

РУШНИК НА КІЛОЧКУ — ХАТА У ВІНОЧКУ

Я (не)рідко буваю в оселі нашої сусідки Ганни Петрівни. Одного разу мою увагу (не)сподівано пр..вернув рушник, що в..сить над вікном. На (не)потемнілій від часу тканині — (не)зрівнян..о гарний малюнок. Палахкотять квіти півонії, ро..ташовані (не)далеко одна від одної. (Не)можливо відвести очей від них. Я прошу бабусю показати ще кілька рушників, ро..казати про них. Ганна Петрівна (не)поспіхом дістає зі скрині рушники і (не)голосно поч..нає ро..повідати.

Із (не)запам'ятних часів у радості й (не)щасті рушник і пісня супроводжували людину все життя. (Не)було в Україні оселі, де б (не)полум'яніло різнобарв'я рушників. Ними вшановували появу (не)мовляти в родині, виряджали в дорогу батька й сина, чоловіка й коханого, зустрічали рідних і гостей. Ці традиції (не)змін..о передавалися з покоління в покоління..

Рушник міг (не)мало ро..повісти про смаки, вправність, працьовитість дівчини чи жінки. Якщо в дівчини (не)було рушників, то вона й (не)зб..ралася заміж. А мати (не)втомно повчала свою доньку: «Тр..май хату, як у віночку. І рушничок на кілочку» (З журналу).

II. Визначте тип мовлення тексту.

209. Запишіть подані словосполучення з прислівниками у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* разом; б) ті, що пишуться з *не* окремо.

Повернувся (не)вдовзі, ніде (не)видно, сказав (не)голосно; усміхався (не)щиро, а улесливо; просився (не)терпляче, запізнився (не)нароком; плив (не)повільно, а швидко; усміхнувся (не)щиро, надворі (не)холодно; запам'ятав (не)багато, світилося (не)тьмяно, а яскраво; надвечір (не)хмарно.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв перших записаних слів прочитаєте продовження вислову В. Симоненка: «Праця людини — ...».

 Частка *ні-* з прислівниками завжди пишеться разом. Наприклад: *ніде, ніколи, ніяк*.

 Не слід плутати частку *ні-* з повторюваним сполучником *ні...ні*, який пишеться окремо. Наприклад: *ні так, ні сяк; ні туди, ні сюди*.

Орфограма. Ні з прислівниками

210. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте над прислівниками наголос.

1. У мрії (не)має (ні)коли й (ні)де берегів (М. Братунь).
2. (Ні)де правди діти: того вечора мені (не)хотілося повертатися додому (В. Нестайко). 3. Такі часи настали, що (ні)коли й угору глянути (Марко Вовчок). 4. Вередливому (ні)сяк, (ні)так не догодиш (Нар. творчість). 5. Здається, (ні)хто в класі (ні)скільки (не)здивувався, що я добре відповідав урок (Д. Ткач). 6. Дорога й праця — сестри рідні і благовісниці живі. Кажу я речі очевидні і аж (ні)трохи (не)нові (М. Рильський). 7. Удень було (ні)холодно, (ні)жарко, тож у полі працювати було (не)важко (Ю. Мушкетик).

 211. Розв'яжіть мовну задачу.

Семикласники складали речення з прислівниками. Ярослав записав у зошиті: «Дівчина нізащо не хотіла розкривати своєї таємниці». Ірина склала таке речення: «Парубок цілий день вештався без діла, ні за що й не думав братися». Хто правильно виконав завдання? Свою думку обґрунтуйте.

212. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Мама, мама!.. Я помню руки твої. Я вшопинаю, как ты неторопливо шла за водой, положив спереди на коромысле маленькую руку...

Помню, как незаметно могли твои руки вытянуть колючку из пальца сына, как они вмиг затягивали нитку в иголку, когда ты шила и негромко пела. Нет ничего в мире, чего бы не смогли руки твои, что было бы им не под силу. Но никогда не забуду я то, как нежно гладили твои руки мои волосы.

Я целую чистые, святые руки твои! (За О. Фадеевим).

 вспоминать — згадувати *незамётно* — непомітно
неторопливо — неквапливо *вмиг* — вмить
за водбй — по воду *волосы* — волосся

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ВИШИВКА

213. I. Прочитайте текст.

«І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю...»

Вишивка здавна виконувала роль своєрідного оберега. Це давня традиція протистояти злу красою. Саме це спонукало жінок довгими зимовими вечорами вишивати, гаптувати одяг собі і дорогим своїм рідним, коханим, вкладаючи у вишиті узорі найщиріші, найпотаємніші мрії і почуття.

На превеликий жаль, втрачено багато старовинних орнаментів, які з роду в рід передавалися як магичні захисні обереги. Кружки, зубці, ромби, зиг'заги давніх орнаментів сприймаються нами як абстрактні лінії. Проте наші пращури не тільки зображали їх, але й уміли пояснити. Це була складна знакова система, яка давала змогу пізнавати навколишню дійсність. Ці знаки символізували зображення землі, води, людей, тварин, птахів і рослин. Наприклад, ромбічні узори були символом родючості. Ромб із крапкою посередині позначав засіяне поле. Круг — зображення сонця. Дерево з численними гілками — життя, продовження роду. Рушники вважалися святими, ніхто не міг їх зневажати.

Ідея родючості полів, плодючості тварин, продовження людського роду **навіки** закарбувалася в орнаментах і передавалася від покоління до покоління. Тож чи маємо ми право забути заповіт наших далеких і близьких предків, переданий нам у такій своєрідній мистецькій формі?

Старовинні українські рушники

Дуже тісно пов'язані поетичні образи народної пісні та вишивки, бо все, миле й любе народові, завжди знайде своє втілення в мистецтві. Дуже часто на рушниках розцвітають квіти й виспівують птахи. Соловей і зозуля полюбляють дівочі рушники. Вони сумують, якщо їх вишили непарно, але все ще попереду, бо, як співають у пісні, «соловей щебече, собі пару кличе».

То хай ніколи не перерветься та золота нитка життя, якою вишивали наші бабусі свою і нашу долю на рушниках! (За Г. Лозко).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. До якого стилю мовлення належить текст?
2. Поміркуйте, що відображає заголовок — тему чи головну думку.
3. Чому рушники виконували роль своєрідних оберегів?
4. Про які символічні образи візерунків ви дізналися?
5. Випишіть виділені прислівники, поставте наголос.

III. Уважно розгляньте фотоілюстрацію на с. 107. Скажіть, що, на вашу думку, символізує вишивка на рушниках.

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Особливості опису процесу праці.

Докладний усний переказ тексту, що містить опис процесу праці

214. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Вкус труда... Как это понимать? Хлеб, молоко, яблоко — это, понятно, имеет вкус. А чтобы работа...

Мне бы хотелось думать, что каждому из вас знакомо это чувство, каждый из вас радовался результату своего труда.

Труд... Будем помнить, что самого человека сделал человеком труд. И всё, что нас окружает в повседневной жизни, — вещи, дома, машины, — буквально всё создано человеческим трудом, трудом крестьян, рабочих, учёных, художников (За Д. Лихачовим).

окружа́ть — *отбу́чувати*
повседне́вный — *повсякде́нний*

Опис трудового процесу потребує особливої уваги і спостережливості, уваги до праці людини, послідовності дій.

Опис процесу праці буває науковий і художній.

Мета наукового опису — точно повідомити про характер і послідовність виконання певної роботи.

Основне завдання художнього опису трудового процесу — схарактеризувати людину, що працює, показати її ставлення до роботи. При художньому описі процесу праці часто використовують інші описи — описи предмета, людини, природи, приміщення.

215. I. Прочитайте тексти. Визначте, до яких стилів мовлення вони належать. Свою думку обґрунтуйте.

1. Овочівникам необхідно знати механічний склад ґрунту. Як його визначити, не звертаючись до лабораторії? Візьміть пригорщу ґрунту і спробуйте скатати кульку. Якщо вона розсипається, ґрунт піщаний; якщо ґрунт супіщаний, кулька скатується, але з неї не можна зробити будь-яку іншу фігурку. Якщо ж із кульки землі вийде циліндр, значить, ґрунт глинистий. Спробуйте зігнути циліндр. Якщо він потріскається, перед вами суглинок. Візьміть землі більше, змочіть її і спробуйте виліпити з неї кільце, джгут. Якщо вони легко зберігають форму і не тріскаються, ґрунт на вашій ділянці важкий, багатий на глину. Тому він потребує особливої уваги, застосування спеціальних добрив для покращення (З довідника).

2. Учора вранці Лукаш майстрував собі скрипочку. З якою любов'ю він вистругував дощечки, склеював їх, натягував струни! Яка чудова скрипочка вийшла! Лукаш пофарбував її, і вона вся була зелена, як коник-стрибунець, помережена по краях червоними півниками, вся — як малюнок. Ще тільки треба зробити маленький смичок (О. Донченко).

II. Визначте тему й основну думку висловлювань.

216. I. Виразно прочитайте текст.

ЯК ОЖИЛО ДЖЕРЕЛЬЦЕ

Сьогодні Ігор устав раненько, зирк у вікно — дідусь під повіткою нарубані дрова на зиму складає.

— Дідусю! — відчинив Ігор вікно. — Ходімо до кринички, пора джерельце розчищати.

— Давно б треба! — погодився дідусь, узяв лопату, посміхнувся й мовив: — Ходімо на леваду!

Неширокою стежкою, обсадженою смородиною і квасолею, ішли вони вниз. Ось і береги. Город від лук відділений вербами. Уже на Ігоровій пам'яті, як дідусь настромляв кілків, а вони пустили коріння й вруняться зараз кучерявими кронами. За вербами куці: калина, бузина, порічки, верболіз. По ньому в'ється ожина. Цвітуть і трави на леваді.

Дідусь присів над заглибинкою, де колись була криниця. Біля неї молода вербиченька віти розпустила.

— Гарна була криниченька,— мовив старий.— З діда-прадіда з неї брали воду. Така щедра була: скільки не бери — повна! Ну, онуку, спробуймо порятувати її!

Потер долоні, зняв лопатою шматок дерну, обережно поклав землею догори. Копав далі. Як заглибився на штик лопати, щось стукнуло. Дідусь обережно вийняв знахідку.

— Кухлик! Та це ж той кухлик, що бабуся для людей ставила воду пити! — зрадів Ігор.

Дідусь почав копати далі, обличчя в нього пашіло, очі блищали молоді і завзято.

— Дідусю, давайте я попрацюю! — попросив хлопець.

— Копай! — дав йому лопату старий. Через кілька хвилин лопата знову об щось ударилась, але вже глухо, мов об дерево.

— Дитинець! — сказав дідусь.— Так називають зруб у криниці.

Він забрав у Ігоря лопату й почав вибирати трухляві цямрини, аж сорочка на спині потемніла від поту.

Старий зробив канавку, якою вода стікатиме до річки. Земля в нього під ногами стала вологою. Дідусь виліз із ями.

— Житиме, онучку, джерельце!

Старий згори підрівнював лопатою стінки кринички, а тоді викидав опалу землю, розчищаючи дно.

— Тепер нам треба новий дитинець зробити, щоб джерельце не засипало землею. Сплетемо лісу.

Наламали з густих верб довгих лозин. Дідусь складаним ножем загострив кілки, забив їх у землю і почав плести напівкруглу лісу. Ігор дивився, як дідові міцні, жилаві пальці гнуть лозу, як старанно припасовують її одна до одної, так що й сліду не лишається.

Дідусь нарешті закінчив роботу, обережно витяг із землі кілочки, уставив лісу в криничку. Минуло кілька хвилин, вода знову зробилася чистою-пречистою. Дно просвічувалось, як крізь скло. Вода весело струмочком бігла у луки...

Дідусь узяв кухлик, вимив його у струмку, а потім наповнив ущерть криничною водою, подав Ігорю: «Пробуй!» Хлопчина пив смачну воду й радів, що криничка знову ожила. Дідусь і собі набрав води, випив і усміхнувся: «А тепер — снідати. Мабуть, бабуся зачекалася» (За А. Давидовим).

II. Уважно розгляньте малюнок на с. 110. Скажіть, якому епізоду з оповідання він відповідає.

III. Підготуйте докладний усний переказ твору за самостійно складеним планом.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

МОЄ УЛЮБЛЕНЕ ЗАНЯТТЯ

217. I. Прочитайте діалог за особами.

— Оксано! Які гарні квіти у вазі! Ніяк не доберу — вони живі чи штучні?

— Це штучні квіти. Їх виготовляють учні під керівництвом Наталії Іванівни на заняттях гуртка «Соняшник».

— Невже це ви самі зробили? Як цікаво! Це, напевно, дуже складна робота.

— Я теж спочатку думала, що ніколи не впораюсь із такою справою, але насправді нічого надто складного тут немає. Спочатку загостреним олівцем наносимо на добре накрохмалену тканину контури квітки, а вже потім обережно вирізаємо, щоб не було видно позначки олівцем.

— А як же зробити так, щоб пелюстки стали схожі на справжні?

— Щоб вдало вигнути пелюстки, потрібен спеціальний інструмент.

— А з чого виготовляють стебельце?

— Придивись уважно: це дріт, охайно обмотаний зеленим папером.

— Надзвичайно цікава справа. А чи багато часу потрібно, щоб виготовити таку квітку?

— За роботою й не помітиш, як спливає час.

II. Складіть і запишіть діалог про ваше улюблене заняття.

§ 20 Букви *и*, *і* в кінці прислівників

218. Пригадайте орфограму «Букви *и*, *і* після *ж*, *ч*, *ш*, *щ* та *г*, *к*, *х* в абсолютному кінці слова». Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Дивуються парубк..., запорозьк.. козак.. 2. По діброві вітер віс, гуляє по полю, край дорог.. гне тополю до самого долу. 3. Садок вишневий коло хати, хрущ.. над вишнями гудуть. 4. Ой три шлях.. широкії докупы зійшлися. 5. Розкаж..., як за горою сонечко сідає. 6. Сич.. в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (З тв. Т. Шевченка).

Буква *и* в кінці прислівників пишеться:

1) після букв *г*, *к*, *х*: *навкруги*, *самотужки*, *трохи*;

2) у прислівниках із префіксом *по-*, що пишуться через дефіс: *по-українськи*, *по-заячи*, *по-ведмежи*. Виняток: *по-латині*. У решті прислівників після *ж* і *ч* пишеться буква *і*, наприклад: *вночі*, *двічі*.

У кінці інших прислівників букви *и* та *і* пишуться так само, як у подібних відмінкових формах іменників, наприклад: *вгорі*, *згорі*. Винятки: *почасті*, *безвісти*, *восени*.

Орфограма. Букви *и*, *і* в кінці прислівників

219. Прочитайте речення. Обґрунтуйте написання букв *и*, *і* в кінці прислівників.

1. Уже сонце зайшло, уже дрімота розлилася навкруги. 2. Джеря мовчки вийшов із хати, пройшов двір, опинився в садку. 3. Увечері подорожні прийшли до містечка з двома мурованими церквами. 4. Жінка не взяла свічку, ішла навпомацки до дверей. 5. Надворі поночі, як у погребі. 6. Про Миколу ніяких чуток не доходило, наче пропав безвісти. 7. Без щастя-долі й по-вовчи завиєш (З тв. І. Нечуя-Левицького).

220. Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви.

1. Між воронами й сорока по-вороняч.. кряче. 2. Поноч.. всі коти чорні. 3. Восен.. й горобець багатий. 4. З однієї липки двіч.. лико не деруть. 5. Брехня верх.. їде, а правда пішк.. шкандибає. 6. Хвали день увечер.. . 7. Ходить мовчк..., а кусає по-вовч.. (Нар. творчість).

221. Прочитайте і відгадайте загадки. Спишіть, вставляючи пропущені букви.

1. Хоч я без ніг, а біжу прудко, не сплю ні вдень, ні вноч..., хоч ніколи з ліжка не встаю. 2. Навесн.. веселить, влітку холодить, восен.. годує, взимку гріє. 3. Уноч.. не куняє, мишей здоганяє; удень дримає, згорнувшись клубком, спочиває. 4. Які ноги заввишк..., такий ніс завдовжк..., хату на хаті має, жабам рахунок знає. 5. Виріс ліс, білий увесь: пішк.. у нього не ввійдеш, на коні не в'їдеш (*Нар. творчість*).

В і д г а д к и. ннзя вн вроз. Мороз. Леґея. Кіт. Црва. Црва. Црва.

222. Спишіть байку, вставляючи пропущені букви. Скажіть, який повчальний зміст вона має.

МУДРА СОВА

Стара Сова, знай, все своє веде:
— Йй-богу, світ навиворіт іде:
Вноч.. всі сплять, а вдень спішать робити...
І не набридне їм навпомацк.. ходити!

В. Симоненко

223. Подані словосполучення з прислівниками запишіть у два стовпчики: а) з буквою *и* наприкінці; б) з буквою *і* наприкінці.

Усміхнувся мовчк..., цвіте вноч..., сховав навпомацк..., поставили на сторож..., пострибав по-заяч..., вчить по-батьківськ..., іду на́зирц..., переконав почаст..., вирушили опівноч..., оцінив нарешт..., ошукав по-зрадницьк..., відповідав трич... .

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієслів складеться продовження прислів'я: «*Не брудни криниці, бо ...*».

224. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Весной по мокрым улицам городка между льдинками журчали торопливые ручьи. Цвета одежд и звуки говора людей стали ярки. В садиках за заборами набухали почки деревьев, ветви их чуть слышно покачивались от свежего ветра. Везде лились и капали свежие капли... Воробьи нескладно чирикали и порхали на своих маленьких крыльях. На солнечной стороне, на заборах, домах и деревьях всё двигалось и блестело. Радостно, молодо было и на небе, и на земле, и в сердце человека (*За Л. Толстым*).

льди́нка — крижи́нка
журча́ть — дзюркотати
торопли́вый — квапли́вий
пóчка (на дере́ве) — бру́нька

нескла́дно — незла́годжено
чири́кать — цвирі́чати
забо́р — паркán
двигáться — рjúхатися

КНИГОДРУКУВАННЯ

225. I. Прочитайте текст.

Історичний злам у розвитку літератури, науки, всієї культури спричинило виникнення книгодрукування. Перша друкарня в Україні була заснована у Львові в 1640 році. Тут видавалися богослужбні книги латинським шрифтом. Із часом львівська друкарня занепадала. Зanedбане друкування книг відновив Іван Федоров, який прибув до Львова з Москви.

Сторінка з «Апостола»

Іван Федоров був одним із найосвіченіших людей свого часу. Він багато знав і вмів, володів кількома іноземними мовами, розумівся на військовій техніці — створив дослідний зразок розбірної багатоствольної гармати, винайшов новий тип мушкета.

Друкар прибув до Львова у зрілому віці. Тут 15 лютого 1574 року Іван Федоров видав «Апостол». Цього ж року вийшов і його «Буквар» — перший вітчизняний підручник.

Зі Львова друкар переїхав на Волинь, до Острога, де видав «Новий Завіт» і повторно «Буквар». Тут вийшла «Біблія» — найбільша за обсягом і найдосконаліша за поліграфічним рівнем його робота.

В Україні Іван Федоров вперше застосував не відомий ще в Європі спосіб друкування двома фарбами.

Іван Федоров обезсмертив своє ім'я не тільки тим, що розвинув справу книгодрукування. Своєю діяльністю він підбив підсумок тогочасному розвитку інших ремесел: монетної справи, ливарництва, різьби по дереву, друкування на тканинах (За О. Розумом).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Поміркуйте, чому виникнення книгодрукування спричинило розвиток усієї культури загалом.
2. Як Іван Федоров вплинув на розвиток книгодрукування на українських землях?
3. Який внесок зробив друкар у розвиток тогочасних ремесел?

§ 21 Дефіс у прислівниках

Через дефіс пишуться прислівники:

- 1) утворені від прикметників та займенників за допомогою префікса *по-* та суфіксів *-ому*, *-єму*, *-и*: *по-українськи*, *по-нашому*, *по-моєму*;
- 2) утворені від порядкових числівників за допомогою префікса *по-* та суфіксів *-е*, *-є*: *по-перше*, *по-третє*;
- 3) із префіксами *казна-*, *бозна-*, *хтозна-*, *будь-* та суфіксом *-небудь*: *казна-як*, *хтозна-куди*, *будь-коли*, *як-небудь*;
- 4) утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних слів: *тихо-тихо*, *часто-густо*, *туди-сюди*.

Орфограма. Дефіс у прислівниках

226. Прочитайте речення. Поясніть правопис прислівників через дефіс.

1. Люди, як і квіти, розкриваються не одразу і кожен по-своєму. 2. Біля нас спросоння коли-не-коли схлипувала річечка, а над усім світом протікала зоряна імла. 3. Роса і колос пощипують мої ноги, а тато ледь-ледь курликає пісню. 4. Постаросвітськи навхрест зав'язана молодиця зараз трохи схожа на лицаря в шоломі. 5. Ось і доведеться зараз ховатися казнаде, щоб не потрапити татові на очі. 6. «Зайдеш на вітряк, привітайся по-людськи», — повчає мене мама. 7. Зроду-віку передавалося це ремесло (З тв. М. Стельмаха).

227. Від поданих прикметників і займенників утворіть і запишіть прислівники.

З р а з о к. *Дружній* → *по-дружньому*.

Братерський, змовницький, літній, щирий, твій, мій.

У прислівниках із префіксом *по-* зберігається прикметниковий наголос: *по-новому шляху*, *працюють по-новому*; займенниковий наголос переходить на корінь: *по-моєму зошити*, *по-моєму вишло*.

228. Спишіть текст. Вставте, де треба, пропущені букви й доберіть із довідки потрібні за змістом прислівники. Усно поясніть їх правопис.

У бору мало снігу. ... проглядає трава з пр..мерзлыми до землі зеленими чубч..ками. ... навкруги. Тільки ... шелес..не по гіллі вальок снігу, струш..ний вітром з верховіття. А ось ... здаля чути: цюк-цюк-цюк. То дятел ... порает..ся.

Зачувши людину, птах пер..став цюкати, повів гартованим дзьобом ... і націлив його на хлопця. «Чого тобі тутечки?» —

наче запитував ... дятел. Здрігнувся, хльоснув кр...лом по корі та й полетів ..., залишивши у вузькому дуплі шишку (За Григором Тютюнником).

Д о в і д к а: там-сям, тихо-тихо, коли-не-коли, хтозна-звідки, по-своєму, туди-сюди, бозна-куди, по-пташиному.

229. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки.

1. (Так)сяк, навкосяк, аби не (по)людьськи. 2. Як(небудь) зробили й самі себе похвалили. 3. Кожен вітер (по)своєму дме. 4. Добрий баранчик, та (по)вовчи виє. 5. Скільки сніг не лежатиме, та все ж коли(небудь) розтане. 6. До їжі (по)ведмежи, а до роботи (по)заячи. 7. Ворона (туди)сюди весь вік літала, а розуму так і не набрала. 8. У ледачого завжди так: (косо)кириво, аби живо. 9. Хто рано(вранці) встає, тому Бог дає (Нар. творчість).

 Не слід сплутувати прислівники й однозвучні прикметники, числівники і займенники, вжиті з прийменником *по*. Прислівники вказують на ознаку дії, відповідають на питання *як?* і залежать від дієслова. Прикметники, числівники, займенники, вжиті з прийменником *по*, вказують на різні ознаки предметів, відповідають на питання *по якому? по чийому? по котрє?* і залежать від іменників:

працюємо (як?) по-старому — прислівник;
розуміє (як?) по-нашому — прислівник;
(як?) по-перше, прочитай, (як?) по-друге, перекажи — прислівники.

(по якому?) по старому шляху — прикметник;
(по чийому?) по нашому городу — займенник;
конкурс триватиме (по котрє?) по друге березня — числівник.

230. Спишіть, розкриваючи дужки. З двома парами словосполучень складіть речення.

(По)осінньому прохолодно, (по)осінньому лісу; (по)казахському степу, (по)казахському говорити; зробити (по)своєму, (по)своєму двору; пройти (по)батьківському подвір'ю, ставитися (по)батьківському; (по)святковому одяглась, (по)святковому одягу; розповів, (по)перше, про результати конкурсу, (по)друге, про цікаві призи; (по)третє листопада.

231. Складіть речення з поданими словами так, щоб в одному випадку вони були прислівниками, а в другому — іншими частинами мови.

(По)їхньому, (по)справжньому, (по)перше.

Прислівники, утворені від іменників, прикметників, числівників, займенників у різних відмінках, пишуться окремо. Наприклад: *час від часу, сам на сам, одним одна.*

Прислівники, утворені повторенням різних незмінних слів, здебільшого пишуться через дефіс. Наприклад: *зранку-раненько, давним-давно.*

232. До поданих слів доберіть із довідки синоніми і запишіть. Запам'ятайте правопис прислівників.

Назавжди, спрадавна, наодинці, врешті-решт, день у день, тишком-нишком, плечем до плеча.

Д о в і д к а: навіки-віків, тет-а-тет, з давніх-давен, на віки вічні, повік-віків, віч-на-віч, один на один, сам на сам, на самоті, кінець кінцем, пліч-о-пліч, стиха-помаленьку, повсякчасно, повсякдень, день при дні, з діда-прадіда.

233. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Чому, сказати, й сам не знаю, живе у серці стільки літ ота стежина в ріднім краї (одним)одна біля воріт (А. Малишко). 2. (Довго)довго, не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу (О. Довженко). 3. Обабіч шляху де(не)де мріють у степу хутори, як зелені острови (по)синьому морю (Григорій Тютюнник). 4. Я на голос батьків з (діда)прадіда йду, розділяючи з ними і славу, й біду (М. Сингаївський). 5. Отак мені привиділось, немов ви (сам)один з романівського поля... до мене в гості вийшли (А. Малишко). 6. (Давним)давно одкорчилась війна, лишивши обелісків цілі роти (В. Юхимович). 7. Щоб шуміло врожайми поле, стали ми пліч(о)пліч назавжди (В. Симоненко).

Через два дефіси пишуться прислівники *пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, як-не-як, коли-не-коли, де-не-де.*

234. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) ті, що пишуться через дефіс; б) ті, що пишуться окремо.

(По)дідивськи мудрував, (по)геройському шляху, (трохи)трохи засмутився, (по)молодечому змагалися, звезли з(усіх)усюд, (із)роду(в)рід передавали, (зроду)віку росте, стояли плечем(до)плеча, (легко)легко здогадатися, (стиха)помаленьку почали, поїде (одним)одна, (більш)менш старанно, повертається час(від)часу.

Якщо ви правильно виконали завдання, із третіх букв записаних словосполучень складеться початок вислову М. Рильського: «... *повік-віків не заросте трона*».

235. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

ГОЛОДНАЯ ЛИСА

Лиса вылезла из норы, мечтая где-нибудь найти добычу. В непогоду все куда-то спрятались. Лиса направилась к болоту. Тут бил родник, который замерзал только изредка. Давным-давно поселились на этой проруби дикие утки.

Вот лисица подползла близко-близко, настороженно подняла голову и глянула на воду. Там плавали туда-сюда семь уток.

Лиса решила подождать, пока птицы выйдут на берег. Тогда утки станут лёгкой добычей. Одна утка уже на берегу.

Нежданно-негаданно пролетала сорока. Увидев лису, длиннохвостая сплетница крутнулась в воздухе и упала чуть ли не на голову охотнице.

— Спасайтесь, глупые! Сейчас вам конец!

Утки мигом упали в воду, а оттуда поднялись в воздух. Лиса прыгнула в уже пустой след. Сорока ещё немного посмеялась над лисой и полетела дальше в поисках приключений (За В. Біанкі).

добы́ча — *здоби́ч*
родни́к — *джерело́*
прору́бь — *ополонка*
сплётни́ца — *плітка́рка*

чу́ть ли не — *лі́две не*
ми́гом — *мі́ттю*
по́иск — *по́шук*
приключе́ние — *приго́да*

§ 22 Написання прислівників разом і окремо

Разом пишуться прислівники:

- 1) утворені за допомогою префіксів прийменникового походження без суфіксів, наприклад: *вниз, услід, віддалік*;
- 2) утворені за допомогою префіксів прийменникового походження та суфіксів *-и, -і, -а, -я, -у, -ю, -ки*: *потроху, спересердя, нагорі, попідтинню, вперше, засвітла*;
- 3) утворені способом складання основ, наприклад: *обіруч* ← *обома руками*, *босоніж* ← *босими ногами*;
- 4) із префіксами *де-, аби-, що-* та суфіксом *-сь*: *деколи, абиж, щодня, колись*.

Окремо пишуться прислівники:

- 1) утворені з прийменника та іменника, який зберігає своє конкретне значення (особливо коли між прийменником та іменником можна вставити означення), наприклад: *з розго-ну, на щастя, в обмін*;
- 2) утворені сполученням прийменника з прикметником, наприклад: *в основно́му, в ціло́му, в середньо́му*;
- 3) утворені поєднанням збірного числівника та прийменника *по*, наприклад: *по двоє, по п'ятеро*;

4) утворені поєднанням іменників, прикметників, числівників та займенників у різних відмінках, наприклад: *з ранку до ночі, одним одна, сама самотою.*

Орфограма. Написання прислівників разом і окремо

236. Прочитайте речення. Поясніть правопис прислівників.

1. Цілу ніч надворі вис хуга, плаче, деренчить в віконнім склі (*І. Драч*). 2. Удень сніг танув на сонці, яке часом пробиалося крізь запону хмар (*Д. Ткач*). 3. Земля на шляху порепалася, трава обабіч нього вигоріла (*Григор Тютюнник*). 4. І хліб, і першу радість, і сльозу ми порівну, по-братньому ділили (*Д. Луценко*). 5. Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене обпik: ти залишишся в серці моєму на сьогодні, на завтра, навік (*Л. Костенко*). 6. До цієї невеликої кімнати туристи заходили по двоє (*П. Загребельний*). 7. Я бреду неквапливо, час від часу спиняюсь (*К. Тищенко*).

237. Спишіть прислівники, розкриваючи дужки. Усно поясніть їх правопис.

(Аби)як, (як)небудь, (де)коли, де(не)де, де(не)будь, (будь)коли, будь(що)будь, куди(сь), (що)дня, коли(сь), коли(не)коли, хто(зна)куди, (казна)як, як(не)як, (як)раз, день(при)дні, день(у)день, (давним)давно, (давно)давно, (сама)самотою.

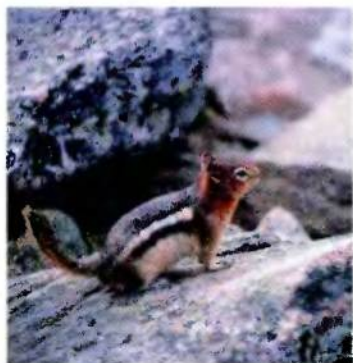
238. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис прислівників.

1. А льон цвіте (синьо)синьо, а мати жде (до)дому сина (*В. Юхимович*). 2. Я дістану зірку з неба, посаджу (попід)віконню (*К. Тищенко*). 3. Тут з(діда)прадіда, (із)віку (в)вік збирали мед, з беріз точили сік (*І. Нехода*). 4. (З)ранку на траві самоцвітами виблискує роса (*І. Цюпа*). 5. (З)ранку (до)ночі кипіла робота (*О. Гончар*). 6. Димок не танув і не падав (на)бік, як то буває при вітрові, а лиш погойдувався (ледь)ледь у ранковому супокої. 7. (Над)вечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом ще вище виструнчилися, набрали войовничого вигляду (*З тв. Григора Тютюнника*).

239. Спишіть текст, розкриваючи дужки. Вставте, де треба, пропущені букви. Усно поясніть правопис прислівників.

У ТАЙЗИ

Маленький смугастий звірок с..дів (на)впочіпки на повал..ній кедрині проти сон..чка і пильно розглядав торішній гр..бок, тр..маючи його передніми лапками. У нетрях (тихо)тихо, як у дивному храмі. Лише рябок, засв..ствіши, про-

Тікати чи сховатися?

(в)раз тр..вожно цикнувши, стрім(голов) вискочив на кедрину, а звідти на дубок. Він почув, як щось важко, (по)малу йшло крутою стежкою. Що це? Може, від цього (не)відомого треба тікати (чим)дуж, а може, просто сховатися? (За І. Багряним).

летів з однієї височен..ої кедрини на іншу і завмер на гілці, мов сучок, (не)рухомо опутивши чубату голівку (в)низ.

Смугастиий звірок-бурундучок почав бав..тися з сонячними зайч..ками. Пр..сідав і заглядав (до)долу. Під кедриною вилася доріжка, утоптан..а за тисячоліття. Їх (не)мало, таких стеж..чок. А серед них де(сь) і такі, на яких (од)віку не ступала нога людська.

Бурундучок зіскочив на стеж..чку, пройшовся (сюди)туди і,

Слід розрізняти однозвучні прислівники й іменники з прийменниками. Іменники називають конкретні предмети або явища, а прислівники вказують на узагальнені обставини. Між прийменником та іменником можна вставити означення, а між частинами прислівника цього зробити неможливо. Окрім того, прислівник можна замінити синонімом.

Порівняйте:

з в і д к и?

Сонце всім згори однаково сяє (Нар. творчість).

↓
прислівник

Сонце всім зверху однаково сяє.

з ч о г о?

З гори і сани їдуть, а на гору і віз не хоче (Нар. творчість).

↓
іменник

З високої гори і сани їдуть...

240. Спишіть, розкриваючи дужки. З двома парами словосполучень складіть речення.

Читати (в)голос, вслухатися (в)голос; звернув (у)бік, прямував (у)бік річки; (на)двірї холодно, (на)дворї комбінату; (на)зустріч випускників, вийшли (на)зустріч; поговоримо (в)день, (в)день народження; поклав (з)боку, повертався (з)боку(на)бік.

241. Спишіть прислів'я, добираючи з дужок потрібні слова.

1. ... вскач, а на гору хоч плач. Хто на всіх дивиться ..., той далі свого носа не бачить (З гори, згори). 2. Такий мудрий, що навіть імені свого ... не знає. Дурень завжди скаржиться ..., але ніколи на розум (На пам'ять, напам'ять). 3. Покладайся не ..., а на розум. ... наша вівця вовка побила (На силу, насилу). 4. Велике дерево ... росте. ... плачу доволі (По волі, поволі) (Нар. творчість).

242. Знайдіть і запишіть парами прислівники-синоніми, запам'ятайте їх правопис.

Без уга́ву, до вподо́би, до оста́нку, до ладу́, на га́муз, з розбі́гу, без упи́ну, до смаку́, до ре́шти, до пуття́, вдрі́зки, з розго́ну.

243. I. Прочитайте прислівники, поясніть їх правопис.

Все одно, до лиця, до болю, з переляку, на вибір, на видноті, на віку, на диво, на жаль, на зло, на око, на прощання, на слово, на сміх, на щастя, не в змозі, по правді, по силі, по совісті, по суті, у стократ, як слід, як треба.

II. З п'ятьма прислівниками складіть речення.

244. Розв'яжіть мовну задачу.

Семикласники склали речення з прислівниками. Олесь записав у зошиті: «На слово правди не ображайся». Дарина склала таке речення: «Я не звикла вірити на слово». Хто правильно виконав завдання? Свою думку обґрунтуйте.

245. I. Спишіть речення, ставлячи наголос над прислівниками.

1. Порвано навіки ланцюги століть (М. Рильський). 2. Хай живе братерська єдність від сьогодні й навіки (П. Тичина). 3. «Ой, ти мене на смерть перелякав», — закашлявшись, промовив дід (В. Нестайко). 4. Бійці стояли насмерть, до останнього патрона (О. Гончар). 5. Як не квапились, та повернутися засвітла не встигли (О. Донченко). 6. Виходили в поле до схід сонця, та за світла ще й не повертались (Т. Бордуляк).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

246. Запишіть подані словосполучення з прислівниками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться окремо; в) ті, що пишуться через дефіс.

Зустрі́тися (за)раз, очікува́в (на)самоті, знайду́ не сьогодні(завтра), написа́ли (по)французьки, зраді́ли (по)справжньо-

му, скривдили (мимо)хіть, розповів (з)переляку, боролися пліч(о)пліч, зловив (у)третє, злякався (все)одно, пошматував (на)гамуз, відчиню (на)встіж, здивувався (хтозна)як, зміцнів (у)стократ, зник (без)вісти, шукатиму (де)небудь.

Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв записаних дієслів складеться початок вислову Олександра Олеся: «... , що рідну мову нам зберіг».

247. Спишіть текст, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

Українська мова д..вує і захоплює. На(сам)перед вражає її синонімічне багатство, (по)справжньому бе..межна різноманітність. Вона звучить ясно й (повно)голосно.

Українська мова — це бездон..е море, (на)стільки багатоманітне й (не)вичерпне, що (ні)коли йому не встановити межі. Вона може звучати багато(гран..о): (по)простому й найвишуканіше (За В. Шевчуком).

248. Правильно розташуйте частини слів і запишіть. Усно поясніть правопис прислівників.

В + світа + до, хідь + мимо, де + де + не, що + не + давно, віч + віч + на, сам + на + сам, а + тет + тет, один + один + на, на + всього + всього, ні + що + за, чисто + геть, по + час + всяк, давно + давним.

249. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Українська ліра

Я не знаю, видели ли вы когда-нибудь украинскую лиру. Сейчас, должно быть, её можно найти только в музее. Но давным-давно не только на базарах в маленьких городках, но и на улицах самого Киева часто встречались слепцы-лирники.

Они шли неторопливо, держась за плечо босоногого мальчика-поводыря. Лирники почти никогда не пели. Они говорили певучим речитативом свои думы.

Потом замолкали, долго-долго слушая, как жужжит-затихает лира.

Представление о лирниках навсегда связалось у меня с памятью об украинских базарах — ранних базарах, когда ещё роса блестит на траве, а холодные тени лежат поперёк пыльных дорог (За К. Паустовським).

*должно быть — ймовірно
встречались — тут: траплялися
певучий — співучий
представление — уявлення*

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Твір-опис процесу праці за власним спостереженням

1. Яка мета наукового опису процесу праці?
2. Яке головне завдання художнього опису процесу праці?

250. І. Прочитайте твір-опис процесу праці, написаний семикласником.

ШПАКІВНЯ

Люблю весну, коли все навколо починає вбиратися в яскраві барви, коли повертаються з вирію в рідні краї наші веселі співуни. «Птахи із-за моря з собою весну приносять», — часто повторює дідусь. Він у мене добрий і чуйний. Колись працював теслею, а зараз на пенсії. Дідусь Микола навчив мене робити з дерева багато речей, першою була шпаківня. А було це ось як.

Коли мені було шість років, одного разу ранньої весни я побачив, як старші хлопці причепили до гілки берези невеличку хатинку. Мені теж захотілося зробити таку саму. Я попросив дідуся допомогти, той без вагань дістав із сарая інструменти, лише, ховаючи усмішку у вусах, запитав: «Що, шпаківні не впізнав, козаче?»

От і взялися ми до роботи. Дідусь накреслив олівцем місце, де потрібно пиляти, потім дав мені в руки інструмент, якимось дуже серйозно сказав: «Допоможи-но, соколе!» Я працював так старанно, що аж упрів. Дід допоміг зробити основу, збивши дошки цвяхами. Дашок виготовляв уже я сам. Робив його, наче втулку: верхня дошка була більша від нижньої, а нижня така, як дно шпаківні. Дідусь допоміг випиляти отвір, в який будуть залітати птахи, — і шпаківня готова. Я пофарбував її коричневою фарбою, щоб коти не помітили, а тато повісив на високому яворі.

Наступного дня у пташиному будиночку поселилася шпаківня сім'я. Я радів, що шпаківня краща від інших. Недарма ж пернаті її одразу помітили!

ІІ. Розгляньте пам'ятку на с. 124. Поміркуйте, чи відповідає твір семикласника всім зазначеним вимогам.

Як писати твір-опис процесу праці за власним спостереженням

1. Добре продумайте тему й основну думку твору. Виберіть для опису такий трудовий процес, який ви добре знаєте.
2. Виділіть основні етапи процесу праці, послідовно опишіть їх.
3. Уживайте слова на позначення послідовності дій: спочатку, передовсім; потім, згодом, після того, після цього; тепер, зараз; нарешті, у кінці, насамкінець.
4. Описуючи трудовий процес, намагайтеся розкрити характер людини.
5. Використовуйте у творі інші види описів — опис предмета, людини, природи, інтер'єру.

251. Напишіть твір-опис процесу праці за власним спостереженням на одну з тем: «На уроці праці», «Бабусині пироги», «Як ми садили деревце».

МОВНИЙ РОЗБІР

Розбір прислівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Граматичні ознаки: а) розряд за значенням; б) ступінь порівняння (якщо є).
3. Синтаксична роль.

Зорі яскравіше засяяли вгорі (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Яскравіше — прислівник, вказує на міру і ступінь дії, проста форма вищого ступеня порівняння; у реченні виступає обставиною.

Вгорі — прислівник, вказує на місце дії, ступеня порівняння не має; у реченні виступає обставиною.

Зразок письмового розбору

Яскравіше — присл., міра і ступінь дії, пр. ф. вищого ст. порівн.; обстав.

Вгорі — присл., місце дії; обстав.

252. І. Спишіть текст, розкриваючи дужки. Виконайте розбір виділених прислівників як частини мови.

Посеред села — річка, береги якої (густо)густо поросли очеретом. Луги стеляться широкі, по лугах де(не)де стоять

стіжки сіна. Луги великі, по них, крім річки, більші й менші озера, на(в)коло яких ростуть верби і берези. А саме село розляглося (у)горі, на узвишшях, довкола річки, озер і луків. (На)весні тут розливається вода, зеленіють, розвиваючись, дерева, прилітає птаство, зацвітають квіти в лугах, зацвітають садки. Не знайдеш (ні)де, либонь, благословеннішого краю. У річці та в озерах сила(силенна) риби, в'юнів, раків. Не тільки за сільською околицею, а й (по)всюди в самому селі можна побачити диких качок. Дикі гуси (де)коли пролітають над селом, прямуючи до лісу. Заповідний куточок, та й годі! (За Є. Гуцалом).

П. Доберіть до тексту заголовки. Визначте тип мовлення висловлювання.

253. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Дорога пошла вниз по оврагу. В конце его был слышен настоящий шум воды.

Гребля открылась внезапно за поворотом. Вода легко неслась, зажатая гранитными скалами. В этом месте река Рось прорывалась, беснуясь, через Авратыньские горы. Вода шла через каменную плотину прозрачным валом, с грохотом падала вниз и моросила холодной пылью.

За рекой, по ту сторону гребли, как бы взлетали к небу огромные тополя и белел маленький дом. Я узнал усадьбу на острове, где жил в раннем детстве. Вот левады и плетни, коромысла колодцев-журавлей и скалы у берега. Тут мы когда-то с отцом ловили усатых пескарей (За К. Паустовським).

овраг — яр
настойчивый — наполегливий
плотина — гребля
грохот — гуркіт

усадьба — садиба
плетень — тин
колодец — колодязь
скала — скеля

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яка частина мови називається прислівником?
2. Розкажіть про розряди прислівників за значенням. Наведіть приклади.
3. Якими членами речення можуть виступати прислівники? Наведіть приклади.
4. Розкажіть про способи творення прислівників. Наведіть приклади.
5. Запишіть подані прислівники у три стовпчики: а) утворені префіксальним способом; б) утворені суфіксальним способом; в) утворені префіксально-суфіксальним способом.

Запросто, вигідненько, уп'яте, по-київськи, просторо, десь, нерідко, по-козацьки, ретельно, поодинокі, засвітла, неабияк, повік, порядно, задовго, неадекватно, зранку, правильно.

Якщо ви правильно виконали завдання, із третіх букв записаних прислівників складеться прислів'я.

6. Які прислівники можуть мати ступені порівняння? Користуючись схемою, розкажіть, які форми має вищий ступінь порівняння. Як вони творяться? Які форми має найвищий ступінь порівняння? Як вони творяться? Наведіть приклади.

7. У яких прислівниках пишеться одна буква *н*, а в яких — дві *nn*?

8. Запишіть подані прислівники у два стовпчики: а) з двома буквами *nn*; б) із однією буквою *н*.

Змін..о, здивован..о, віддален..о, злякан..о, навман..я, повільн..о, злиден..о, скривджен..о, незбагн'єн..о, знамен..о, сьогоднін..о, приречен..о, уклін..о, шален..о, незрівнян..о, ущільнен..о, неперевершен..о.

Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв записаних прислівників складеться початок прислів'я: «... за велике безділля».

9. Які прислівники пишуться через дефіс? Наведіть приклади.

10. Запишіть подані прислівники у два стовпчики: а) ті, що пишуться через дефіс; б) ті, що пишуться окремо.

Загорнути (по)своєму, випустив (по)своєму городу, вирушили (по)білому снігу, співали (по)козацьки, знайти (по)вовчому сліду, (по)різному сприймали; лукаво, а не (по)дружньому глянув; зацікавлено (по)новому проспекту іде, (по)яскравому суцвітті, (по)англійськи нітрохи не розумів.

Якщо ви правильно виконали завдання, із третіх букв записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «... — солодкий спочинок».

11. Коли прислівники пишуться разом, а коли — окремо?

12. Запишіть подані словосполучення з прислівниками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

(В)третє висип, (бозна)як зблід, кінець(кінцем) зник, раз(по)раз запитував, (босо)ніж бреде, (рано)вранці розбуджено, (на)двоє роздер, думав (на)самоті, всього(на)всього куц, давним (давно) несе, (як)раз скаже, (по)двоє виходили з хат, переходить у(блід), (врешті)решт зробив сам, з(усіх)усюд ішли.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв записаних словосполучень складеться початок народної прикмети: «...дужче пахнуть».

13. Сформулюйте орфограму «Букви *и, і* в кінці прислівників». Наведіть приклади.

14. Виконайте розбір прислівників як частини мови.

Якщо ви якнайкраще хочете зрозуміти душу народу, вдумливо слухайте його пісні (М. Гоголь).

ПРИЙМЕННОК

§ 23 Прийменник як частина мови

1. Чим службові частини мови відрізняються від самостійних?
2. Розгляньте таблицю-коло «Службові частини мови» на першому форзаці підручника, розкажіть про прийменник, сполучник і частку як частини мови.

! **Прийменник (рос. предлог) — це службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника і займенника від інших слів у словосполученні й реченні. Наприклад: зупинився біля музею, завітайте до нас, зустріч о першій.**

254. І. Прочитайте текст. Поставте питання до виділених іменників та займенників з прийменниками. З'ясуйте, на що вказують прийменники.

Любо опинитися серед такого роздолля... Це той степ, де людина з гирлигою ще недавно була як цар, де елеватор, що

В. Черватюк. Пора сінокосу

видніє на обрії, здається зовсім близько, хоч до нього два дні ходьби. Це край рівнин неосяжних, де природа розмахнулася широко, щедро, з океанським безмежжям... Зелені вали посадок. Темні далекі скирти, що, мов голови китів, виринатимуть з океану марева. Чабани з отарою на смузї неба... А далі на північ — хліба́ й хліба́, смагляві й густі пшениці, що око радує своїм повноколоссям (О. Гончар).

П. Розгляньте репродукцію картини Володимира Черватюка на с. 128. Складіть за нею невелике усне продовження тексту.

Прийменники можуть вказувати на такі відношення:

- 1) просторові (вітер з півночі, повернувся в село);
- 2) часові (забарився до вечора, приїде в неділю);
- 3) причинові (помилувався через утому, заплакав від образи);
- 4) мети (пішов по воду, прийшов на допомогу);
- 5) способу дії, міри (вітали від усієї душі, випив до останньої краплі);
- 6) міжпредметні (ваза для квітів, ключ від квартири).

255. Спишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви. Визначте, на які відношення вказують прийменники.

Біля гирла безімен..ої ст..пової річки сиділи сторожові козаки. Вони з вечора назб..рали сухого бур'яну, тепер розв..ли вогн..ще і варили куліш. Перший звільна помішував у казані, а другий пішов по воду. Пов..рнувшись, він ліг і пр..пав вухом до з..млі. І миттю ро..плющилися його очі з под..ву. Земля гула дрібним далеким гулом, наче десь у її надрах котилися кован..і залізом вози. Сумніву не було: степ гув від тисяч кінських копит, далеке тупотіння повільно, але непер..можно набл..жалося, як громовиця.

Одним махом козак видер з вогн..ща жмут запал..ного бур'яну і м..тнувся до сторожового сигналу. Це була п..раміда обсмолен..их діжок, набитих сухою травою і клоччям. За п'ять хв..лин ..палахнуло в..личезне багаття, і довгі пасма густого смоляного диму потягнулись у повітрі чорним драконом.

Сигнал помітили. За коротку мить друга така ж фігура ..палахнула на північному заході, за нею — третя, ледве помітна на обрії, наче чорна хмаринка (За З. Тулуб).

256. Запишіть підряд подані словосполучення із прийменниками, що вказують на такі відношення: а) просторові; б) часові; в) причинові; г) мети; г) способу дії й міри; д) міжпредметні.

Світить над гаєм, вибіг через хвилину, скривився від болю, кликав на допомогу, утішав від щирого серця, книга без палітурки, їздив за місто, змайструю після вечері, зупинився

через утому, пішов по гриби, написав без помилок, серветка з квіточками.

Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «... здоженеш».

257. Накресліть і заповніть таблицю «Вживання прийменників». Випишіть із поданих словосполучень тільки прийменники залежно від того, з якими відмінками їх ужито.

Родовий відмінок	Давальний відмінок	Знахідний відмінок	Орудний відмінок	Місцевий відмінок

У нас, у село, у вагоні, з кімнати, з десяток, з усіма, за Ярослава Мудрого, за кордон, за парканом, на мене, на небі, над хмари, над горою, під Різдво, під вікном, між трав, між деревами, по вуха, по дорозі, без прикрощів, до канікул, крізь хмари, через рік, при дітях, усупереч сподіванням, наперекір долі.

258. Запишіть подані фразеологізми, добираючи до них синоніми з довідки. Визначте, з якими відмінками вжиті прийменники.

Зняти з душі камінь; носиться, як кіт з оселедцем; за словом до кишені не лізти; за царя Гороха; ломитися у відчинені двері; шукати кістку в молоці; вивести на чисту воду.

Д о в і д к а: бути дотепним, заспокоїти, приділяти надмірну увагу, доводити загальновідоме, дуже давно, безпідставно прискіпуватися, викрити.

259. Спišть прислів'я і приказки, добираючи з довідки потрібні за змістом прийменники. Визначте, на які відношення вказують прийменники та з якими відмінками вони вживаються.

1. Не женися ... двома зайцями, бо жодного не впіймаш. 2. Ідеш ... день, а хліба бери ... тиждень. 3. ... роботи не чекай доброти. 4. Пташка створена ... польоту, а чоловік — ... роботи. 5. Голова ... розуму як ліхтар ... свічки. 6. Осла пізнати ... вухах, вола — ... рогах, а дурня — ... словах. 7. Хто ... темряву дивиться, той ... світла кривиться (*Нар. творчість*).

Д о в і д к а: за, на (двічі), без (двічі), по (тричі), для (двічі), в, від (двічі).

260. Прочитайте і скажіть, на які різновиди просторових відношень вказують прийменники. Складіть і запишіть словосполучення з поданими словами.

У гору, у горі, на горі, над горою, поза горою, з гори, під горою, з-під гори, перед горою, за горою, із-за гори, через гору, при горі, від гори.

261. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Кругом белым-бело. Лишь в вышине чернеют обдутье ветром макушки рослых берёз. Тропинка обогнула куст орешника, и лес сразу же раздался в стороны. Посреди поляны в белых сверкающих одеждах, огромный и величественный, стоял дуб. Его нижние ветви шаром раскинулись над поляной. Снег набился в глубокие морщины коры. Толстый, в два обхвата, ствол казался прошитым серебряными нитями. Листва, усохнув по осени, почти не облетела. Дуб до самой вершины был покрыт листьями в снежных чехольчиках (За Ю. Нагиби́ним).

<i>вышина</i> — височина	<i>сверкающий</i> — мерехтливий
<i>макушка</i> — тут: верхівка	<i>морщина</i> — зморшка
<i>тропинка</i> — стежинка	<i>ствол</i> — стовбур
<i>поляна</i> — галявина	<i>чехольчик</i> — чохольчик

§ 24 Непохідні й похідні прийменники. Групи прийменників за будовою

262. I. Прочитайте прислів'я.

1. Кожен край має свій звичай. 2. Край дороги хати не будують (*Нар. творчість*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. У якому реченні виділене слово має лексичне значення, а в якому — служить для зв'язку слів?

2. У якому реченні виділене слово можна замінити прийменником-синонімом *біля*?

III. Зробіть висновок, якою частиною мови є виділене слово в першому реченні, а якою — у другому.

За походженням прийменники бувають непохідні й похідні.

Непохідні прийменники: *без, в (у), до, для, з (із, зі), за, о, об, від (од), на, над, під, по, при, про.*

Похідні прийменники — це прийменники, які утворилися поєднанням кількох непохідних прийменників (*поміж* ← ← *по + між*, *з-понад* ← *з + по + над*) або шляхом переходу з інших частин мови (*коло, вздовж, незважаючи на*).

263. Прочитайте речення. Скажіть, від яких частин мови утворилися виділені похідні прийменники.

1. Сидить батько кінець стола, на руки схилився (*Т. Шевченко*). 2. Бліде сонце, показавшись на мить, висипало з-за хмар своє останнє багатство (*М. Коцюбинський*). 3. Незважаючи на пізню годину, надворі було гамірно (*І. Микитенко*).

4. Понад ставом вітер віє, лози нагинає (Т. Шевченко).
5. Навколо півонії кружляв меткий джміль (Д. Ткач). 6. Завдяки цій несподіваній допомозі роботу закінчили раніше (О. Донченко).

264. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Підкресліть похідні прийменники.

На небі, поміж хмарами, ще в..сів блідий ріжечок місяця. А на сході вже біліла вузька смуж..чка світанку.

Надворі світає й світає. На луках туман..ць при самій траві стел..ться. Лелеки вздовж болота походжають. Вони як матроси: у чорних штанах та білих-пр..білих сорочках. Походжають, походжають на своїх довгих та тонких ногах. Потім, д..вись, ізнявся котрийсь і кружляє в повітрі.

На річці теж туман, та такий густий, що й води з-проміж нього не видно (За Григором Тютюнником).

265. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) з непохідними прийменниками; б) із похідними прийменниками.

Спитав про здоров'я, спинився навпроти дверей, повернувся о першій, відмовився від нагороди, присів коло мене, знайшов у кишені, повідомлять наприкінці року, аж поблизу школи, ішли на змагання, виглядає з-за кущів, росте при дорозі, стояли обабіч шляху, сміються з нас, тьохкання з-над дерев, шукаю під яблунею.

Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв перших записаних слів складеться продовження вислову В. Симоненка: «І миті жодної не можна повернути, щоб заново, ...».

За будовою прийменники бувають прості, складні та складені.

До простих прийменників належать усі непохідні прийменники та похідні, що мають одну основу: *під, від, без, край, шляхом*.

Складні прийменники утворюються з кількох частин і пишуться разом або через дефіс: *попід, понад, з-попід, заради*.

Складені прийменники утворюються з кількох частин і пишуться окремо: *під час, згідно з, відповідно до*.

266. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Прості прийменники підкресліть однією лінією, а складні — двома.

1. В чистім полі край дороги віт..р гне тополі... (М. Шпак).
2. Дихнула весна з л..ману. Перший погляд її зуп..нився найперше на снігах — і осіли сніги. Навпроти сонця засокотіли з-під них золоті струмоч..ки (М. Вінграновський). 3. З-за лісу підіймалася хмарина, і сонце сіяло в долину жовту

каламуть — мабуть, на дощ. А скрізь на обрії небо було чисте й голубе. Лиш де-не-де л..жали на ньому золотаві хмарки, мов огрѣбки соломи після жнив (*Григор Тютюнник*).

267. I. Спишіть речення, добираючи з довідки потрібні за змістом складені прийменники.

1. ... канікул було проведено екскурсію до Полтави. 2. Збо-ри перенесено на 12 березня ... хворобою голови організації. 3. У жовтні поточного року проведено інвентаризацію ... обліку матеріальних цінностей. 4. ... річним **планом** роботи ліцею проведено ряд заходів до Міжнародного дня рідної мови. 5. ... минулорічних показників стан успішності учнів шостого класу покращився. 6. ... несприятливі погодні умови, жнива закінчили вчасно.

Д о в і д к а: під час, на відміну від, з метою, у зв'язку з, згідно з, незважаючи на.

II. Поміркуйте, до якого стилю мовлення належать подані висловлювання.

268. Запишіть подані словосполучення у три стовпчики: а) із прости-ми прийменниками; б) із складними прийменниками; в) із складени-ми прийменниками.

Краплі на листі, розпізнав з-поміж інших, летів у напрям-ку до лісу, опустився з-над хмар, озеро край лісу, блищить поміж трав, евакуюють у разі небезпеки, жив у шалаші, грали під час перерви, оповістили задля безпеки, напиши без виправ-лень, керує відповідно до інструкції, тягнеться понад лісом, артисти з Києва, апробація згідно з розпорядженням, айстри попід вікнами.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «... коли її **роби-ти з охотою**».

269. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Підкресліть похідні прийменники.

Перед нашими глазами расстилалась широкая, бесконечная равнина, перехваченная цепью холмов. Выглядывая друг из-за друга, эти холмы сливаются в возвышенность. Едешь-едешь и никак не разберёшь, где она начинается и где кончается... Солнце уже выглянуло из-за города и без хлопот принялось за работу. Сначала, далеко впереди, возле ветряной мельницы, поползла широкая ярко-жёлтая полоса. Через минуту такая же полоса засветилась ближе, поползла вправо и охватила холмы. Вдруг вся широкая степь сбросила с себя утреннюю полутьму, улыбнулась и засверкала росой (*За А. Чеховим*).

перехв́аченный —
 перехо́пленый
 цепь — тут: пáсмо
 холм — пáгорб
 возвы́шенность — височина́
 пр́нятыя за рабóту —
 вз́ятися до робóти

полутéнь — напівтінь
 ветряна́я мѣльница —
 вітряк
 хлопоты́ — тут: турбóти
 полосá — смі́га
 охватіть — охопи́ти
 вдруг — ра́птом

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Публіцистичний стиль, його особливості. Переказ тексту публіцистичного стилю

Які стилі мовлення вам відомі? Назвіть сфери вживання кожного з них.

Публіцистичний стиль мовлення використовується в суспільно-політичній сфері життя суспільства. Його мета — не тільки інформувати про події, а й сформувати певне ставлення до того, про що повідомляється, спонукати до дії. У текстах публіцистичного стилю широко застосовуються суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова.

270. І. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Доведіть, що висловлювання належить до публіцистичного стилю.

Українці мають підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина не раз переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв, мужньо переносила найтяжчі випробування. Ми можемо гордитися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе від ласих на чуже добро близьких і далеких сусідів.

На жаль, цілі сторіччя ворогам вдавалося панувати над Україною за допомогою грубого і кривавого насильства, облудної брехні, розпалювання ненависті між різними частинами народу. Майже всі такі завойовники трубили на повний голос, що вони несуть українцям добро і щастя. Прикро, але дехто з наших співвітчизників ставав на службу до чужинецьких можновладців, щоб допомагати гнобити свій народ. Ніколи не йшли такою ганебною дорогою ті люди, які змалку пізнавали правду своїх предків. Для Батьківщини вони віддавали всі свої сили, здібності, навіть життя. Кожна людина розуміла, що Україна зможе стати господинею на власній землі, коли всі її сини і доньки будуть щоденно працювати для досягнення цієї великої, святої і справедливої мети. Пам'ятаймо про це!
 (За А. Лотоцьким).

П. Складіть усний роздум «Хто є справжнім сином своєї Батьківщини?».

271. І. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

ПАМ'ЯТЬ РОДОВОДУ

Зроду-віку на українській землі батьки намагалися не тільки передати у спадок своїм дітям навички праці й поведінки, а й залишити пам'ять про самих себе. Добра пам'ять про батьків чи дідусів, матерів або бабусь переходила і на їхніх нащадків. Саме це змушувало більшість людей дорожити своєю поведінкою, зразковим прикладом чи вчинком, щоб увічнитися в родоводі.

Очевидно, мало хто знає, що в давнину було обов'язковим знати поіменно своїх пращурів від п'ятого чи навіть сьомого коліна. Цифра ця досить солідна. Якщо, скажімо, в кожного з нас є два дідусі й стільки ж бабусь, то не важко підрахувати, скільки історичних пращурів пам'ятали нащадки. А за такою такою особою стояли цікаві історії, реальні події. Тих же, хто нехтував історичною пам'яттю, називали людиною без роду-племені.

Старше покоління до цих духовних посвідок було дуже бережливим. Зрідка знайдеш у селі літню жінку, котра не приберегла б у скрині предмети традиційного одягу своєї мами чи бабусі. З якою шанобою старші люди ставляться до пухких папок із родовідними метриками, яким, як кажуть, немає ціни!

Але чи ми, молодші, вміємо зберегти хоч би звичайнісінькі листи від батька-матері? Неповага до листів певною мірою характеризує загальну культуру людини. Не вічні батьки, і прийде час, коли пам'ять про них залишиться тільки в речових спогадах — листах, фотографіях, інших пам'ятках. Уявімо собі, якби не дійшло до нашого часу листування Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, наскільки б збідніла наша уява, наші знання про цих людей!

Чи знаємо ми своїх предків — ну, скажімо, діда ще можемо назвати на імення, а ось уже прадіда?.. А це ж наша історія, наша жива пам'ять. Недарма Максим Рильський писав: «Мені, мабуть, ніколи не докучить нагадувати, що хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього». Що й казати, прекрасні слова!

Людина без роду-племені починається з найпростішого — забутого на підвіконні листа, припалого пилюгою портрета найдорожчої людини чи занедбаного на околиці історичної пам'ятки (В. Скуратівський).

П. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому здавна батьки намагалися передати дітям у спадок пам'ять про самих себе?
2. Що мали знати діти про своїх пращурів?
3. Як називали тих, хто нехтував історичною пам'яттю?
4. Про що свідчить неповага до листів рідних?
5. Прокоментуйте вислів М. Рильського: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього».
6. З чого починається людина без роду-племени?

III. За самостійно складеним планом підготуйте докладний письмовий переказ тексту.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

ЯК УНИКНУТИ САМОТНОСТІ?

272. I. Прочитайте текст мовчки, зазначивши витрачений на це час (він не повинен перевищувати півтори хвилини).

Майже всі люди важко переносять самотність. Іноді людина сама винна в тому, що вона залишилася без підтримки близьких людей, але ж буває і так, що ніякої вини самотньої людини в тому немає.

Однак у більшості випадків провина за самотність деякою мірою лежить на нас самих.

Кожен, хто відчуває самотність або вважає, що люди його не люблять, повинен усвідомити: людські стосунки — це обмін цінностями. Навіть у стосунках між двома людьми необхідно, щоб кожен із них робив певний внесок для їх підтримання. З однією людиною ми спілкуємось тому, що вона вміє цікаво говорити, від іншої ми дістаємо важливу інформацію, третя має приємну зовнішність і поведінку, четверта — оптиміст і вміє підбадьорити людину, п'ята — завжди готова дати необхідну пораду.

Проте є люди, які нічого не роблять для покращення стосунків, а лише вимагають уваги до себе. Зрозуміло, що мало хто поважатиме таких людей, а намагатиметься звести до мінімуму зв'язки з ними.

Деяких людей не поважають через те, що їх не цікавлять інші. Такі особи весь час говорять тільки про себе, а якщо хтось захоче висловитися, вони його не слухають, перебивають, знову заводячи мову про себе.

Чи не вимагаємо ми від інших більше, ніж даємо їм? Чи допомагаємо людям, коли вони того потребують? Чи даємо ми оточуючим цікаву інформацію, добру пораду?

Пригадую одного інваліда, який не мав ані якогось особливого становища в суспільстві, ані досить грошей, проте люди тягнулися саме до нього, тому що він завжди вмів цікаво розповідати, підняти дух людини, вселити впевненість у своїх силах, уважно вислухати, дати корисну пораду (*За І. Тomanом*).

? П. Пайте відповіді на запитання.

1. Яке значення має слово *оптиміст*?
2. Хто винен у тому, що людина відчуває себе самотньою?
3. Як ви розумієте виділене висловлювання у тексті?
4. Що потрібно робити для того, щоб не відчувати самотності?

III. Перекажіть текст усно, доповнивши його власними міркуваннями про те, як уникнути самотності.

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

БРАТСЬКІ ШКОЛИ

273. I. Прочитайте текст мовчки, зазначивши витрачений на це час (він не повинен перевищувати одну хвилину).

Невідомий художник.
Портрет гетьмана
Петра Конашевича-
Сагайдачного

У відгуках багатьох подорожніх, які в різні часи бували в Україні, читаємо про те, що їх дуже вразив рівень освіти тутешнього люду. Вони пишуть про школи й монастирі, де навчаються діти, про жінок і дівчат, які вміють читати й писати. Знаменитий арабський мандрівник Павло Халебський двічі побував в Україні в п'ятдесятих роках XVII століття. У його книзі про подорож говориться: «У землі козаків усі вміють читати, навіть сироти».

Ще задовго до того часу, про який оповідав арабський мандрівник, в Україні повсюдно виникли братства. Це були організації, до складу яких входили ремісники, купці, духовенство, козацька старшина. Вони були осередком політичного і культурного життя, вели активну боротьбу проти спольщення й покатоличення українського народу. Найдавніше таке братство — Львівське — виникло ще в 1439 році. Згодом братства були майже в кожному українському місті. Багато

з них мали свої друкарні, де виходили церковні й світські книги, а також підручники для шкіл.

У 1615 році братство організувалося в Києві. Воно підтримувало зв'язки з групою вчених, які жили в Києво-Печерській лаврі. Київ став науковим центром України. Сталося це після того, як гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний записався до братства «з усім військом Запорозьким». Тобто під захистом Січі перебувала вся діяльність братства.

Тоді ж у Києві відбулася ще одна важлива для братства подія. Українська шляхтянка Єлизавета Гулевичівна, яка славилася своєю освіченістю й піклуванням про організацію просвіти рідного краю, передала у володіння братства свою землю на Подолі. Гулевичівна поставила умову, щоб на цій землі було споруджено монастир, будинок для іноземних мандрівників, а головне — школу, в якій змогли б навчатися всі діти, які захочуть. Майновий стан батьків не повинен мати ніякого значення.

Ці дві події особливо сприяли розгортанню діяльності братства, посиленню його ролі в політично-культурному житті України (За М. Слабошпицьким).

II. За самостійно складеним планом підготуйте докладний усний переказ тексту.

III. Уважно розгляньте портрет Петра Конашевича-Сагайдачного на с. 137. Пригадайте, що вам відомо про нього з уроків історії.

§ 25 Написання похідних прийменників

8 Через дефіс пишуться складні прийменники з першою частиною з (із): *із-за, з-над, з-під*.

Усі інші складні прийменники пишуться разом: *поміж, понад, посеред*.

Окремо пишуться складені прийменники, що утворилися шляхом сполучення іменників, прислівників, дієслівних форм із простими прийменниками: *за винятком, з приводу, поруч з, відповідно до*.

Орфограма. Правопис прийменників разом, через дефіс, окремо

274. Прочитайте речення. Обґрунтуйте написання прийменників разом, через дефіс, окремо.

1. Попід горою, яром, долом, мов ті діди високочолі, дуби з Гетьманщини стоять. 2. Тече вода з-під явора яром на долину, пишається над водою червона калина. 3. Тече вода із-за гаю

та попід горою, хлюпочуться качаточка поміж осокою (З тв. Т. Шевченка). 4. Звучав наш сміх в широких коридорах під час перерв у той далекий час (В. Сосюра). 5. У зв'язку з дуже великими морозами навчання у школах не було (М. Стельмах).

275. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки. Випишіть спочатку речення із прийменниками, що пишуться разом, а потім речення із прийменниками, що пишуться через дефіс.

1. Лише (з)над хмар часом пр..лине прощання з літом журавлине (П. Тичина). 2. З плавнів вставала ніч, ..початку морок ліз з(по)між оч..ретів (М. Коцюбинський). 3. Стоїть гора високая, (по)під горою гай (Л. Глібов). 4. Хто не жив (по)серед бурі, не збагне журби бе..силля (Леся Українка). 5. Баштан жовтіє (по)над яром, курінь бе..верхий ніби спить (М. Рильський). 6. Бл..снуло сонце з(по)за гір в з..леному саду (А. Кримський). 7. Той ніколи не доскоч..ть слави, хто (за)для неї на землі живе (В. Симоненко). 8. З(по)серед мар..ва, з(по)серед розлитої пов..ні хлібів вир..нає хутірець (О. Гончар).

276. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте тип мовлення. Спишіть, розкриваючи дужки і вставляючи, де треба, пропущені букви.

Уночі (по)над побереж..ям почав клубочитися туман. Він навально котився (з)над моря на мат..рик. (По)серед туману заст..режливо гукали кораблі й інколи лунав дзвін.

Спали спокійно містечка й села, вкутан..і повстяною ковдрою. День завтрашній розгодин..ться й (о)після обіду стоять..ме пр..нишклий, м'який, пр..трушен..ий смагливим сонячним повітрям. Навіть не вір..тиметься, що вночі був такий туман.

А зараз подекуди (по)біля акуратних будиночків шляховиків ..палахнули заст..режливі написи: «На трасі туман». Вогнієн..і літери ледве проб..ваються з(по)між сірого колошмаття. Туман лип до вітрового скла, заст..лав очі кожному, хто зустрів цю ніч у дорозі за к..рмом (За О. Васильківським).

Приєднання, що утворилися шляхом переходу з прислівників, зберігають особливості правопису. Наприклад:

прислівник

приєднання

І цвістимуть навколо сади (П. Тичина).

Навколо хати мовчки сновигали люди (Панас Мирний).

277. Спишіть речення на с. 140, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

1. Зо два десятки хат тулилися (в)здовж (не)широкої вул.чки (М. Олійник). 2. Шле день (у)слід хмаркам патлатим проміння сонця з в..рховин (В. Сосюра). 3. До(в)кола грядок гордовито походжав пів..нь, водячи за собою курячу ватагу (В. Грінченко). 4. (Оба)біч шляху на чорних полях рівно тягнулися ще (не)заплескані дощами сліди борін (М. Стельмах). 5. Я вже й (не)сподівався, що мене викличуть до дошки на(при)кінці уроку (В. Нестайко).

278. Подані сполучення із прийменниками запишіть у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

(По)біля верб, (з)поміж колосків, (залежно)від обставин, (під)час свята, (за)для себе, (з)під коліс, (по)серед беріз, (за)випадком прикрас, (із)за дерев, (з)перед груші, (на)перекір незгодам, (відповідно)до змін, у(напрямку)до мене, (по)за село, у(зв'язку) з похолоданням, (з)попід воріт, (в)наслідок дощів, (за)допомогою троса, (по)під вікнами, (з)над кручі.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв записаних слів прочитаєте вислів М. Шевченка.

279. І. Спишіть текст, розкриваючи дужки.

ВЕЧІР

Де(сь) за селом, на гонах далеких, гасло сонце. Вилізли тіні з садків, (з)під стріх, (із)за повіток. Поповзли по(під)тинню вулицями, затьмарили село **легенькою** млою. (За) річкою погасав ліс, догоряло верховіття червонясто. Догоріло і згасло. (По)над хатами із степу летіло гайвороння в ліс на ночівлю. (З) шумом мостилося (по) дубах. А (з) гуцавини вийшли тіні на узлісся і лягли (в)здовж берега (по)над річкою (За А. Голошком).

II. Виконайте фонетичний розбір виділеного слова.

280. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. Ещё и крапива не проклюнулась яркой зеленью из-под чёрной влажной земли. 2. Из-за стены я слышал голоса десятка обеспокоенных птиц. 3. Пастушок с рожком шёл по берегу вдоль реки. 4. Я во время этого разговора забылся, вспомнив родные пейзажи. 5. Несмотря на тёплую погоду, яблони стояли чёрные, мёртвые. 6. Дождь не прекращался в течение трёх часов. 7. Из-за громадной тучи, закрывшей полнеба, неожиданно показалось солнце (З тв. В. Солоухіна).

обеспокоенный — занепокоєний
прекращаться — припинятися

§ 26 Деякі особливості вживання прийменників

Прийменник виконує в українській і російській мовах однакову роль — служить для зв'язку іменників, числівників і займенників з іншими словами.

Деякі прийменники виражають однакові смислові відношення і є спільними для обох мов.

Російською
растёт **на** високої горі
пролетел **над** озером
прийти **без** опоздання
плаває **под** водою
встретимся **после** уроков
подарки для всех

Українською
росте **на** високій горі
пролетів **над** озером
прийти **без** запізнення
плаває **під** водою
зустрінемося **після** уроків
подарунки для всіх

Чимало прийменників української мови відрізняються від прийменників російської.

Російською
любовь **к** труду
пробивается **сквозь** тучи
расспрашивала **о** тебе
остановилась **возле** дома
поднял **около** ста
килограммов
опуститься **с** небес
приехала **из** Архангельска

Українською
любов **до** праці
пробивається **крізь** хмари
розпитувала **про** тебе
зупинився **біля** будинку
підняв **близько** ста
кілограмів
спуститися **з-над** хмар
приїхала **з** Архангельська

281. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть. Визначте, в якому відмінку вжиті іменники.

З р а з о к. *Учится на первом курсе — навчається на першому курсі (М. в.).*

Думаю о будущем, пришли после полуночи, собрались около тысячи демонстрантов, блокнот для записей, услышать сквозь сон, ветер с Днепра, добрались без приключений, проезжали возле реки, бродили под дождём, обратился ко мне, светит над головой, растёт на поляне.

*записи — нотатки
приключение — пригода*

*обратиться — звернутися
поляна — галявина*

Деякі російські прийменники мають кілька українських відповідників (залежно від того, які відношення виражають).

Російською
гуляют **по** городу

Українською
гуляти **по** місту
гуляти **містом**

екзамен **по** історії
плывть **по** теченію
не определишь **по** виду
по вихідним дням
ошибся **по**
недоразуменію
коса **по** пояс
мероприятіе
по профілактике
отпуск **по** первое іюня
получить **по** почте
выглядывает **из-за** дерева
ссориться **из-за** пустяков
писать **при** свечах
растёт **при** дороге

полетит **при** ясній погоді
ветер **при** штормі
усилился

іспит з історії
пливти **за** течією
не визначиш **на** вигляд
у вихідні дні
помилился **через**
непорозуміння
коса **до** пояса
захід **щодо**
профілактики
відпустка **до** першого червня
отримати поштою
виглядає **з-за** дерева
сваритися **через** дрібниці
писати **при** свічках
росте **при** дорозі
росте **біля** дороги
полетить **за** ясній погоди
вітер **під час** шторму
посилился

282. З поданими словами складіть словосполучення, правильно вживаючи прийменники.

З р а з о к. *Видно, очі — видно по очах.*

Написати, зразок; різьба, дерево; тужити, Вітчизна; одягтися, мода; зробити, замовлення; називати, ім'я; припасти, смак; зустрітися, повернення; зупинка, вимога; помилитися, невпевненість; працюють, графік; прийшов, справа.

283. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. С моря дул вологий холодний ветер, разнося по степи мелодию плеска волн. 2. Люди казались совершенно крошечными по сравнению с окружающими их тенями. 3. По всклокоченным волосам было видно, что Челкаш только что проснулся. 4. По ночам зажигались костры, и огонь смотрел из чёрной тьмы на стены города множеством красных глаз. 5. Слышно, как вздыхают кони, тоскуя по приволью степей. 6. Все грубые слова на всех языках звучат одинаково плохо. 7. Каштаны надо мною убраны золотом, у ног моих — много листьев (З тв. Максима Горького).

плеск — плéскит
крóшечный — крíхитний
окружáть — отóчувати
всклоко́ченный —
скуйóвджений
то́лько что — щóбно

мно́жество — бéзліч
вздыхáть — зítхати
тосковáть — сумува́ти
приволье — привілля
гру́бый — тут: брутáльний

284. Відредагуйте речення і запишіть.

1. Із-за непогоди поїздки довелося відложити. 2. Ходити по залізничним коліям дуже небезпечно. 3. Недивлячись на дощ, було задушливо. 4. Ми дуже чекали, коли вчителька об'явить оцінки по диктанту. 5. Мій батько закінчив медичинський університет, але по спеціальності не працював. 6. Я пообіцяв, що повернуся додому в вісім годин. 7. Літом ми бродили по лісам, шукали гриби, малину і ягоди (*З учнівських творів*).

285. Прочитайте словосполучення. З'ясуйте, які відношення виражають вжиті тут прийменники. З двома парами словосполучень складіть речення.

1. Іде по воду, пливе за водою. 2. Плаває у воді, плаває на воді. 3. Залишився в господарстві, залишився на господарстві. 4. Пішов у ліс, дійшов до лісу. 5. Упав у моїх очах, упав перед моїми очима. 6. Тримав у руці, тримав на руці.

Одним із засобів милозвучності української мови є чергування прийменників *у, в*, уживання варіантів прийменників *ув, уві; з, із, зі; перед, переді; під, піді; над, наді*.

Слід пам'ятати, що українська мова уникає насамперед збігу голосних, а потім — приголосних звуків. Наприклад: *вивчав у школі, склала в рюкзак, меркнуть ув імлі, бачив уві сні, вийшла з класу, вийдеш із хати, підеш зі мною, повторюють перед іспитом, зупинився переді мною, пролітають над озером, зглянься наді мною, сховав під сіном, піді мною сніг розтанув*.

286. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) із прийменником *у*; б) із прийменником *в*.

Питав (*у, в*) перехожих, яблука (*у, в*) кошику, репетирують (*у, в*) філармонії, автобус (*у, в*) гаражі, спіймали (*у, в*) озері, напишу (*у, в*) листі, іскра (*у, в*) попелі, відпочивала (*у, в*) Вінниці, шукала (*у, в*) сумочці, дід (*у, в*) брилі, артист (*у, в*) гримі, аплодували (*у, в*) залі.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «...від сонця, та її з свічкою шукають».

287. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) із прийменником *з*; б) із прийменниками *із, зі*.

Вийшла (*з, із, зі*) кімнати, вітер (*з, із, зі*) сходу, охоронець (*з, із, зі*) зброєю, обговорювали (*з, із, зі*) учителями, домовилися (*з, із, зі*) інспектором, говориш (*з, із, зі*) мною, апельсини (*з, із, зі*) мандаринами, навчаюсь (*з, із, зі*) товаришем, ерудо-

ваність (з, із, зі) допитливістю, зустрінемося (з, із, зі) одно-
класниками, майстер (з, із, зі) міста.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних
словосполучень складеться початок прислів'я: «... не товариші».

288. Спішіть речення, добираючи з дужок потрібні варіанти при-
йменників.

1. Іще нема конвалій (у, в) гаю і гай мовчить (у, в) білому
спокої, та я весни п'янке дихання п'ю (з, із, зі) його гілля, що
мріє (над, наді) мною. 2. Хто рідному краю тепло здобуває
(з, із, зі) пластів (у, в) підземнім бою, хто (у, в) полі ростить все
нові урожаї, той любить Вітчизну свою (*З тв. В. Сосюри*). 3. Яб-
луко лежить (перед, переді) мною — світле, аж прозоре, мов
янтар (*М. Рильський*). 4. Я чув (ув, уві) сні, як шепотілися
(над, наді) мною віковічні сосни (*Ю. Збанацький*). 5. Сонячний
промінчик не згасне (ув, уві) імлі (*К. Тищенко*).

289. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Утром я просыпался от жаркого солнца, бывшего в белые
стены. Красные и жёлтые мальвы покачивались за открытым
окном. Вместе с ними заглядывал в комнату цветков настур-
ции. В нём сидела мохнатая пчела. Я, замерев, следил, как она
сердито пятится и выбирается из тесного цветка. По потолку
без конца бежали светлые струи, лёгкие волны — отражения
реки. Река шумела тут же, рядом (*К. Паустовський*).

 мохнáтый — волохáтий *струя́* — стру́мíнь
пýтиться — задкува́ти *отраже́ние* — відобра́ження
потоло́к — стéля *рядом* — поря́д

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Переказ-переклад

290. Прочитайте текст мовчки. Підготуйте докладний усний переказ
українською мовою.

Ещё в древности считали, что новорождённый похож на
чистый лист бумаги.

Откуда же берутся подлецы? Из кого вырастают благород-
ные люди? Ответ на эти вопросы такой: человек сам создаёт се-
бя, сам формирует свою личность.

Не думайте, что всё самое тёмное, что есть на земле, создано
людьми глупыми и слабыми. Напротив. Сила есть и у злобы, и
у подлости.

Вспоминаю случай из жизни. В одной из школ десяти-
классник подставил бегущей девочке ногу, и она упала. Де-

вочка носила очки, они разлетелись вдребезги, ранив лицо. И никто из приятелей парня не пристыдил его за этот поступок, не сделал замечания. Напротив, некоторые ребята из других классов стали смеяться. Название этому поступку — подлость.

Совершив такой поступок, человек вписал грязную строку в тот самый белый лист. И напрасно думать, что в листе этом, как в неряшливой тетради, возможны исправления. Нет. Но, к счастью, у него много дней впереди, чтобы вписать в этот белый лист и свои светлые поступки.

Оценку в конце листа поставит сама жизнь. Первая строка — начало жизни. Хорошее, доброе прорастает, как семена (За О. Ліхановим).

новорождённий —
новонарбджений
лист — тут: аркуш
подлец — негідник
личность — особистість
семя — насіння

вдребезги — ущент
напротив — навпаки
пристыдить — присорбмити
неряшливый — неохайний,
брудный

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Твір-роздум на морально-етичну тему

1. Які типи мовлення вам відомі? Назвіть особливості роздуму.
2. З яких частин складається повний роздум? У чому полягає особливість побудови стягненого роздуму?

291. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Яка частина висловлювання є повним роздумом, а яка — стягненим?

Дружба й егоїзм — непримиренні й несумісні. Дружба вчить людину ділитися з людьми духовними силами й багатством, виявляти турботу. Коли в тебе з'являється вірний і надійний друг, ти стаєш небайдужою людиною, починаєш більше цікавитися тим, що робиться у світі, які люди оточують тебе, що для них святе і дороге, чим вони живуть, у чому бачать радість, що люблять і що ненавидять. Тож справжня дружба вберігає від егоїзму, вчить ненавидіти корисливість.

Дружба — моральне збагачення людини. Знайшовши надійного друга, ти помножиш свої сили, стаєш морально чистішим, багатшим, красивішим. Маючи вірного друга, ти щогодини, щохвилини не тільки бачиш сам себе, але й залишаєш свою душу відкритою перед тим, кому віриш (За В. Сухомлинським).

292. Прочитайте народні прислів'я і висловлювання видатних людей. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Добрий чоловік без роботи — що бджола без меду. 2. Праця ніколи не ганьбить людини. 3. Найкраще в роботі слово: «Готово!» (Нар. творчість). 4. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому й шматок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої (І. Котляревський). 5. Якщо ви вда-ло виберете справу і вкладете в неї всю душу, то щастя саме відшукає вас (К. Ушинський). 6. Життя таке коротке! Поспішайте творити добро! (О. Довженко). 7. Людина народжується не для того, щоб зникнути безвісною пилинкою. Людина народжується для того, щоб залишити по собі вічний слід (В. Сухомлинський).

293. Перекладіть українською мовою і запишіть. Поясніть, як ви розумієте подані висловлювання видатних людей.

1. Всякая работа — это подвиг. Она требует чистоты души и чистоты помыслов (А. Чехов). 2. Труд в наше время — это великое право и великая обязанность (В. Гюго). 3. Трудолюбие — душа всякого дела и залог благосостояния (Ч. Діккенс). 4. Всё даётся только труду. Всё — труду людскому, таков лозунг истории (Д. Менделєєв). 5. Кто работает с любовью, тот вносит поэзию во всякую работу (М. Чернишевський).

вс'який — будь-який
обязанность — обов'язок
залог — запорюка

благосостояние — добробут
лозунг — гасло

294. I. Уважно прочитайте пам'ятку.

Як писати твір-роздум на морально-етичну тему

1. Добре обміркуйте тему, визначте основну думку майбутнього висловлювання.
2. Складіть план твору.
3. У вступі до твору скажіть про те, як ви розумієте вихідні поняття. Підготуйте читачів або слухачів до сприйняття основної думки.
4. Розкрийте головну думку в основній частині твору, наведіть приклади з життя чи літератури, процитуйте висловлювання видатних людей.
5. У висновку зробіть узагальнення з теми.

II. Користуючись поданим планом, напишіть твір-роздум на морально-етичну тему «Без праці жити — тільки небо коптити».

I. Вступ. Без труда нема добра.

II. Основна частина. Праця — джерело справжньої радості.

1. Праця допомагає розкрити творчий потенціал людини.

2. Праця розвиває здібності.

3. У праці міцніє дружба.

4. Дерево шанують, як добре родить, а людину — як добре робить.

III. Висновок. Вибрати роботу за покликанням — запорука щасливого життя.

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА

295. I. Прочитайте текст.

Після смерті Івана Мазепи козацька рада вибрала нового гетьмана. Ним став колишній генеральний писар Пилип Орлик.

За походженням Пилип Орлик — чех, але свою долю пов'язав з Україною. Він відзначався високою освіченістю, мав літературний таланти, писав поезії і впродовж кількох десятиліть вів щоденник. Тож ця людина була непересічною в усіх розуміннях.

«Я, Пилип Орлик, новообраний Запорозького війська гетьман, присягаю Господові Богу, славетному в святій Трійці, на тому, що...» — дійшов до нас текст присяги цього славного чоловіка, який зобов'язувався завжди і скрізь виявляти «милість, вірність, стратливе дбання до малоросійської Вітчизни, матері нашої, про добро її посполитим, про розширення прав та вольностей військових».

Козацька рада в Бендерах важлива не тільки тим, що на ній обрано гетьманом сподвижника Івана Мазепи. Там уперше в історії було прийнято українську Конституцію. Ініціатором і натхненником створення цього важливого документа, звичайно ж, був він, Пилип Орлик. У Конституції говорилося про вільну, незалежну державу, в якій захищаються права людини.

Цей документ свідчить про глибоко демократичні засади кабінету Пилипа Орлика, а також про те, якою серйозною політичною фігурою був він сам. Адже Конституція значно випередила свій час. За неї і почав боротьбу Пилип Орлик (За М. Слабошпицьким).

Гетьман
Пилип Орлик

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що нового ви дізналися про Пилипа Орлика як політичного діяча?
2. У чому полягає особливість першої української Конституції?

МОВНИЙ РОЗБІР

Розбір прийменника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Граматичні ознаки: а) похідний чи непохідний; б) група за будовою — простий, складний чи складений; в) на які відношення вказує; г) з яким відмінком ужитий.

Поля попід небом прослались безкраїні (Б. Грінченко).

Зразок усного розбору

Попід — прийменник, похідний (утворений із двох непохідних прийменників *по* і *під*), складний, виражає просторові відношення, вжитий з іменником в орудному відмінку.

Зразок письмового розбору

Попід — прийм., похідн., складн., просторові віднош., з Ор. в.

296. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Виділені прийменники розберіть як частину мови.

Засоби пер..сування є важливою складовою матеріальної культури українців. Людям здавна були відомі різні засоби пер..сування **по** воді. Найдавнішим з-**поміж** них є пліт, який будували з кількох колод, з'єднуючи їх канатами, гужвою (запар..ними в гарячій воді стовбурцями молодих д..рев). Людей, підводи і різні вантажі пер..возили поромами. Існувало багато видів човнів. **Залежно** від способу виготовлення їх можна поділити на два типи — човни із суцільних колод (дуб, кодлуб) і човни із дощок (байдаки, барки).

Сухопутний транспорт українців поділяють на полозний і колісний. Найпошир..нішими були робочі сани, які мав у господарстві практично кожен селянин. А основне місце серед засобів пер..сування посідав чотириколісний віз. Він слугував **з**адля пер..везення снопів, сіна, соломи, збіжжя (*З календаря*).

297. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Виділені при-
йменники розберіть як частину мови.

Над морем по зелёнým склонам, через мости и повороты, бежит шоссе́йная доро́га. Близ не́ё, у селения Лохны, стои́т вот уже́ второ́ю тысячу́ лет кряжисты́й дуб. Вершина́ его́ голая, расще́плённая грозо́й. Только́ к ю́гу над земле́й он протяну́л криву́ю кре́пкую ветвь, по́крыту́ю листья́ми. Пу́тник, проходя́ **мимо́** него́, огляне́тся и, бы́ть може́т, припо́мнит старинно́е преда́ние. Когда́ дуб шумел зелёно́й листво́й, собира́лись **под** ним в лу́нные но́чи абха́зские кня́зья и наезди́ки суди́ть и ре-
ша́ть ва́жные де́ла. **Возле́** это́го дере́ва давали́ кля́тву боро́ться за свобо́ду. Дуб счита́лся свяще́нным (За О. Толсти́м).

склон — схил

расще́плённый — розще́плений

пу́тник — подо́ро́жній

преда́ние — пере́каз

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яка частина мови називається прийменником?
2. На які відношення можуть вказувати прийменники? Наведіть приклади.
3. Наведіть приклади словосполучень із такими прийменниками, які вживаються: а) тільки з одним відмінком; б) із двома чи трьома відмінками.
4. Назвіть непохідні прийменники. Які прийменники називаються похідними?
5. Які прийменники є простими, які — складними, а які — складеними?
6. Сформулюйте орфограму «Написання прийменників разом, через дефіс і окремо».
7. Запишіть подані словосполучення із прийменниками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

Плавають (по)серед озера, світить з(по)між дерев, отримали (в)результаті експерименту, скрадається з(по)над гір, в'ються (по)над шляхом, перемиг (у)силу обставин, поглядає (з)під окулярів, зберемося (під)час канікул, блиснуло з(по)за хмар, незважаючи(на) вітер, іде (в)здво́ж потоку, поверну́сь (і)з(за) кордону, вийшов (на)зустріч гостям.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв перших записаних слів словосполучень складеться продовження вислову І. Жиленко: «Найдорожче — ...».

8. Перекладіть словосполучення, що на с. 150, українською мовою і запишіть.

Дом в три этажа, прийти по делу, согласно приказу директора, спросить по поводу экскурсии, по моему мнению, вышел из-за угла, несмотря на дождь, опоздаю из-за вас, запомнил благодаря учителю, обучаться на родном языке, порвать на клочки.

9. Розкажіть про чергування прийменників *у, в*.

10. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) із прийменником *в*; б) із прийменником *у*.

Скаже (*у, в*) понеділок, усмішка (*у, в*) відповідь, риба (*у, в*) воді, працювала (*у, в*) університеті, зник (*у, в*) лісі, завдання (*у, в*) зошиті, вийшов (*у, в*) фойє, ящики (*у, в*) коридорі, темно (*у, в*) кімнаті, оцет (*у, в*) пляшці, в'януть (*у, в*) спеку.

Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв перших записаних слів складеться початок прислів'я: «... *в руках, ніж журавель у небі*».

11. Виконайте розбір прийменників як частини мови.

Знову чую я, мов співає мати,
долітає голос до зорі.
І мене виходять зустрічати
край дороги наші явори.

М. Сингаївський

12. Об'єднавшись у сім груп по декілька осіб, на окремих однакових аркушах напишіть по одному словосполученню з прийменником: **понад землю, про сусідів, біля колодязя, крізь вітри, через необачність, щодо усунення, з-під небес**. Покладіть аркуші написаним донизу, перемішайте їх. Представник кожної групи вибирає один аркуш. Група повинна охарактеризувати прийменник, написаний на аркуші, за схемою:

1. *Визначте, похідний чи непохідний прийменник. Якщо похідний, то від яких слів він утворений?*

2. *Наведіть 2—3 приклади прийменників, які мають таке саме походження.*

3. *До якої групи за будовою належить цей прийменник? Поясніть його написання.*

4. *Наведіть 2—3 приклади прийменників, подібних за будовою й написанням до аналізованого.*

5. *З яким відмінком ужито прийменник? На які відношення він указує?*

6. *Якому (яким) російським прийменникам він відповідає?*

§ 27 Сполучник як частина мови

298. Прочитайте вірш Андрія Малишка. З'ясуйте, що поєднують виділені сполучники — однорідні члени речення чи частини складного речення.

ВОГНИК

Де б не ходив я — в далекій дорозі,
В чужім **чи** у ріднім краю —
Я згадую вогник у тихій тривозі
І рідну хатину свою,
Бо дивляться в далеч засмучені очі,
Хоч тінь там моя промайне,
Бо світиться вогник у темнії ночі,
Мов кличе додому мене!

А. Малишко

8 Сполучник (рос. союз) — це службова частина мови, що вживається для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення. Наприклад: *Чесць і славу мати-меш, якщо добре працюватимеш (Нар. творчість)*. Сполучник *і* з'єднує однорідні члени речення, а сполучник *якщо* — частини складного речення.

За значенням сполучники поділяються на *сурядні* та *підрядні*.

Сурядні сполучники (рос. сочинительные союзы) поєднують однорідні члени речення або рівноправні частини складного речення. Наприклад: 1. *Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко)*. 2. *Потухли води, але легкі хмари ще бачили сонце (Олександр Олесь)*.

Підрядні сполучники (рос. подчинительные союзы) поєднують нерівноправні частини складного речення. Наприклад: *Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син (В. Сосюра)*. Сполучники до складу членів речення не входять і самі членами речення не виступають.

299. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки у формі спонукального речення. Знайдіть сполучники і скажіть, яка їх роль.

Від чемного привітання й невимушеної розмови виграш обопільний. Невміння ж вислухати товариша, навпаки, лише нервує, псує настрої. Недарма кажуть про тих, хто не вмів слухати: *меле, як порожній млин; заторохкотіла сорока, наче діжка з горохом*.

Є в нашій мові коротке, але напрочуд тепле слово *дякую*. Здавалося б, звичайне слово, але як ним можна розчулити співрозмовника, виявити до нього повагу й доброзичливість!

Якщо вже зайшла мова про культуру вітань, варто звернути увагу на таке. Традиційно вважалось великою нечемністю зайти до хати в шапці чи в кашкеті, не кажучи вже про перебування в оселі чи за столом. Завітаймо ж нині до будь-якої кав'ярні чи їдальні. Неодмінно впаде в очі: чоловіки сидять за столиком у шапках. Нікому й на думку не спаде, що така нечемність свідчить про невихованість (*За В. Скуратівським*).

300. Спишіть прислів'я і приказки, добираючи з довідки потрібні за змістом сполучники. Сурядні сполучники підкресліть однією лінією, а підрядні — двома.

1. ... швець, ... кравець, ... коваль, ... скрипаль — просто говорильник. 2. ... добре працювати, скрізь повагу будеш мати. 3. Посій труд, ... слава вродить. 4. ... риби наловить, ... ніг не замочить. 5. Не брудни криниці, ... ще схочеш водиці напитись. 6. Хвалилася калина, ... вона з медом солодка (*Нар. творчість*).

Д о в і д к а: якщо, ні (чотири рази), і (двічі), а, бо, що.

 За будовою сполучники бувають прості, складні і складені. Прості сполучники: і(й), та, але, а, бо, як, що.

Складні сполучники утворюються з кількох частин і пишуться разом: зате (за + те), проте (про + те), якщо (як + що), якби (як + би).

Складені сполучники утворюються з кількох частин і пишуться окремо: тому що; для того, щоб; тимчасом як; не вважаючи на те, що.

301. Запишіть спочатку речення з простими сполучниками, а потім — зі складними. Вставте пропущені букви.

1. Зацвіла в долині ч..рвона калина, наче засміялась дівчина-дитина (*Т. Шевченко*). 2. В життя перетвор..мо мрію, щоб дійсністю стала вона (*П. Дорошко*). 3. Ніколи я не знав, що так люблю — до болю, до смертельного жалю — понад Дніпром сріблісті верболози (*М. Рильський*). 4. Т..мнота важчала, ніби самі гори зм..калися над головою (*О. Гончар*). 5. Ще не пр..йшла весна, хоч з гір гр..млять потоки (*Олександр Олесь*). 6. Ніхто тебе не порятує, якщо ти не вряту..шся власними силами (*П. Загребельний*).

302. Спишіть речення, добираючи з довідки потрібні за змістом складені сполучники.

1. Ми переможемо, ... наша справа справедлива (*О. Довженко*). 2. ... не поезії дивні чари, жили б ми убогі, похмурі, як

хмари (І. Франко). 3. Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, ... аж темно під ним (М. Коцюбинський). 4. У селі було тихо, похмуро, ... сонце вже встало (Григор Тютюнник). 5. ... ми збиралися в дорогу, несподівано вітер пригнав дощову хмару (О. Іваненко).

Д о в і д к а: коли б, тому що, так що, тимчасом як, дарма що.

За способом уживання в реченні сполучники поділяються на **одиничні, повторювані та парні**.

Одиничні сполучники вживаються один раз для зв'язку однорідних членів речення або частин складного речення, наприклад: 1. Над селами, над нивами, дугами та долинами велика хмара йшла (Л. Глібов). 2. Коли-не-коли блискавиця з-за гори поморгувала та роздавався глухий поклик далекого грому (Панас Мирний).

Повторювані сполучники вживаються кілька разів для зв'язку частин складного речення або одного ряду однорідних членів, наприклад: 1. І виріс я на чужині, і сивію в чужому краї (Т. Шевченко). 2. Ні повітря не ворухнеться, ні пташка не защебече (М. Коцюбинський).

Парні сполучники складаються з двох частин, що вживаються при двох різних однорідних членах речення або частинах складного речення, наприклад: 1. Багаття вихопило з темряви як людей, так і ближні дерева (В. Козаченко). 2. Якби на кропиву не мороз, то вона б усіх людей пожалила (Нар. творчість).

303. Розв'яжіть мовну задачу.

Семикласники склали речення з повторюваними сполучниками. Олег записав у зошиті: «Веселка встала над селом і розкинула своє перевесло над лісом і над річкою». Світлана записала в зошиті: «І місяць, і зорі — все сховала за своїм темним простирадлом дощова хмара». Хто правильно виконав завдання? Свою думку обґрунтуйте.

304. І. Спишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви. Підкресліть сполучники, визначте, до якої групи за вживанням вони належать.

Наполегливе і безперестанне навчання — ось що зараз потрібне молодій людині. Навчатися треба завжди. Найвдавніші люди все своє життя не лише вчили, а й училися. Якщо перестанеш навчатися, то не зможеш навчати, бо знання дедалі ускладнюються. Потрібно пам'ятати, що найкращий час для навчання — молодість. І в дитинстві, і в юності розум людини сприйнятливий до вивчення мов і математики. Навчаючись,

людина не тільки здобуває знання, а й розвивається і морально, й естетично.

Умійте не витрачати часу на дрібнишки та безглузді розваги. Беріть себе для набуття знань та навичок, які лише в молодості ви можете засвоїти легко й швидко (З журналу).

II. Визначте тему й основну думку висловлювання.

305. I. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Підкресліть сполучники, усно схарактеризуйте їх.

Говорят, что аисты петть не могут, что они только трещат. Это неправда! Аист действительно трещит при встрече с другими аистами, при возвращении из полёта в своё гнездо или при нападении хищника на его жилище. Треск его напоминает барабанную дробь. Оказывается, аист умеет не только трещать, но и петть. Это бывает рано утром, на заре, или вечером, при заходе солнца, в тот период, когда подрастает выводок и когда вся семья вместе. Поёт он не очень громко. Пение его жалостное и очень приятное (С. Гейченко).

Лелека

дійсно — справді
жилище — помішкання
хищник — хижак

заря — тут: світанок
жалостный — жалібний
пение — тут: спів

II. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Складіть усний опис лелеки.

§ 28 Сурядні сполучники

Сурядні сполучники за значенням поділяються на три групи: єднальні, протиставні та розділові.

Єднальні (рос. соединительные) сполучники: *і (и), та* (у значенні *і*), *ні...ні, не тільки...а й, як...так і*. Наприклад: *Не лінився рано встати та замолоду більше знати* (Нар. творчість).

Протиставні (рос. противительные) сполучники: *а, але, та* (у значенні *але*), *проте, зате, однак*. Наприклад: *Узимку сонце світить, та не гріє* (Нар. творчість).

Розділові (рос. разделительные) сполучники: *або, чи, то...то, не то...не то, чи...чи, або...або*. Наприклад: *Або розумне казати, або зовсім мовчати* (Нар. творчість).

306. I. Уважно розгляньте таблицю-коло на другому форзаці підручника. Розкажіть про сурядні сполучники.

II. Прочитайте і відгадайте загадки. Визначте групи сурядних сполучників за значенням.

1. Летіла стріла та впала в лободу, шукаю, та не знайду.
2. На дереві я родився в кожусі, кожух розірвався, і я на землю впав.
3. Воно належить мені, але інші вживають його частіше за мене.
4. У чистому полі прив'язані коні; ні взяти, ні вузла розв'язати.
5. Чи з-за гори, чи з-за лісу золота діжа сходить (Нар. творчість).

В і д г а д к и. эшно.Сонеч. Небо і зорі. Ім'я. Каштан. Катюшка. Кавказька. Близькість.

307. Спишіть прислів'я, добираючи з довідки потрібні сполучники.

1. Правду кожний любить, ... не кожний хвалить.
2. Іржа їсть залізо, ... печаль — серце.
3. У Федорки різні одговорки: ... ноги болять, як треба жать, ... в попереці колька, як іде прополка.
4. Говорити ... не думати — те саме, що стріляти й не цілитися.
5. ... пан, ... пропав.
6. За гроші не купити ... батька, ... матері, ... родини (Нар. творчість).

Д о в і д к а: а, та, або...або, ні...ні...ні, і, то...то.

308. Запишіть подані сполучення слів у три стовпчики: а) з єднальними сполучниками; б) із протиставними сполучниками; в) із розділовими сполучниками.

Осика й граб; усмішка, а не сльози; стояти або сидіти; то дощ, то сніг; злякався, та не розгубився; смішно і весело; ні діти, ні батьки; глина та пісок; знати або вміти; дорогий, але зручний; казка чи легенда; світить, однак не гріє; не тільки ми, а й друзі; поїхав, а не пішов; зшити чи зв'язати; літо або осінь.

Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв перших записаних слів складеться початок вислову П. Грабовського: «... гармати».

Якщо два однорідні члени речення з'єднані одиничним єднальним або розділовим сполучником, то кома між ними не ставиться. Наприклад: 1. Шумить вода по листі, по гіллі і спраглу землю напуває щиро (М. Рильський). 2. Хай на своїм віку кожен посадить дерево в полі чи в саду (І. Нехода).

Якщо однорідні члени речення з'єднані одиничним протиставним сполучником, між ними ставиться кома. Наприклад: Сонечко ще не сіло, але вже хилилося на захід (О. Кобилянська).

Повторювані сполучники можуть уживатися перед усіма однорідними членами або лише перед їх частиною. Коми при цьому ставляться між усіма однорідними членами. Наприклад: *Як тішать нас озера, гори, квіти, роса, і теплий грім, і шепіт віт (М. Зеров).*

Якщо однорідні члени поєднані парним сполучником, кома ставиться перед другою його частиною. Наприклад: *На довгому віку довелося звідати як радості, так і печалі (Панас Мирний).*

Пунктограма. Кома при однорідних членах речення, з'єднаних сполучниками

309. I. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки.

1. Погуляю понад морем та розважу своє горе. 2. Крізь верби сонечко сіяє і тихо гасне (З тв. Т. Шевченка). 3. Вузенька стежечка зникала часом серед кам'яної пустелі або ховалась під виступом скелі (М. Коцюбинський). 4. І сяють і сміються і зорі і квіти і трави (В. Сосюра). 5. В небі жайворонки в'ються, заливаються, грають, дзвонять цілий день і щебечуть і співають і з весною світ вітають дзвоном радісних пісень (Олександр Олесь).

II. Виконайте фонетичний розбір виділеного слова.

310. Розв'яжіть мовну задачу. Чому в першому реченні кому перед одиничним сполучником поставлено, а в другому — ні?

1. Хутір зовсім зник з очей, і лиманські озера ледве-ледве маячили мені своїм сріблом (М. Хвильовий). 2. Найбільшим із див було і є слово (Є. Колодійчук).

311. Запишіть спочатку речення з однорідними членами речення, а потім — складні речення. Визначте групи сурядних сполучників за значенням. Поставте пропущені розділові знаки.

1. Грає в небі згряя журавлина і в промінні залишає слід (П. Воронько). 2. Сонце вже підбилося височенько і косарики звалили чимало трави (Григір Тютюнник). 3. Дуби пізно прокидаються весною а польові клени вже викинули клейкі листочки (І. Цюпа). 4. Мене приваблює не ясна блакить неба а якась нездоланна мрія (М. Стельмах). 5. Ми або перемогу здобудемо або вдома не будемо (О. Гончар). 6. Або не сокіл я або спалила мені недоля крила (Леся Українка).

Одним із засобів милозвучності української мови є послідовне чергування сполучників і та й.

Українська мова уникає насамперед збігу голосних, а потім — приголосних звуків. Тому між приголосними зву-

ками слід уживати сполучник *і*, а між голосними, голосним і приголосним — *й*: *стен і ліс, річка й озеро, липа й дуб*.

312. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки. Спишіть, вибираючи з дужок потрібні сполучники і прийменники.

Деся (у, в) небі тонко видзвонює жайворонок. Мелодійні звуки тануть (у, в) гарячому мареві (і, й) народжуються знов. Вони бентежать душу (і, й) кличуть її за собою. Мені здається, що я зараз злечу над землею (і, й) долину (у, в) безмежному просторі. Ось народився вітерець. Колихнулося золоте море хлібів, (і, й) жайворонка не стало чути. Його пісня потонула (у, в) дивовижному живому гомоні (Д. Ткач).

313. Запишіть подані сполучення слів у два стовпчики: а) із сполучником *і*; б) із сполучником *й*.

Схопив (і, й) кинув, здивувалася (і, й) образилася, твій (і, й) мій, радість (і, й) печаль, село (і, й) місто, книги (і, й) зошити, клен (і, й) липа, сьогодні (і, й) завтра, тин (і, й) ворота.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв перших записаних слів складеться початок прислів'я: «... увечері».

314. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Каждый специалист, каждый инженер, врач, каждая медицинская сестра, каждый плотник или токарь, шофёр или грузчик, крановщик или тракторист должны иметь культурное мировоззрение. Не должно быть слепых к красоте, глухих к слову и настоящей музыке, чёрствых к добру, беспамятных к прошлому. Для этого нужны знания, нужна интеллигентность, которая даётся гуманитарными науками. Читайте художественную литературу и понимайте её. Читайте книги по истории и любите прошлое человечества. Читайте литературу по искусству, посещайте музеи — и будете духовно богаты (За Д. Лихачовим).

	<i>спеціаліст — фахівець</i>	<i>мировоззрєння — світòгляд</i>
	<i>плòтник — тєсля</i>	<i>искусство — мистецтво</i>
	<i>грúзчик — вантáжник</i>	<i>посещать — відвідувати</i>

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Допис дискусійного характеру в газету

 Замітка — інформаційний жанр, у якому повідомляється про важливі, суспільно значущі події, цікаві факти. Замітка характеризується високою оперативністю, змістовністю, правдивістю.

У замітці дискусійного характеру ставиться певна проблема, порушується складне і важливе питання. Мета такого допису в газету — розв'язати проблему, знайти відповідь на поставлене запитання.

315. I. Прочитайте замітку. Визначте, який тип мовлення покладено в основу висловлювання.

КОМП'ЮТЕР — ДРУГ ЧИ ВОРОГ?

Комп'ютер сьогодні став звичайною річчю. Він є мало не в кожному домі. Важко вже й уявити життя без цих «розумних машин». Вони — незамінні помічники в багатьох галузях.

На жаль, від комп'ютерів — не тільки користь. Чи не доводилося вам спостерігати, як деякі школярі годинами сидять, граючи в комп'ютерні ігри, безперестанно вдивляючись у монітор і клацаючи мишкою? Важко їм вирватися з увяних світів, де все таке надзвичайне. У голові думки тільки про те, як швидше перейти на наступний рівень, знищивши якнайбільше ворогів, проливши річки крові, отримати бонуси й ще одне життя для невмирущого героя.

Таке дозвілля триває годинами. Ніхто навіть не замислюється про згаяний час. Найстрашніше, що завдано шкоди власному здоров'ю: зіпсований зір, розлад нервової системи. Та найбільше лихо — це залежність від комп'ютера. Адже згодом таким фанатам здається, що не комп'ютер створений для них, а вони для нього.

От і виходить: «штучний інтелект» може зашкодити, якщо втратити здоровий глузд.

*Науменко Олена,
учениця 7-Г класу.*

II. Розгляньте пам'ятку. Поміркуйте, чи відповідає твір семикласниці всім зазначеним вимогам.

Як писати замітку дискусійного характеру

1. Чітко сформулюйте проблемне запитання.
2. Наведіть різні погляди на обговорювану проблему.
3. Знайдіть переконливі аргументи для доведення власної думки.
4. Дотримуйтеся вимог публіцистичного стилю.
5. Доберіть влучний заголовок.

316. І. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

«НЕСОВРЕМЕННЫЙ» ВИД СПОРТА

Я однажды побывала на соревнованиях по фехтованию.

Мне эти сражения на рапирах не понравились. Во-первых, не видно лиц. Сражаются два манекена в сетчатых масках. К тому же они как собаки на поводке — за ними тянется электрический шнур. Как только один притронется к другому рапирой, у судьи загорается лампочка. А во-вторых, это какой-то несовременный вид спорта. Ну кому придёт в голову защищать себя при помощи шпаги?

Нет, уж если бы я занималась спортом, то изучала бы бокс, чтобы уметь постоять за себя в любых обстоятельствах (За В. Кисельовим).

сраже́ние — бій
рапи́ра — рапи́ра

шпа́га — шпа́га
любо́й — будь-який

II. Складіть усний роздум «Фехтування — благородний вид спорту», дискутуючи з автором уміщеної замітки.

317. Складіть і запишіть замітку дискусійного характеру «Чи варто сперечатися про смаки?» У роздумі використовуйте деякі з поданих прислів'їв і висловлювань видатних людей.

1. На смак товариш не всяк. 2. Пізнай себе самого, а тоді говори про другого. 3. Личить, як корові сідло (*Нар. творчість*). 4. Про смаки не сперечаються, але хороший смак прищеплюють (*В. Сухомлинський*). 5. Несмак показує, яким повинен бути ідеал (*В. Канівець*). 6. Допомогти можна лише тому, хто цього хоче (*II. Загребельний*). 7. У людині повинно бути прекрасним усе: і обличчя, і одяг, і душа, і думки (*А. Чехов*).

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

ЧИ ВМІСТЕ ВИ ВКАЗУВАТИ НА ПОМИЛКИ?

318. І. Прочитайте текст мовчки, підготуйте докладний усний переказ.

Похвала, як відомо, кожному подобається, а критика, навпаки, неприємна. Не завжди можна лише хвалити, доводиться вказувати й на помилки. Щоб критикувати людину, не принизивши її гідності, треба мати неабияке вміння, робити це слід обережно і тактовно.

Якщо дотримуватися правил культури спілкування, то людина, якій ви вказуєте на недоліки, не відчуватиме себе ображеною.

Хвалити можна привселюдно, а на помилки слід указувати, як правило, віч-на-віч. Робити це треба по-дружньому. Якщо ви вдаєтеся до критики, слід неодмінно порадити, пояснити, як краще було б зробити певну справу або виконати завдання. Похваліть людину за те, що вона виконує добре, тільки потім вкажіть на помилки і порадьте, як їх уникати.

П. Складіть і запишіть діалог, в якому ви тактовно вказуєте товаришеві на помилку.

§ 29 Підрядні сполучники

319. Прочитайте речення. Скажіть, з якою метою вжиті підрядні сполучники.

Соняшники високо піднімали свої голови, мов вони стали навспинячки, щоб мерщій погрітися на сонці (*Панас Мирний*).

 Підрядні сполучники за значенням поділяються на кілька груп:

- 1) **з'ясувальні:** *що, щоб, як;*
- 2) **причинові:** *бо, тому що, через те що, тим що, у зв'язку з тим що, оскільки;*
- 3) **мети:** *щоб, щоби, для того щоб, з тим щоб, аби;*
- 4) **часові:** *з того часу як, тимчасом як, після того як;*
- 5) **порівняльні:** *як, мов, немов, немовби, немовбито, наче, неначе, неначеб, неначебто, ніби, нібито;*
- 6) **умовні:** *аби, якцо, якби, як, коли б;*
- 7) **допустові:** *хоч, хоча, незважаючи на те що, дарма що;*
- 8) **наслідку:** *так що.*

 Щоб визначити вид підрядного сполучника, необхідно поставити питання від головної частини речення до залежної (на її початку вжито сполучник). Наприклад:

┌ що? ─┐
1. Ви чуєте, як дзвонить колос у вікна повечірніх зір?
(*М. Сингаївський*). Як — з'ясувальний сполучник.

┌ для чого? ─┐
└ з якою метою? ─┘
2. Готовий я зробити все для того, аби не бачить вас в такім одчай (*Лєся Українка*). Аби — сполучник мети.

320. I. Уважно розгляньте таблицю-коло на другому форзаці підручника. Розкажіть про підрядні сполучники.

II. Прочитайте речення на с. 161. Визначте групи підрядних сполучників за значенням.

1. Місяць, підводячись угору, пірнає в загустілу хмару, так що видніється лише срібний край (М. Стельмах). 2. Земле, заквітні розкішно в садах, щоб солов'ї ні на мить не змовкали (В. Грінчак). 3. Коли б у людства не було фантазії, було б сто-крат у світі важче жить (Г. Коваль). 4. Як зіронька до місяця сходить, молодая дівчинонька в садочок виходить (Леся Українка). 5. Дівчина тримала в руках книжки, хоч одягнена була зовсім не по-шкільному (Григор Тютюнник). 6. Не можу співати спокійно, бо в серці розпука та гнів (Б.-І. Антонич). 7. Роса виблискувала на сонці, немовби переливалися дрібні самоцвіти (Днірова Чайка).

321. Розв'яжіть мовну задачу.

Семикласники склали речення зі сполучником мети *щоб*. Оленка записала в зошиті: «Я мрію, *щоб* мої батьки ніколи не знали печалі». Ярослав склав таке речення: «*Щоб* досягти успіху, треба наполегливо працювати». Хто правильно виконав завдання? Свою думку обґрунтуйте.

322. Спишіть прислів'я, добираючи з довідки потрібні сполучники.

1. ... знав, де впадеш, там соломки б підстелив. 2. Людина працює, ... жити, а не живе, ... працювати. 3. ... мало зробили, та багато з'їли. 4. Не біжи, козо, в ліс, ... всі вовки твої будуть. 5. Ледачий працює, ... мокре горить. 6. Не кажи, ... не вмєш, а кажи, ... навчишся (Нар. творчість).

Д о в і д к а: що (двічі), наче, коли б, щоб (двічі), хоч, бо.

323. Розв'яжіть мовну задачу.

Якою частиною мови є слово *що* в поданих реченнях?

1. Пахне хлібом земля, *що* дала мені сонце і крила. 2. Не шкодую я, *що* не схожі долі — мамина й твоя. 3. *Що* сказати вам, друзі, сьогодні? (З тв. Д. Павличка).

324. Спишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви. Складні підрядні сполучники підкресліть однією лінією, а складені — двома.

Папороть

Папороть — трав'яниста рослина, що ніколи не цвіте, через те що розмножується спорами. Та, за народними повір'ями, у ніч на Івана Купала з'являється на одну коротку мить її вогненна квітка. Той, кому пощастить зірвати її, здобуде чарівну силу, яка дає змогу знаходити заховані в землі скарби, цілювати недужих, розуміти мову звірів і птахів. Для

того щоб заволодіти таємничою квіткою, треба мати неабиякі сміливість, спостережливість і витримку. Якщо вір..ти легендам, це декому вдавалося, хоч і доводилося долати чимало перешкод.

Папороть українці здавна вважали зіллям нечистої сили. Тому на Гуцул..щині існував цікавий звичай. Аби папороть не сіялася на полі й не шкодила травам, її били пал..цею навхрест, потім це місце св..ятили (З календаря).

 Кома при складених підрядних сполучниках *тому що*, *через те що*, *для того щоб*, *внаслідок того що*, *після того як* ставиться один раз: або перед усім сполучником, або перед словами *що*, *щоб*, *як* (залежно від інтонації). Наприклад: 1. *Ми були готові на серйозні випробування для того, щоб досягти мети.* 2. *Полку було наказано вийти до самої річки, для того щоб уночі форсувати її* (З тв. О. Гончара).

325. Спишіть речення, розкриваючи дужки, ставлячи потрібні розділові знаки.

1. Після вечері всі (од)разу лягли спати тому що в(ранці)рано треба було вирушати в дорогу (О. Гончар). 2. Земля прекрасна ще й тому що в ній живуть (дзвінко)голосі малюки (Ю. Бедзик). 3. (Власно)руч Максим спорудив прилади й пристрій для того щоб переконатися у практичному здійсненні (деяких) розрахунків (Н. Рибак). 4. Усі (до)дому йшли мовчки після того як хлопці (на)решті втихомирилися (Ю. Мушкетик). 5. Косовицю ще не розпочали внаслідок того що (з)вечора (не)сподівано задощило (А. Матвієнко).

326. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Визначте групи за значенням підрядних сполучників.

1. Сижу у костра и думаю, что жизнь необыкновенно хороша, если её не боятся и принимают с открытой душой. 2. На озере всегда было безветренно и сумрачно, потому что его со всех сторон обступили ивы и осокори. 3. Некоторые слова сами по себе излучают поэзию, подобно тому, как драгоценные камни излучают таинственный блеск. 4. Хотя река была далеко, путник слышал шум воды. 5. После того, как закончился дождь, зелень стала как-то ярче (З тв. К. Паустовського).

костёр — багáття
безвётрено — безві́тряно
сúмрачно — похму́ро

і́ва — верба́
излучáть — випромінювати
та́инственный — таємні́чий

§ 30 Написання сполучників

! Складні сполучники пишуться разом: *адже, тож, отож, також, теж, ніж, аніж, якщо, якби, мовби, немовби, немовбито, начеб, начебто, неначеб, неначебто, ніби, нібито, щоб, тобто, зате.*

Деякі прості та складені сполучники з частками *б, би, ж* пишуться окремо: *або ж, адже ж, але ж, коли б, хоч би, хоча б.* У складених сполучниках завжди пишеться окремо кожна складова частина: *так що, тому що, через те що, для того щоб, дарма що, після того як, з того часу як.* Але: *тимчасом як, незважаючи на те що.*

Орфограма. Написання сполучників разом і окремо

327. Прочитайте речення. Поясніть правопис сполучників разом і окремо.

1. У природі ніч існує для того, щоб у тиші росло всіляке зілля і відпочивала людина (*М. Стельмах*). 2. Тож як мудрості доходиш, хочеться і жити, і жити (*П. Тичина*). 3. Коли б не забарилися в дорозі, приїхали б засвітла (*Марко Вовчок*). 4. Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці, незважаючи на те, що другого дня треба було рано вставати (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Хоч мороз і припікає, зате комарів немає (*І. Франко*). 6. Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (*Т. Шевченко*).

! Слід розрізняти складні сполучники *таж, теж, тож, якби, щоб, проте, зате* (які пишуться разом) і поєднання інших частин мови *та ж, те ж, то ж, як би, що б, про те, за те* (які пишуться окремо).

Сад був невеликий, зате густий (*О. Донченко*).

Хлопець усе добре обміркував, проте до роботи ще не брався (*Григор Тютюнник*). Сполучники *проте, зате* можна замінити сполучником *але*.

Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (*М. Коцюбинський*). Сполучник *щоб* можна замінити сполучником *аби*.

Безстрашно битимусь, безтрепетно загину за те, що жив (*М. Бажан*). *Мати нікому не розповідала про те, як нам важко живеться* (*А. Тесленко*). До займенника *те*, вжитого із прийменником *про* або *за*, можна поставити питання *про що?* *за що?*

Що б не трапилося — будь завжди людиною (*Є. Гуцало*).

Частку *б* можна перенести в інше місце речення.

Якби я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю (Леся Українка).

Якщо добре працюватимеш, честь і славу знатимеш (Нар. творчість).

У сполучниках **якби**, **якщо** завжди наголошується дру- гий склад.

Орест мовчить, насупився. Соня теж мовчить, гортає якусь книжку (Леся Українка).

Перепочинемо трохи, таж дорога не близька (І. Франко).

Сполучники можна замінити іншими синонімічними спо- лучниками: **теж** — **також**, **таж** — **адже**, **тож** — **тому**.

Як би я тепер хотіла в золоте човенце сісти і далеко на схід сонця золо- тим шляхом поплисти (Леся Українка).

«Що ти зараз читаєш?» — «**Як що?** Журнал «Соняш- ник!»»

У сполученнях слів **як би**, **як що** наголошується прислівник.

Нічого нового він не ска- зав — говорив те ж, що й інші очевидці (В. Кашин). **А у тебе все та ж доріж- ка в клас** (А. Малишко).

Частку **ж** при займенни- ках **те**, **та**, **то** можна опустити, а до них додати **са́ме** (**са́ма**).

328. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви і роз- криваючи дужки.

1. (Як)що навіть трап..ться розгніватися на когось, тоді розгнівайся і на себе самого (М. Гоголь). 2. Ми б всіх пр..горнули до серця охоче, (як)би нам хоч трохи свободи (М. Старицький). 3. (Як)би ми почувалися у світі, коли б оточили себе найвищою стіною — стіною байдужос..ті? (В. Сухомлинський). 4. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, що(б) там не було (В. Си- моненко). 5. Про славу думає лицар, а не (про)те, що(б) ціла голова була на плечах (П. Куліш). 6. Світ ловив мене, (про)те не впіймав (Г. Сковорода). 7. Я не люблю, ненавиджу тебе, бер- куте, (за)те, що в грудях ти хова..ш серце люте (І. Франко).

329. Спишіть текст, розкриваючи дужки.

Рано-вранці ми всією родиною вирушили до лісу, що(б) на- збирати ягід. Суниці й полуниці червоніли скрізь так яскраво, що здавалися рубінами на темній зелені трави. Усі дорослі пра- цювали завзято, (про)те і я не пас задніх. Коли мій кошик був уже наповнений, я подумав: «Як(би) добре було відпочити під деревом!» Однак через півгодини ми вже мчали до лісової річечки, яка те(ж) була однією з принад нашої мандрівки.

Надвечір ми поспішали додому й уголос розмірковували, що(б) такого цікавого вигадати на завтра. За день ми трохи вто- милися, (за)те як приємно провели час! (З журналу).

330. Складіть і запишіть речення з поданими частинами.

1. ..., проте ніяк не міг наздогнати товаришів. 2. Слухаючи пісню, я думав про те 3. ..., зате зібрали гарний урожай. 4. Я дуже переживав за те 5. Якби я одразу здогадався, ... 6. Як би я хотів 7. Що б тобі розповісти ... ? 8. ..., щоб досягти успіху.

331. Запишіть подані сполучення слів у два стовпчики залежно від того, як пишеться взята в дужки частина: а) разом; б) окремо.

Видніється ніби(то) гайок, хоч(би) зв'язав сніп, так(що) візьми граблі, то(ж) поклади цукор, адже(ж) запряг у віз, те(ж) написала листа, (тим)часом як пішов дощ, то(ж) африканський слон, дарма(що) борошна мало, (як)що він скаже.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв записаних слів складеться початок прислів'я: «..., ніж ніколи».

332. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. Песня над домом смолкла, зато над прудом соловей заводил свою (*В. Короленко*). 2. Не за то волка бьют, что серый, а за то, что овцу съел (*Л. Толстой*). 3. Будем жить так, чтобы все любили нас (*Максим Горький*). 4. Двух жизней мало, чтобы исполнить всё то, что бы хотелось (*І. Бунін*). 5. Была та же страшная тишина, так же неподвижно светил месяц (*В. Вересаев*). 6. В ложине, на пустом месте, тоже рвались снаряды, но зато на холме стоял сплошной дым (*К. Симонов*). 7. Нужно серьёзно относиться к пословицам и поговоркам, ведь в них — народная мудрость (*М. Михайлов*).

пруд — ставі́к
исполнить — ві́конати
неподвижно — нерухо́мо
рва́ться — тут: вибуха́ти

ложина — уло́гвіна
сплошной — суці́льний
пословица — прислі́в'я
поговорка — при́казка

МОВНИЙ РОЗБІР

Розбір сполучника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.

2. Граматичні ознаки: а) група за значенням — сурядний чи підрядний; б) група за будовою — простий, складний чи складений; в) група за вживанням — одиничний, повторюваний чи парний; г) що сполучає — однорідні члени речення чи частини складного речення.

Чим люди частіше черпають з криниці, тим краща й чистіша в криниці вода (І. Савич).

Зразок усного розбору

Чим...тим — сполучник, підрядний, простий, парний, сполучає нерівноправні частини складного речення.

Й — сполучник, сурядний, простий, одиничний, сполучає однорідні присудки.

Зразок письмового розбору

Чим...тим — сполучн., підрядн., прост., парн., сполучає нерівнопр. част. скл. реч.

Й — сполучн., сурядн., прост., одиничн., сполучає однор. прис.

333. І. Прочитайте текст, підготуйте докладний усний переказ. Виконайте розбір виділених сполучників як частини мови.

ТВОЄ ПРИЗВИЩЕ

Якщо розпитати знаючих людей, пошукати в книжках, то віднайдемо потаємний смисл кожного прізвища. Йому довго слугувати людині й нащадкам, тому й вибирали влучне, значуще.

Ясна річ, чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями. Згадаймо, що бондар виготовляв бочки, стельмах — вози, гончар — вироби з глини, швець взуття шив, шевчук — син шевця, скляр склив вікна, мірошник перемелював зерно на борошно... От і маємо: Бондар, Бондаренко, Бондарчук, Стельмах, Стельмашенко, Гончар, Гончарук, Гончаренко, Шевчук, Швець, Шевченко, Скляр, Скляренко, Мірошник, Мірошниченко. А ще — Чепіга, Млинченко, Коваль, Ковальчук, Коваленко...

Є й такі прізвища, що вказують на село, місто або річку, звідки родом предки: Дончак, Дончик, Славута, Остерський, Шполянко, Лубенченко, Поліщук, Косів...

Священна повага й любов українців до хліба загальновідомі. Отож зрозуміла й наявність прізвищ — Паляничко, Овсієнко, Житник, Житко, а ще — Пиріг, Мандрика, Книш, Корж, Плачинда, Балабуха.

Цікавий, сповнений несподіваних знахідок світ прізвищ (*М. Слабошпицький*).

II. Довідайтеся, що означає і звідки походить ваше прізвище.

334. І. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Виконайте розбір виділених сполучників як частини мови.

ПОЛЕСЬЕ

Полесье приняло нас. С окраины, ближе к лугу, росли берёзы, осины, липы, клёны и дубы. Потом они стали реже попадаться, сплошной стеной надвинулся ельник. Далее покраснели голые стены сосен, а там опять потянулся смешанный лес, заросший кустами орешника, черёмухи, рябины и сочными травами. Птиц почти не было слышно, потому что они не любят больших лесов. Только по временам раздавался возглас удода да сердитый крик ореховки или сойки. Невидимый ручеёк мирно журчал. Казалось, будто он рассказывает какую-то тайну. Иногда дорогу перегораживало упавшее дерево. Лес кругом стоял до того старьёй, высокий и дремучий, что даже становилось страшно (За *И. Тургеневим*).

луг — лўка

ельник — ялінник

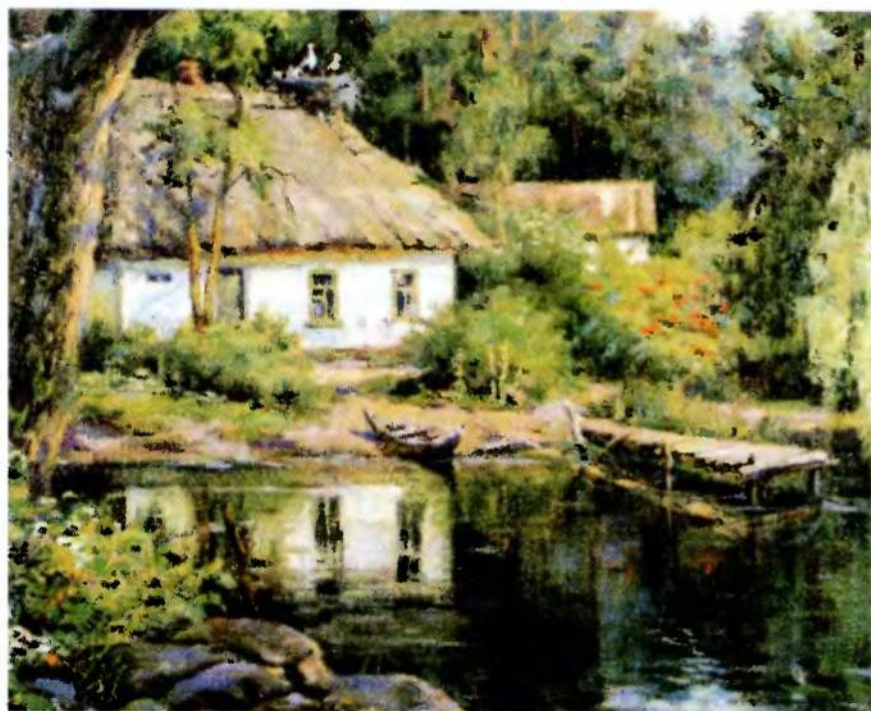
орешник — ліщина

вóзглас — вóзгук

журчáть — дзюркотіти

дремўчий — непрохідний

II. Уважно розгляньте репродукцію картини поліського художника Віктора Шкуринського. Опишіть краєвид.

В. Шкуринський. Рідна хатина

Телеграма

335. І. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку висловлювання.

РОЗВИТОК ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ

Засоби зв'язку завжди відігравали важливу роль у житті суспільства. Одними з перших почали застосовувати сигнальні вогні й дим. Удень на тлі хмар добре помітний дим, навіть якщо самого багаття не видно, а вночі — полум'я, особливо коли воно запалене на підвищеному місці. Спочатку в такий спосіб передавали заздалегідь обумовлені сигнали, скажімо, «ворог наближається». Потім, по-особливому розташовуючи кілька вогнів, навчилися посилати цілі повідомлення.

У середні віки з'явилася прапорцева сигналізація, яку використовували, наприклад, у флоті. Форма, колір, малюнок прапорців мали конкретне значення. Один прапорець у поєднанні з іншими міг означати букву або ціле речення.

У Голландії, де було багато вітряків, нескладні повідомлення передавали за допомогою певного положення їхніх крил. Цей спосіб отримав розвиток в оптичному телеграфі. Між містами зводили башти, які знаходилися на рівні прямої видимості. На кожній башті була пара велетенських крил із семафорами. Телеграфіст приймав повідомлення й одразу ж передавав його далі, пересуваючи крила за допомогою важеля. Перший оптичний телеграф побудували в 1794 році у Франції між Парижем і Ліллем. Найдовша лінія — 1200 кілометрів — діяла в середині XIX століття між Петербургом і Варшавою. Сигнал по лінії проходив із кінця в кінець за 15 хвилин.

У кінці XX століття був широко розповсюджений електрозв'язок — передача інформації за допомогою електричних сигналів або електромагнітних хвиль. Сигнали йшли каналами зв'язку — дротами (кабелями) або без дротів (*З енциклопедії*).

П. Підготуйте докладний усний переказ за самостійно складеним планом.

336. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Визначте, до якого типу мовлення належить висловлювання.

До середини XIX века единственным средством сообщения между евразийским континентом и островами, между Америкой, Европой и странами-колониями оставалась паровая почта. О событиях в других странах люди узнавали с опозданием на целые недели, а то и месяцы. Поэтому создание теле-

графа отвечало самым настоятельным потребностям человечества. После того, как эта техническая новинка появилась во всех концах света и земной шар опоясали телеграфные линии, требовались только часы, а порой и минуты на то, чтобы новость из одного полушария Земли примчалась в другое. Таким образом, телеграф следует отнести к одному из важнейших изобретений в истории цивилизации, потому что вместе с ним человеческий разум одержал победу над расстоянием (З довідника).

срédство — зáсіб

св'язь — зв'язóк

срок — тёрмін

настоятельный — тут:

нагáльний

сообщéние — повідóбмлення

шар — кúля

опоясáть — оперезáти

расстоя́ние — відста́нь

Телеграма — документальне повідомлення, лист або інформація, що передається засобами телеграфного зв'язку.

Інформація у телеграмі викладається стисло й вичерпно.

Для уникнення багатослів'я в телеграмах прийменники зазвичай не вживаються.

337. І. Прочитайте зразок телеграми.

<p>Міністерство транспорту і зв'язку України</p> <p>ТЕЛЕГРАМА</p> <p>Київ</p> <p>№ _____</p> <p>_____ сл. _____ го _____ год. _____ хв.</p>	<p>ПЕРЕДАЧА</p> <p>_____ го _____ год. _____ хв.</p> <p>Автовідповідь _____</p> <p>Передав _____</p>	
	<p>Службові відмітки</p>	
<p>Категорії і відмітки особливого виду</p> <p>термінова</p>		
<p>Куди, кому</p> <p>Київ Каштанова 19 кв 23</p>		
<p>Петренку Іванові Степановичу</p>		
<p>Зустрічайте завтра поїзд дев'яносто два вагон сім</p>		
<p>Антоніна</p>		
<p>Прізвище відправника та його адреса (у рахунок слів не входять, не оплачуються і телеграфом не передаються)</p>	<p>Степаненко Антоніна Федорівна вул. Грушевського, 4, кв. 127, м. Дрогобич, Львівська обл.</p>	

II. За поданим зразком складіть текст телеграми товаришеві, де ви повідомляете, що його нагородили путівкою до табору відпочинку за перемогу в обласній олімпіаді з біології.

338. I. Прочитайте зразок вітальної телеграми.

Міністерство транспорту і зв'язку України ТЕЛЕГРАМА Київ № _____ _____ сл. _____ го _____ год. _____ хв.		ПЕРЕДАЧА _____ го _____ год. _____ хв. Автовідповідь _____ Передав _____	
		Службові відмітки	
Категорії і відмітки особливого виду		вітальна, серія У-43	
Куди, кому		Київська область м Богуслав Заводська 35	
		Соколу Ярославові Григоровичу	
Дорогий дідусю			
Вітаю п'ятдесятиріччям Бажаю щастя здоров'я довголіття			
З любов'ю			
		Сашко	
Прізвище відправника та його адреса (у рахунок слів не входять, не оплачуються і телеграфом не передаються)		Антонов Олександр Ігорович вул. О. Теліги, 45, кв. 136, м. Київ.	

II. Складіть текст вітальної телеграми, адресованої рідній людині.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

НА ПОШТІ

339. I. Прочитайте діалог за особами.

— Добрий день! Скажіть, будь ласка, чи можу я оформити передплату на журнал «Однокласник»?

— Так, звичайно. Ось візьміть бланк і заповніть його. Уважно запишіть свою адресу.

— А який індекс цього видання?

— Індекс видання і сума, яку потрібно сплатити, вказані в каталозі.

— Візьміть, будь ласка, бланк і гроші.

— Чи не бажаєте купити на решту ось цю вітальну листівку до великодніх свят?

— Так, із задоволенням.

II. Розгляньте малюнок. Складіть і запишіть діалог між працівником поштового відділення і відвідувачем, який хоче відправити цінну бандероль. У діалозі використайте деякі з поданих словосполучень.

Бланк замовлення, поштовий індекс, адреса відправника, одержати протягом тижня, повідомлення про отримання.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яка частина мови називається сполучником?
2. Яку роль виконують сурядні сполучники, а яку — підрядні?
3. На які групи за значенням поділяються сурядні сполучники?
4. Як поділяються за значенням підрядні сполучники?

5. На які групи за будовою поділяються сполучники?
6. На які групи за вживанням поділяються сполучники?
7. Сформулюйте орфограму «Написання сполучників разом і окремо». Наведіть приклади.
8. Запишіть подані сполучення слів у два стовпчики залежно від того, як пишуться подані в дужках частини: а) разом; б) окремо.

Ясний, (про)те вітряний день; стомився б, (як)би не допомогли; сміх та(й)годі; квапся, що(б) вчасно прийти; записав те(ж) завдання; те(ж) запізнився на виставу; айсберг — то(ж) крижана глиба; збагни, що(б) це мало означати; працює, неначе(б)то заведений; думаю (про)те змагання; їдуть, а(би) відпочити; тихо, немов(би) вночі; іти, що(б) не сталося; стомлений, за(те) задоволений; знайди хоча(б) стеблинку; б'є або(ж) сварить; (тим)часом як усі відпочивали.

Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв перших записаних слів складеться продовження вислову М. Стельмаха: «*І минуло було прожите для того, щоб ...*».

9. Виконайте розбір сполучників як частини мови.

Коли б не ліс, не знали б ми
Про те, що є фіалка й пролісок на світі,
Як у маю конвалія цвіте —
Найкраща, найніжніша поміж квітів.

М. Познанська

10. Об'єднавшись у шість груп по декілька осіб, на окремих однакових аркушах напишіть по одному сполучнику: *або, проте, якби, у зв'язку з тим що, немовбито, теж*. Покладіть аркуші написаним донизу, перемішайте їх. Представник кожної групи вибирає один аркуш. Група повинна характеризувати сполучник, написаний на аркуші, за схемою:

1. Сполучник сурядний чи підрядний? Наведіть 2—3 приклади сурядних (підрядних) сполучників.

2. Який сполучник за будовою? Наведіть 2—3 приклади сполучників, що належать до цієї ж групи за будовою.

3. Поясніть правопис аналізованого сполучника і особливості його вживання.

§ 31 Частка як частина мови. Розряди часток за значенням

340. Прочитайте і порівняйте речення в обох стовпчиках. Визначте роль виділених часток.

Голосно видзвонював
піснями соловей.
Вам нічого не шкода.
Ми спізналися на хвилину.

Не зробив цього ще.
Живуть у злагоді всі люди.

Як голосно видзвонював
піснями соловей!
Невже вам нічого не шкода?
Ми спізналися **лише** на
хвилину.
Не зробив **би** цього ще.
Нехай живуть у злагоді всі
люди!

Частка (рос. частица) — службова частина мови, яка вносить у речення різні додаткові відтінки значення чи служить для творення нових слів або форм слова. Наприклад: 1. *Лиш до доброї криниці йдуть люди пити водиці.* 2. *Якби свині крила, вона б і небо зрила.* 3. *Каже казна-що, аби пара дарма з рота не йшла.* 4. *Оце тобі наука — не ходи в ліс без бука (Нар. творчість).*

Частки можуть входити до складу членів речення, але самостійно членами речення не виступають.

За значенням частки поділяються на модальні, словотворчі та формотворчі.

Модальні частки виражають різні додаткові смислові відтінки слів, словосполучень або цілих речень.

341. Розкажіть про групи модальних часток за значенням, використовуючи таблицю.

Модальні частки

Група за значенням	Частки	Приклади в реченні
Стверджувальні	<i>Так, еге, еге ж, авжеж, аякже, гаразд</i>	<i>Так, я вільний, маю бистрі думи-чарівниці (Леся Українка).</i>
Заперечні	<i>Не, ні, ані</i>	<i>Ні, сонний спокій зовсім нам не сниться (В. Сосюра).</i>

Питальні	<i>Чи, хіба, невже</i>	<i>Чи не бачили ви, дядьку, тут буланого коня? (Олександр Олесь).</i>
Окличні	<i>Що за, що то за, ну й</i>	<i>Що за розкіш, що за привілля серед степу! (Панас Мирний).</i>
Спонукальні	<i>Годі, бодай, давай, ну, -бо, -но</i>	<i>Годі ридати, на долю нарікати (І. Франко).</i>
Підсилювально-видільні	<i>Навіть, тільки, хоч, хоча б, лише (лиш), принаймні, аж, же (ж), -таки, -то, та, о, ой, а</i>	<i>А я таки мережать буду тихенько білії листи (Т. Шевченко).</i>
Уточнювальні	<i>Саме, якраз, справді, точно, власне, рівно, майже, приблизно, мало не, ледве не, ніби, наче, начебто</i>	<i>Хлопець мало не плакав із розпачу (Б. Комар).</i>
Вказівні	<i>Це, то, оце, ото, ось, осьде, онде</i>	<i>Мова — це віконця, через які людина бачить світ (В. Сухомлинський).</i>

342. Прочитайте речення. Визначте групи модальних часток за значенням.

1. Небо незміряне всипане зорями, — що то за Божа краса! (М. Старицький). 2. Для мене багато не треба, щоб серце забилося раптово: лиш латочку рідного неба та матері лагідне слово (Д. Луценко). 3. Ні, наша мова не загине, її не знищать сили злі! (В. Сосюра). 4. Невже тобі неволя не обридла? (Леся Українка). 5. Життя без книг — це хата без вікна (Д. Павличко). 6. Так, знов душа замерзне, знов одвикне од радісного коливання трав (М. Рильський). 7. Саме тоді, коли тобі найважче, не зупиняйся, йди вперед (М. Бажан). 8. Не вмирає душа наша, не вмирає воля (Т. Шевченко).

343. Уведіть у подані речення стверджувальні, заперечні, питальні й окличні частки. Перероблені речення запишіть. Поміркуйте, як увиразнився зміст речень.

1. Я відчув полегшення тієї миті. 2. Гарні квіти розцвіли під вікном.

344. Спишіть речення, добираючи з довідки потрібні частки. Визначте групи часток за значенням.

1. ... той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (*Леся Українка*). 2. ... нудитись, складаючи руки; кличе робітників рідна земля! (*П. Грабовський*). 3. Дорога — ... завжди таїна, в її незвіданості й нерозгаданості є щось спільне з людською долею (*О. Гончар*). 4. ... неповторне можна повторити (*Л. Костенко*). 5. З жарту часом ... біда буває (*М. Старицький*). 6. ... повійнуло свіжістю надворі! (*М. Зеров*). 7. ... забувай за отчий свій поріг (*А. Малишко*).

Д о в і д к а: ¹лиш, ²годі ж, ³це, ⁴чи, ⁵і, як, не.

345. Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви. Визначте групи часток за значенням.

1. Де жит...я є, там є і надія. 2. Не гріє мене кожух, лиш слово гріє й тіш...ть. 3. Не бійся-бо людину похвалить, а бійся скривд...ти даремно. 4. Хіба р...вуть воли, як ясла повні? 5. Тільки той не помиля...ться, хто нічого не роб...ть. 6. Ма...ш голову, май же й розум. 7. Здоров'я — то найбільша цін...ість (*Нар. творчість*).

346. Розв'яжіть мовну задачу.

Семикласники визначали, якими частинами мови є виділені слова у поданих реченнях.

1. Чи **справді** так було? (*Л. Глібов*). 2. **Справді** вихована людина ніколи не хизується своїми манерами (*В. Сухомлинський*). 3. **Як** радісно, **як** весело на білім світі жить (*Л. Глібов*). 4. Розкажи, **як** за горою сонечко сідає (*Т. Шевченко*).

Марійка визначила, що виділені слова — частки. Чи правильно вона виконала завдання?

Формотворчі частки служать для творення форм умовного і наказового способів дієслова. Наприклад: 1. Дивлюся на море широке, глибоке, поплив би на той бік — човна не дають (*Т. Шевченко*). 2. Хай ллються співи голосні (*В. Союра*).

347. Спишіть речення, вставляючи пропущені формотворчі частки.

би (б)
хай, нехай

1. Пішов ... я в Україну, пішов ... додому, там ... мене привітали, зраділи б старому (*Т. Шевченко*). 2. ... я загину, та ... сяє над людьми сонцем правда і надія (*Леся Українка*). 3. ... шумить єдиним світлим шумом світлий Дніпр (*М. Рильський*). 4. Я хотіла ... людям для підмоги у кожному мить подати голос свій (*В. Ткаченко*).

Словотворчі частки служать для творення нових слів і виступають як префікси або суфікси. Наприклад: 1. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим. 2. Без ворогів можна в світі як-небудь прожити (З тв.Т. Шевченка).

348. Спишіть прислів'я, вставляючи пропущені букви. У виділених словах позначте словотворчі частки як префікси або суфікси.

1. Ніколи не кажи, що не вмі..ш, а завжди кажи, що навчишся. 2. Деколи й таке буває, що пал..ця стріляє. 3. Колись і на нашій вул..ці буде свято. 4. Краще ..мовчати, ніж абищо ..казати. 5. Як-небудь зробив, то й дірку від бубл..ка заробив. 6. ..першу бозна-як хвалилися, а тоді з сорому крізь землю провалилися. 7. Сова хвалилася, що в неї діти якнайкращі в світі (Нар. творчість).

349. Спишіть текст, ставлячи розділові знаки при дієприслівникових зворотах. Підкресліть частки. Визначте, до якої групи за значенням вони належать.

Аж за селом на обрії стоїть собі самотнє дерево в хлібах. Його чублять вітри. У грозу б'є блискавка поруч, але ж у дерево не влучає. Навіть трактори оборюють це місце вивертаючи ріллу під новий урожай. Навесні стара яблуня розвивається, шелестить листям радіючи сонцю. І раптом вибухає білим цвітом, неначебто біла хмарка летить над полем. Хіба не диво? Через усе літо яблуня бредє пшеницями, що колосяться зелено-бузковою хвилею захлюпуючи дерево. Та ось хліба споловіли, налився золотом важкий колос і похилився. Дерево ж здалеку стало темно-зеленим. Підійди ближче — а по ньому, неначе ліхтарики, восково-жовті яблучка світять (В. Довжик).

350. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Підкресліть частки.

Дорогие читатели, хотите ли вы поговорить с писателями? Встретиться с ними не так уж трудно. Я могу вам дать точный адрес: библиотека.

Всё самое важное и интересное, о чём могли бы рассказать писатели, вы найдёте в их книгах: узнаете, как живут народы разных стран, узнаете о великих открытиях науки и техники, о звёздах и планетах, о растениях и животных.

Что бы ни делали, чем бы вы ни занимались, вам всегда понадобится умный и верный помощник — книга (С. Маршак).

адрес — адреса

открытие — відкриття

«КОБЗАР» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

351. І. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Визначте тему й основну думку висловлювання.

За традицією ми зємо весь поетичний, віршовий доробок Тараса Шевченка «Кобзарем»; так назвав поет невелику ранню збірку, до якої входило всього вісім творів. Назва «Кобзар» дуже виразно підкреслює одну з основних рис творчості — глибокий її зв'язок із народною творчістю. Тарас Шевченко виріс із народної пісні, мислив по-народному. Коли б йому не випала доля здобути освіту, він би, мабуть, був одним із безіменних творців, які дали світові чудовий скарб — український фольклор.

Ми зємо Тараса Шевченка народним поетом не тому, що він писав у народному стилі, а тому, що всі думки, вся любов його були присвячені народові, боротьбі за його визволення й щастя.

Прекрасно усвідомлював Тарас Шевченко свою роль воістину народного поета як речника свого народу:

... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Оця свідомість свого покликання, свого права говорити від імені народу, свого обов'язку перед народом властива тільки справжнім поетам-борцям.

КОБЗАРЬ

Т. ШЕВЧЕНКА.

САМОНУБРАНІЙ

1840.

ВЪ ТИПОГРАФИИ К. ШИЩЕВА.

Розгорнутий титул першого видання «Кобзаря»

Тарас Шевченко був полум'яним українським патріотом. Його заклик «свою Україну любіть» вирвався з самого серця, як найзаповітніше слово.

Багато гірких, сумних, драматичних сторінок у поета, викликаних гірким, сумним, трагічним тогочасним життям. Але ніколи в найтяжчі хвилини не залишала Тараса Шевченка віра в краще майбуття, в те, що «сонце йде і за собою день веде» (За М. Рильським).

П. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому, на вашу думку, Тарас Шевченко назвав свою першу збірку поезій «Кобзар»? Що ви знаєте про цих давньоукраїнських співців і музик?
2. Чому Тараса Шевченка називають народним поетом?
3. Як ви розумієте вислів Тараса Шевченка: «Моє життя є частиною життя моєї Батьківщини»?
4. Які поезії з «Кобзаря» ви знаєте напам'ять?

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Переказ оповідання

1. Пригадайте, які ознаки має оповідання.
2. Що таке сюжет? Назвіть елементи сюжету.

352. Розгляньте схему. Підготуйте усну розповідь про елементи сюжету твору.

Сюжет — подія чи система пов'язаних між собою подій, у процесі розвитку яких розкриваються характери персонажів і зміст художнього твору.

Експозиція — та частина твору, де розповідається про час, місце подій, про дійових осіб, взаємини між ними

Зав'язка — перше знайомство з героями, виявлення суперечностей між ними

Розвиток дії — одна або кілька подій, у розгортанні яких виявляються характери дійових осіб, загострюються суперечності між ними

Кульмінація — момент найбільшого загострення суперечностей, у яких найповніше розкриваються характери персонажів

Розв'язка — те місце у творі, де суперечності розв'язуються, розвиток дії завершується

353. І. Прочитайте текст. Визначте елементи сюжету оповідання.

ПРИГОДА З КЕНГУРУ

За чагарником паслися й бавилися чотири кенгуру. Ми причаїлися й спостерігали за ними. Тварини влаштували справжній бокс. Кожна намагалася лапою дати стусана іншій. Вони спритно відскакували, ухилялися від ударів і знову нападали.

Найда, вирвавшись із-за чагарника, раптом загавкав і підбіг до кенгуру. Тварини кинулися до втечі, але не панічно, а досить повільно стрибали до річки. Перетнувши її в наймілкішому місці, вони зупинилися, але пес переслідував їх далі. Кенгуру відбігли трохи, але він не давав їм спокою і там. Тоді одна тварина, що бігла позаду, зупинилась і, обернувшись до пса, стала, ніби готова прийняти бій. Найда не вгавав. Спокійна і мовчазна кенгуру раптом зробила один стрибок уперед, і пес опинився в її обіймах, притиснутий до грудей. Потім тварина, так само не поспішаючи, обернулася праворуч і пострибала геть, а Найда тільки безпорадно мотав лапами в повітрі й придушено, жалібно скавучав.

— То вже пропав пес, — сказав австралієць, що прийшов на лемент, — живого не випустить: або задушить, або втопить.

Ми з Васильком кинулися щосили бігти вздовж річки в тому напрямку, де нещодавно зникла химерна тварина, що понесла нашого Найду...

Річка поступово повертала праворуч, і нам хотілося випередити зухвалу тварину й наскоком відвоювати Найду. Ми не бачили кенгуру, не чути було й скавучання пса. Ми бігли далі.

З-за дерев побачили страшну картину. Кенгуру, мов людина, стояла у воді і тримала Найду передніми лапами, зануривши у воду, а може, й задньою лапою притиснувши до дна. З води іноді висувався Найдин хвіст та бульбашки спливали на поверхню. Кенгуру стояла до нас спиною й не сподівалася нападу. Коли ми пішли в наступ, звірина лишила свою жертву, кинулася з води і подалася геть під наші крики й галас.

На поверхні спливла латка мокрої спини ледве живого пса. Василько швидко кинувся в річку, схопив нещасного друга й виніс на берег.

За кілька хвилин пес почав чхати, й кашляти, й харчати, здригався всім тілом, потім підніс голову. Коли Найда вже став на ноги, Василько взяв його на руки.

— Ну, тепер житиме,— гукнув я Василькові.— Ще й в Україну заберемо, як будемо вертатися! (За Д. Чубом).

II. Розгляньте малюнок на с. 179. Скажіть, якому елементу сюжету він відповідає.

III. Підготуйте докладний усний переказ тексту.

§ 32 Правопис часток

Частки можуть писатися окремо, разом і через дефіс.

1. Частки *би* (*б*), *же* (*ж*), *то*, *ось*, *он* зазвичай пишуться окремо від інших слів: *написав би*, *зроби ж*, *ось як*.

Разом ці частки пишуться у складі сполучників та інших часток: *теж*, *таж*, *мовби*, *немовби*.

2. Разом пишуться частки *де-*, *аби-*, *чим-*, *чи-*, *як-*, *що-*, *-сь*: *деякий*, *абиякий*, *чимшвидше*, *чимало*, *щохвилини*, *якнайшвидше*, *колись*.

3. Через дефіс пишуться частки *казна-*, *хтозна-*, *бозна-*, *будь-*, *-небудь*, *-бо*, *-но*, *-от*, *-таки*: *казна-як*, *хтозна-коли*, *бозна-який*, *будь-що*, *як-небудь*, *скажи-бо*, *допоможи-но*, *як-от*, *якби-то*, *подумай-таки*.

4. Окремо пишуться частки, якщо між ними й словами, яких вони стосуються, стоїть інше слово: *аби до чого*, *де з ким*, *хтозна й що*.

Орфограма. Написання часток окремо, разом і через дефіс

354. Прочитайте речення. Обґрунтуйте написання часток окремо, разом і через дефіс.

1. Як сіячі радіють — тільки-но на землі з'явиться день весняний із пахощами ріллі (*М. Стельмах*). 2. «Не грайся хлібом, то ж бо гріх!» — іще до немовляти, щасливий стримуючи сміх, бувало, скаже мати (*М. Рильський*). 3. І все-таки до тебе думка лине (*Леся Українка*). 4. Без людської праці вся земля від краю і до краю заросла б бур'янами (*О. Довженко*). 5. Цей дріт приносить телеграми хтозна з якої далини (*М. Рильський*). 6. Коли-небудь і про нас згадають (*Т. Шевченко*). 7. Все так же над озером мріє калина, де юність моя протекла (*В. Сосюра*).

355. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Хотів(би) я знати, про що той струмок у мріях своїх шумить між травою. 2. Ви чули(ж)бо: так липа шелестить (*З тв. П. Тичини*). 3. Про що(сь) шепоче нам дорога, нехай курна, (за)те пряма (*А. Малишко*). 4. Сонце тільки(но) сіло за лісовими хащами (*М. Коцюбинський*). 5. Не так(то) робиться все хутко, як швидко оком змігнеш (*І. Котляревський*). 6. Гора немов(би)то застигла в німому стрибку і святково сяjala над світом вічними снігами (*В. Довжик*). 7. Отак(то), друже мій, живи, то(й) весело на світі буде (*Т. Шевченко*). 8. Якби(то) правдонька щербата не була, то, може, й справді б так жила (*Л. Глібов*).

II. Виконайте фонетичний розбір виділеного слова.

356. I. Спишіть вірш Максима Рильського, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

(Що)дня в подвір'я наше заліта
Упертий дят..л. Сяде (ж) на колоді —
І стук та(й) стук, що й пер..слухать годі.
Мурко вже закрадався до хвоста
І ськ, і так, неначе(б) справжній злодій,—
Та де там! Раз — і знявся, й пол..тів,
Н..ряючи під снігом с..нюватим...
Ех, Мурку, Мурку! Ще(б) чого схотів!
Ад(же) не кожне род..ться кр..латим!

М. Рильський

II. Поясніть, як ви розумієте вислів *крилата людина*.

 Частка *таки* пишеться окремо, якщо стоїть перед словом, якого стосується, наприклад: *Це був таки великий чоловік* (*Леся Українка*).

357. Складіть і запишіть два речення з часткою *таки*, щоб вона писалася через дефіс і окремо.

358. Запишіть подані сполучення слів із частками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

(Де)що переві́р, коли(небу́дь) розпо́вім, хтозна(й)кого не клич, розкажи(бо) про своє місто, казна(про)яку принаду, не(аби)які фахівці, швидше(ж)бо відріж, (що)найшляхетніший рід, тільки(но) відповів, весна неначе(б) сон, де(про)що згадали, (будь)яка допомога, (бозна)який стогін, (чим)швидше прийшла, все(ж)таки це не туман, якби(то) порадила, бозна(в)які хащі.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх записаних слів складеться початок вислову П. Грабовського: «... *це милішою стає*».

359. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Як(би)то посіяв вчасно, то й вродило(б) рясно.
2. (Будь)яка робота легка, коли її робити з охотою.
3. Що(б) зерна було доволі, зустрічай сонце в полі.
4. «Якось(то) воно буде!» — сказала миша в котячих зубах.
5. Ледачий хотів(би) все мати, та нічого не робити.
6. Справжній майстер не вміє робити (аби)як (*Нар. творчість*).

360. Запишіть фразеологізми у стовпчик, розкриваючи дужки. Доберіть до них із довідки синоніми, запишіть поруч через риску.

Неначе(б) камінь з душі спав, немов(би) Пилип із конопель, мов(би) полуда з очей спала, неначе(б)то коро́ва язиком злизала, (чи)мало води сплигло.

Д о в і д к а: недоречно або невчасно зробити, заспокоїти, нарешті правильно зрозуміти, дуже давно, безслідно зникнути.

361. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Возвращаясь с охоты, я шёл по аллеям сада, а собака бежала впереди меня. Вдруг она уменьшила шаги и начала красаться, как бы зачуяв перед собой дичь. Впереди сидел молодой воробей. Он упал из гнезда, потому что ветер сильно качал берёзу. Собака медленно приближалась к птенцу. Ещё мгновение — и он бы оказался в пасти. Вдруг старый воробей камнем упал возле птенца. Собака в недоумении отпрыгнула. Каким же громадным чудовищем должен был казаться пёс этому воробью. И всё-таки он не мог усидеть на своей безопасной ветке!..

Я зашагал дальше по саду и всё думал о неодолимой силе любви... Только любовью держится и движется жизнь (За І. Тургеневим).

охота — полювання
шаг — крок
дичь — дичина
пасть — паща

громáдный — велетénський
недоумéние — тут: здивува́ння
чудóвище — чудóвисько
неодоли́мый — нездола́нний

§ 33 Не і ні з різними частинами мови

Правила написання *не* з різними частинами мови можна поділити на три групи:

- 1) з іменниками, прикметниками, прислівниками;
- 2) з дієсловами і дієприслівниками;
- 3) з дієприкметниками.

З іменниками, прикметниками, прислівниками *не* пишеться разом:

1) якщо слово *не* вживається без *не*, наприклад: 1. *Наперед невода риби не лови.* 2. *Нездарному танцюристу музика заважає.* 3. *Хто невтомно працює, той ніколи не сумує* (Нар. творчість);

2) якщо іменник, прикметник або прислівник із *не* можна замінити синонімом, наприклад: 1. *Неправдою (брехнею) світ пройде, та назад не вернешся.* 2. *Недобрий (злий) сусід — велике лихо.* 3. *У роботі час спливає непомітно (швидко)* (Нар. творчість).

З іменниками, прикметниками, прислівниками *не* пишеться окремо:

1) якщо є протиставлення сполучниками *а, але*, наприклад: 1. *Не сокира теше, а чоловік.* 2. *Краще навчить не старий, а бувалий.* 3. *Комар пищить не голосно, а тихо, та все ж спати не дає* (Нар. творчість);

2) якщо іменник, прикметник або прислівник є присудком, наприклад: 1. *Кінь свині не товариш.* 2. *Дружній череді й вовк не страшний.* 3. *У Петрівку й у погребі не холодно* (Нар. творчість).

Орфограма. Не з іменниками, прикметниками, прислівниками

362. Прочитайте прислів'я. Обґрунтуйте написання *не* з іменниками, прикметниками, прислівниками.

1. Не краса красить, а розум. 2. На тобі, небоже, що мені не гоже. 3. Козакові в бою не страшно. 4. І золота клітка для

пташки — неволя. 5. Хто невчасно сіно косить, той у стріхи їжі просить. 6. Після обіду ложка не потрібна (*Нар. творчість*).

363. Спишіть речення, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

1. Зважусь у ліс по тропі (не)ш..рокій тихо, як в білій собор, увійти (*М. Бажан*). 2. (Не)вес..ло на світі жить, коли нема кого любить (*Т. Шевченко*). 3. А ти б, М..телику, не дуже-то гордився, бо ти (не)давно сам з гус..ниці вродився (*Л. Глібов*). 4. Поет люб..ть слово, але він (не)слуга слова, він його господар (*М. Рильський*). 5. Кому власна Батьківщина з малих літ (не)дорога, той (не)певна є людина (*П. Грабовський*). 6. Ми (не)легко жили, часом хліба не мали, та пр..світлі хвилини і нам випадали (*М. Луків*).

364. Прочитайте фразеологізми, добираючи з довідки потрібні синоніми. Запишіть їх парами, розкриваючи дужки.

(Не)вартий дірки від бублика, канути в (не)буття, як риба в (не)воді, один від одного (не)далеко втекли, бачити (не)мало світу, переливати з порожнього в (не)повне, усякими правдами й (не)правдами, (не)сповна розуму.

Д о в і д к а: як пташка в клітці, одним миром мазані, бувати в бувальцях, товкти воду в ступі, будь-якою ціною, немає клепки в голіві, не варта справа заходу, загубитися в історії.

 Не з дієсловами і дієприслівниками зазвичай пишеться окремо, наприклад: 1. *Глибока вода не каламутиться*. 2. *Не почавши, думай, а почавши, роби* (*Нар. творчість*).

Не з дієсловами і дієприслівниками пишеться разом:

1) якщо слово не вживається без **не**, наприклад: *Нехтуючи здоров'ям, нехтуєш життям* (*Нар. творчість*);

2) якщо слово має префікс **недо-** і виражає неповноту дії, наприклад: *Як кажи: «Дай!», то недочуває (погано чує), а кажи: «На!» — гарно чує*. Але: *Хто занадто в дрібниці вдається, головного може не добачити (не побачити зовсім)* (*Нар. творчість*).

З чотирма дієслівними формами **не** може писатися разом або окремо, залежно від їхнього значення:

непокоїтися (хвилюватися) — *не покоїтися* (не спочивати),

нездужати (хворіти) — *не здужати* (не змогти),

неславити (ганьбити) — *не славити* (не прославляти),

нестямитися (втратити самовладання) — *не стямитися* (не прийти до тями).

Орфограма. Не з дієсловами і дієприслівниками

365. Прочитайте прислів'я і приказки. Поясніть правопис *не* з дієсловами.

1. Хто робить багато справ нараз, не зробить жодної гаразд. 2. Сонливого не добудуєшся, ледачого не докличешся. 3. Не здужає третього хліба з'їсти. 4. Так нездужає, що й ведмеда за вухо втримав би. 5. Бідний, хоч і ночей недосипає, все одно хліба недоїдає. 6. Як не дочує, то вигідає. 7. Неславліючи своїх дітей, батьки ганьблять самих себе. 8. Не подумавши, і кілочка не заточиш (*Нар. творчість*).

366. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Вітри співають, граючи, гудуть на всі лади, човен пливе світ за очі, (не)знаючи й куди (*О. Іваненко*). 2. (Не)покоїлось зелене море. Утікали хвилі від вітру, котились (не)перестаючи (*Б. Грінченко*). 3. Бідна вдова тужить та (не)здужає, а оце вже другий день, як зовсім злягла (*М. Коцюбинський*). 4. Я, на жаль, тоді (не)дослухався до батьківських порад (*С. Васильченко*). 5. Час (не)стояв; сонце підпливало вище й вище, (не)гріло вже, а почало допікати (*Панас Мирний*). 6. Дощ (не)вщухав цілий день (*Ю. Збанацький*). 7. До кінця (не)дослухавши, (не)перебивай співрозмовника (*В. Сухомлинський*).

367. Запишіть дієслова у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* окремо; б) ті, що пишуться з *не* разом.

(Не)навидіти, (не)ховаючись, (не)торкнувся, (не)обмежуючи, (не)хтують, (не)перевантажуй, (не)обговорювали, (не)кличте, (не)волити, (не)любиш, (не)зчутися, (не)аплодували, (не)дизнавшись, (не)цікавляться, (не)їде, (не)мовчатиму, (не)уникає, (не)рвувати, (не)домовляється, (не)радійте, (не)обстеживши.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних дієслів, що пишуться з *не* окремо, складеться початок прислів'я: «... ступає, той у болоті не скупається».

 Дієслово *не має*, що пишеться окремо, слід відрізнити від заперечного слова *немає*, що пишеться разом.

Заперечне слово *немає* можна замінити словом *нема*, наприклад: 1. *Немає (нема) диму без вогню*. 2. *Хто розуму не має, тому його і коваль не скує* (*Нар. творчість*).

368. Спишіть прислів'я і приказки, розкриваючи дужки.

1. (Не)має бджоли без жала, а троянди без колючок. 2. Без догляду (не)має ладу. 3. Він (не)мудрий, тільки розуму (не)має. 4. За (не)розумною головою (не)має і ногам спокою. 5. Хто (не) має волі, той (не) має долі (*Нар. творчість*).

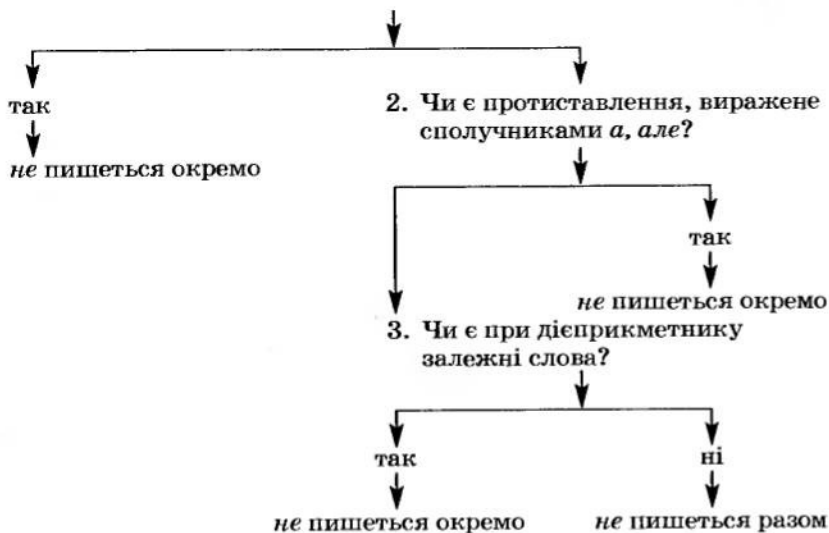
369. Прочитайте прислів'я і приказки. Поясніть правопис *не* з дієприкметниками, використовуючи § 9.

1. Нескорений дух до перемоги кличе. 2. Живи не позиченим розумом, а власним. 3. Зерно, не посіяне вчасно, не зійде рясно. 4. У поганій хазяйки хліб не допечений і тісто на воротах (Нар. творчість).

370. Користуючись алгоритмом, запишіть подані сполучення слів у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* разом; б) ті, що пишуться з *не* окремо.

Написання *не* з дієприкметниками

1. Чи виступає дієприкметник присудком?

(Не)забутий дивний сон, ще (не)дочитаний роман, сорочка (не)випрасувана, (не)засіяне поле, (не)скошений овес, (не)осяяний сонцем степ, (не)закінчені цікаві досліді, (не)загашене нами вогнище, (не)куплена, а подарована річ, (не)достиглий плід, іграшки (не)складені, (не)вивчені уроки.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх записаних слів складеться закінчення вислову: «Хочеш їсти калачі — ...».

371. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки. Спишіть, розкриваючи дужки, вставляючи, де треба, пропущені букви.

Ще в (не)запам'ятні часи на Поділлі, у тихій і зат..шній долині, (не)подалік якої било кр..шталеве джерело, осіли люди. Жили вони мирно і щасливо, аж поки на рідний край

(не)напали (не)зчислѣн..і монголо-татарські орди. (Не) раз налітали люті (не)други, але щоразу (не)змінно підіймалося село з руїн.

Одного разу (не)сподіван..о наскочили ординці, ..палили село, пов..ли всіх людей у (не)волю. Нікому вже було відбудувувати. І тоді сталося диво. На поп..лиці вирости (не)зв..чайні рослини, які (не)боялися вогню, бо самі ..палахували полум'ям і залишалися цілісінькими. Де вони взялися? Це ніким (не)розгадана таємниця. Здавалося, в них уселився дух (не)поборного народу, що його ніякі вороги (не)могли зломити.

Цю рослину й донині називають (не)опалимою купиною (Нар. творчість).

! Частка *ні* пишеться разом, якщо вона виступає префіксом у займенниках і прислівниках, наприклад: *нічий, ніякий, ніколи, нітрохи*.

Окремо частка *ні* пишеться, якщо вона відокремлена від займенника прийменником, наприклад: *ні про що, ні до яких*.

Орфограма. Ні з займенниками і прислівниками

372. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Усно обґрунтуйте написання *ні* з займенниками і прислівниками.

1. Ростуть густі куці, (ні)ким (не)сіяні, (не)леліяні (І. Цюпа). 2. (Ні)чого Ольвія не любить так, як степ (В. Чемерис). 3. Щоб жить — ні(в)кого права не питаюсь (П. Тичина). 4. Можеш втекти від усього світу, та від себе (ні)куди не втечеш (О. Гончар). 5. Ні(в)яких краях на чужині не чув я смутніших пісень (В. Юхимович). 6. Людина, що зневажливо ставиться до рідної історії, (ні)трохи не заслуговує на повагу (О. Довженко).

373. Перекладіть речення українською мовою і запишіть.

1. Семья, дающая человеку ни с чем не сравнимое сознание защищённости, прочности и духовного комфорта, — это папа и мама. Замены им, как бы мы себя не утешали и не уговаривали, увы, не будет никогда (І. Овчинникова). 2. Верно говорят, что где бы ни жил человек, сколько бы ни проходило лет, а отчий дом — один, и всегда он в памяти (Ж. Азарова). 3. Ничего нет в мире милее для меня, чем мой народ, его судьба, чем волшебный язык и природа родного края (К. Паустовський).

 <i>сознаніе</i> — тут: усвідомлення	<i>увы</i> — на жаль
<i>прóчность</i> — міцність	<i>óтчий</i> — батьківський
<i>уговáривать</i> — умовляти	<i>судьба́</i> — доля

Розбір частки як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.

2. Граматичні ознаки: а) розряд за значенням — модальні, формотворчі чи словотворчі; б) група за значенням модальних часток.

Слово — то дивовижний витвір людини. Без нього не було б ні писемності, ні літератури, ні пісні (І. Цюпа).

Зразок усного розбору

То — частка, модальна, вказівна.

Не — частка, модальна, заперечна.

Б — частка, формотворча, служить для утворення наказового способу дієслова.

Зразок письмового розбору

То — частка, модальна, вказівн.

Не — частка, модальна, заперечн.

Б — частка, формотворч.

374. І. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Виконайте розбір виділених часток як частини мови.

Добре слово — це в..лика сила. Воно надовго западає в пам'ять. Іноді все життя нос..мо ми його у своєму серці. Мабуть, і ви пам'ята..те слова похвальні, слова підбадьорюючі, сказані кимось. Та **чи** багато ваших друзів, бл..зьких вам людей зб..рігають у пам'яті слова, сказані вами? Отже, коли ви раді..те за когось із ровесників, хто досяг успіхів на терені спорту чи в навчанні, скажіть про це. Ваше слово буде пр..ємне, адже, якби вам його сказали, ви **б** вельми зраділи. І особливо знайдіть тепле слово для людини, яка зазнала невдачі. Тут таке слово особливо потрібне (*О. Горбовський*).

ІІ. Складіть невеликий усний роздум «Від ласкавих слів затихає гнів».

375. І. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Виконайте розбір трьох часток як частини мови (на вибір).

А весна в Києве починалась с разлива Днепра. Стоило только выйти из города на Владимирскую горку, тотчас перед глазами распахивалось голубоватое море.

Наступало время цветения киевских садов. Как же прекрасен был город тогда! Я знал каждый уголок огромного Ботанического сада с его оврагами, прудом, густой тенью столетних липовых аллей.

Но больше всего я любил Мариинский парк. Он нависал над Днепром. Стены лиловой и белой сирени звенели и качались от множества пчёл. Посреди же лужаек били фонтаны.

Город был так хорош весной, что я не понимал, для чего по воскресеньям нужно ехать в дачные места (За К. Паустовським).

*разлів — північ
тотчас — одразу ж
овраг — яр*

*лиловий — ліловий
сирень — бузок
по воскресеньям — щонеділі*

II. Складіть 4–5 речень за фотоілюстрацією, вживаючи заперечні, питальні, окличні та підсилювально-видільні частки.

Київ. Видубицький монастир

~~~~~ КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ~~~~~

1. Яка частина мови називається часткою?
2. На які розряди за значенням поділяються частки?
3. На що вказують модальні частки? На які групи за значенням вони поділяються? Наведіть приклади.
4. Розкажіть про формотворчі частки. Які форми вони творять?

5. Наведіть приклади словотворчих часток.

6. Розв'яжіть мовну задачу. Якими частинами мови є виділені слова?

1. О, якби-то я міг повернути неповторною юність мою!
2. Моя любов — то пісні дужі крила в росі світань над шумами дібров... 3. То тут, то там волошки розцвітали (З тв. В. Сосюри).
4. Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна (Леся Українка). 5. Не докорю ніколи і нікому (В. Симоненко). 6. Ні, не марно я жив,— я боровся, шукав ідеали (М. Вороний).

7. Запишіть подані сполучення слів з частками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться окремо; в) ті, що пишуться через дефіс.

Авже(ж) розповів, не вийшов(же)таки в сад, кинув (будь)як, (чим)раз краще, який(небудь) звір, (будь)яка допомога, ніким (не)пофарбований паркан, (хтозна)куди поніс, бозна(про)яке завдання, (де)який запас, не розмовляй хтозна(з)ким, якби(то) приїхав син, (що)дня лагодив тин, не(аби)яка принада, тільки(но) оголосила, хоч(би) раз розповіли.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх записаних слів складеться прислів'я.

8. Розкажіть про написання *не* з різними частинами мови. Правила ілюструйте прикладами.

9. Запишіть подані сполучення слів з частками у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* разом; б) ті, що пишуться з *не* окремо.

(Не)великий водоспад,(не)підготовлений ще виступ, (не)здужає сказати й слова, (не)покоюсь про тебе, (не)сумний, а веселий погляд, (не)добудований високий поріг, (не)одмінно перевір, спитав (не)голосно, сорочка (не)вишита, (не)полагоджений віз, (не)склавши в копицю, стережись (не)правди, ніколи (не)бачений політ, нікому (не)зашкодить.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх записаних слів складеться початок вислову П. Тичини: «... — там райдуги встають».

10. Складіть речення з дієсловом *не має* і заперечним словом *немає*.

11. Сформулюйте орфограму «*Ні в займенниках і прислівниках*».

12. Виконайте розбір часток як частини мови.

1. Лише краса людей навчає жити (Д. Павличко). 2. Хіба в світі є хто крилатіший за людину? (О. Гончар). 3. Нехай не ятратя прикромці душі, нехай квітує щирість поміж нами! (М. Луків). 4. Музика — це мова почуттів (В. Сухомлинський).

§ 34 Вигук як частина мови. Правопис вигуків

376. Прочитайте вірш Дмитра Білоуса. Скажіть, які почуття виражають виділені слова.

ВИГУК

Виражає сумне і веселе —
 Знають літні й дівчора.
 Є, наприклад, і *гвалт*, і *леле*,
Геть, гай-гай і *агов, ура*.
 І хіба ж таки не цікаво,
 Що є *хай йому грець* і *браво*,
 Й ще частіше і *ах*, і *ох* —
 Вияв захвату і тривоги.

Д. Білоус

 Вигук (рос. междометие) — це особлива частина мови, що виражає почуття, волевиявлення мовця, але не називає їх. Наприклад: 1. *Ох, чого моя зіронька плаче.* 2. *Цить! Хай говорить серце (З тв. Лесі Українки).* Вигуки не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови, тому що не називають предметів, ознак, дій, не відмінюються й не служать для зв'язку слів у реченні. Вигуки не пов'язуються з іншими словами в реченні.

377. Підготуйте усну розповідь про групи вигуків за значенням, використовуючи таблицю.

Група вигуків за значенням	Що виражають вигуки	Приклади
Емоційні	Почуття, переживання, настрої людини	<i>О, ой, ах, ай, ух, леле, тьху, цур, ова, от тобі й маєш, слава Богу</i>
Спонукальні	Наказ, спонування до дії, привернення уваги	<i>Агов, гей, геть, годі, киць-киць, тпру, віо</i>
Етикету	Привітання, прощання, подяку, побажання	<i>Добрий день, привіт, до побачення, бувай, дякую, будь ласка, прошу</i>
Звуконаслідувальні слова	Звуки природи, тварин, машин	<i>Ку-ку, кукуріку, дзень-дзень, бах</i>

378. I. Прочитайте текст мовчки, підготуйте докладний усний переказ.

Вигуки передають почуття, переживання й найсильніше бажання. Тому й не дивно, що деякі з них складаються всього з одного звуку: *a! e! i! o! y!* Це маленькі-маленькі слівця. Далі йде чимала група вигуків, у яких поєднується голосний і приголосний звуки: *ай! ам! ах! ба! га! ге! го! ей! ем! ех! но! ну! ов! ой! ох! уф! ха! хе! хо!* Трапляється, що до складу вигуків входять тільки приголосні звуки: *брр! гм! хм!* Вони можуть складатися з трьох і більше голосних і приголосних: *ага! ану! гей! люлі! нумо! овва! ого! тпру!*

Вигуки ніколи не бувають у спокої: вигукують, радіють, захоплюються, дивуються, жахаються, бояться, зітхають, журяться, сумують, сердяться, тужать, співчують, докоряють, обурюються, глузують, стогнуть, велять, наказують, спонукають. І багато інших почуттів виражають ці слова.

Чи не здалося вам дивним, що після вигуків стоїть знак оклику? А дивного тут нічого немає. Саме знак оклику відмежовує вигуки від інших слів (*I. Вихованець*).

II. З другого абзацу випишіть дієслова-синоніми.

379. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте групи вигуків за значенням.

Гей! Чиї це володін..я, хто фортеці тут завів? 2. Довше ч..решня т..рпіть не змогла, глянула, бризнувши білими квітами: о, це в..сна вже пр..йшла. 3. Геть, розб..шако, в далекі ст..пи! 4. Спи, д..тиночко кохана, баю, люлі, бай, а ти, місяцю, до рана в колисоньку сядь! 5. «Ках-ках-ках!» — кот..ться гаєм луна. 6. Прощавай, мій краю, земл..нько свята! 7. Ах, здається, по степу я розгубив свої думки (*З тв. Олександра Олеса*).

380. Прочитайте речення, скажіть, які почуття виражає вигук *ой* у кожному реченні.

1. Не встигла мати привітати гостей, ані сльози зронити, озватися жалібно: «Ой, синочки мої...», як герої вже зникли в голубій імлі,— тільки їх і бачили (*О. Довженко*). 2. «Ой...» — тихо стогнав Остап. 3. «Ой, лишенько! Як той бідний Василько прибується додому в таку негоду!» — скрикнула Олена (*З тв. М. Коцюбинського*). 4. Ой, гляди, не ошукайся ти! 5. Ой, як іще довго чекати (*З тв. Остапа Вишні*).

381. Складіть і запишіть речення із вигуком *ах*, який виражав би: а) радість, захоплення; б) здивування; в) обурення, незадоволення; г) співчуття.

Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс, наприклад: *ох-ох-ох, киць-киць, ня-а-ав*. Також через дефіс пишуться вигуки: *йй-богу, йй-право*. Окремо пишуться вигуки: *будь ласка, до побачення, на добраніч*.

Орфограма. Написання вигуків через дефіс і окремо

382. Спишіть речення, знімаючи ризик.

1. Гей, ну/мо, хлопці, враз, гей, ну/мо на приказ! 2. Ой гила/гиля, гусоньки, на став! (*Нар. творчість*). 3. А я у гай ходила по квітку ось яку, а там дерева люлі і все отак зозулі: ку/ку! (*П. Тичина*). 4. Доц сміється, мов залізом дзвонить: «Га/га! Га/га!» (*Д. Павличко*). 5. На/добраніч, зелена діброво! Вже скотилося сонце за гору! (*Олександр Олесь*). 6. Йй/богу, сом був велетенський, завбільшки з дерево (*Остап Вишня*).

Вигуки у вимові виділяються паузами, а на письмі — комами або знаком оклику, наприклад: 1. *Ах, скільки радості, коли ти любиш землю* (*П. Тичина*). 2. *Годі! Не буде цього!* (*Є. Гуцало*).

Пунктограма. Кома, знак оклику при вигуках

Слід розрізняти вигуки *о, ой* і однозвучні підсилювальні частки.

Після вигуків робиться відповідна пауза, на письмі вони виділяються комами. Після часток немає паузи, розділовими знаками вони не відокремлюються.

Вигуки	Підсилювальні частки
1. <i>О, які були великі зорі</i> (<i>М. Рильський</i>).	1. <i>О рідне слово! Хто без тебе я?</i> (<i>Д. Павличко</i>).
2. <i>Ой, я чогось боюсь. Кажуть, у лісі вовки з'явилися</i> (<i>І. Франко</i>).	2. <i>Ой летіли лебедоньки через темний бір, поронили біле пір'я та й на батьків двір</i> (<i>М. Рильський</i>).

383. Спишіть речення, знімаючи ризик, ставлячи розділові знаки.

1. «О/ох — важко зітхнув Остап, — обридло мені вже по цих краях горювати». 2. Ой ні! Життя що стерниста нива: не пройдеш, ноги не вколовши. 3. «Е-е щось дуже рано прокинулося сонце, — каже дід Улас, дивлячись на небо, — коли б дощу не було». 4. Ага/га/а тепер я знаю, що далі буде! 5. «Проходьте будь ласка до хати, гості любі!» — припрошувала мати.

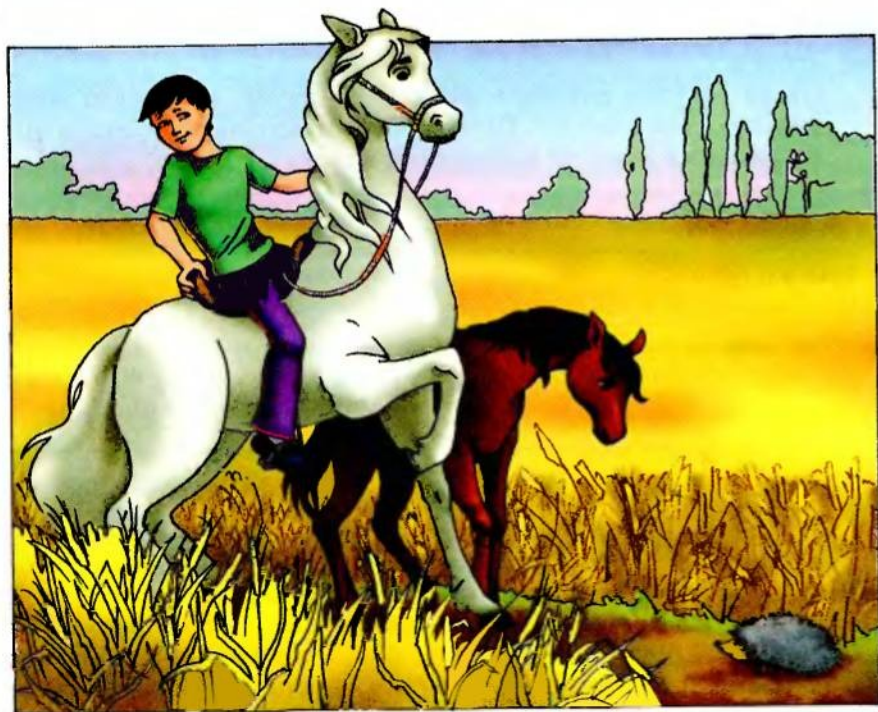
6. О вітре, легкокрилий брате, повій на степи безкраї та довгі. 7. О коли б ця ніч швидше проминула. 8. «Ха/ха/ха Ха/ ха/а/а» — зарепетувала сова, й гучна луна того скаженого репету по всьому лісі роздалась (З тв. Панаса Мирного).

384. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Підготуйте докладний письмовий переказ. Уважно розгляньте малюнок до тексту, на його основі доповніть переказ художніми деталями. У тексті підкресліть вигуки, визначте їх групи за значенням.

Десятилітній Санько сів на сумирну Оську, вдарив п'ятами кобилу, і наче вітер підхопив його, виніс за ворота. Позаду хвацько вистукував копитами Стриж, молодий жеребчик. Хлопець мріяв уже про те, як прискочить до яру, а там — хлопці, курінь, печена картопля.

Коли вулиця широко розступилася, вбираючи в себе молоду повінь житнього лану, Санько притишив коней, щоб не толочили хліба.

Фрр! — здригнувся раптом Стриж, став наче вкопаний, нашорошив вуха. Оська теж зупинилася, злякано мотнула головою. «Ой, що це з ними?» — у Санька спітніли долоні. «Н-но! Поїхали», — хлопець торкнув повідок, коні боком-боком у жито та й стали.

Ш-ш-ш! — гойднулися колоски, щось кудлате посунулося в яру. Може, то вовки?

«Вітер... Йй-богу, вітер! — вигукнув хлопець. — Які ж вовки в посівах?» Стриж неспокійно пряде вухами. «Ач, страхополох, куца злякався!» — вирішив Санько.

Фу-фу-фу! — щось сердито закукало і клубком покотилося в ривчак. Сіре, настовбурчене, воно підтюпцем наближалося до коней. Оська і Стриж відступали, стріпували гривами і били копитами землю.

Угу-у-у! — тюгикнуло над левадою. Це до німоти налякало хлопця. Несподівано страховисько почало віддалятися. «Ба,ба! Відступає!» — вигукнув хлопець, злетів з коня, одним стрибком наздогнав втікача. Воно, кругле й колюче, хрюкнуло, перекинулося й затихло.

«Їжак! — захлинувся Санько відчайдушним криком. — Хай тобі грець!» Хлопець опаліло затанцював навкруг їжака, що смирно лежав на спині. Понуривши голови, Оська й Стриж здивовано розглядали маленьку сіру тварюку: «Фрр! Оце такий шмаркач?! Так налякав поважних коней! Ай-я-яй, де були ваші очі?» (В. Близнець).

385. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

ЛЕСНОЙ ОРКЕСТР

На утренних и вечерних зорях не только птицы — все лесные жители поют и играют, кто на чём и как умеет. Тут услышишь и звонкие голоса, и скрипку, и барабан, и флейту, и лай, и кашель, и вой, и писк, и уханье, и жужжанье, и урчанье, и кваканье.

Звонкими, чистыми голосами поют зяблики, соловьи, певчие дрозды. Скрипят жуки и кузнечики. «Тук-тук-тук!» — барабанят дятлы. «Вить-вить-вить!» — свистят флейтой иволги.

«Гав-гав-гав!» — лают лисицы. Им подражают и белые куропатки. «Ках-ках-ках!» — иногда услышишь в чаще. Это косуля. Она сразу же умолкает, когда слышит, как подаёт свой голос волк: «У-у-у!»

«Ух-ух-ух!» — это уже филин. Над цветами жужжат шмели и пчёлы. В болоте урчат и квакают лягушки.

Никто не смущается, если у него нет голоса. Каждый выбирает песню на свой вкус (За В. Біанкі).

лай — гавкання
вой — виття
писк — пицання
скрипётъ — тут: сюрчати
кузнёчик — коник

іволга — іволга
лаять — тут: брехати
чаща — гущавина
філін — пугач
смущаться — бентежитися

Розбір вигука як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Група за значенням.

Гей, рум'яні мої небокраї, ви, міста гомінливі кругом, по країні весна пролітає і шумить журавлиним крилом (В. Союра).

Зразок усного розбору

Гей — вигук, спонукальний, уживається для привернення уваги.

Зразок письмового розбору

Гей — вигук, спонукальн.

386. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Виконайте розбір вигуків як частини мови.

1. Хлюп та хлюп! Кльок та кльок! — отакий(то) наш струмок (*Г. Храпач*). 2. О, це фонтани гуркотливі заіскрилися в гушчині, це їхні звабні, звучні співи (здаля почулися мені (*Є. Фомін*)). 3. (В)раз чуєм крізь шибочку сизу: «Агов, назбирайте(но) хмизу!» (*Л. Первомайський*).

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яка частина мови називається вигуком?
2. Чому вигуки не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови?
3. Назвіть групи вигуків за значенням. Складіть речення з вигуками кожної групи за значенням.
4. Сформулюйте орфограму «Написання вигуків через дефіс і окремо».
5. Спишіть, знімаючи ризику.

1. І грім, їй/богу, відступив за гору (*М. Рильський*).
 2. «Ох/ох/ох!» — застогнала Кайдашиха, укриваючись рядном (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Ану/те, заграйте що-небудь! (*Панас Мирний*). 4. Так ото зібралися та й кажете дружині й дітям: «До/побачення, вирушаю на лося!» (*Остан Вишня*).

6. Запишіть спочатку речення із підсилювальними частками, а потім із вигуками. Поставте потрібні розділові знаки.

1. О який я щасливий! Як тяжко мені було без вас! (*О. Довженко*). 2. О скорбна осінь! Я з тобою до болю посумнів! (*Д. За-*

гул). 3. Ой не дивуйтеся, люди! Страх такий! (К. Тищенко). 4. Ой жоржино, моя жоржино! Доки тобі в полі стояти? (М. Вінграновський).

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

Твір-оповідання за поданим сюжетом

1. Які ознаки має оповідання?

2. Що таке сюжет? У якій послідовності розміщені елементи сюжету?

Зазвичай виклад в оповіданні йде за хронологією подій. Однак розпочати розповідь можна з кульмінації, а потім пояснити, з чого починалися і як розвивалися події.

387. І. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок. Поміркуйте, чи можна назвати подане висловлювання оповіданням.

Одного разу, повертаючись із походу, князь Олег зустрів ворожитів, які радо привітали його.

— Від чого я помру? — запитав провидців князь.

— Княже, приймеш смерть ти від коня свого, — сказав йому один ворожит.

Олег подумав і, гірко всміхнувшись, сказав:

— Ніколи я більше не сяду на цього коня й більше не побачу його! Він попрощався з вірним бойовим побратимом, звелів забрати його і добре доглядати.

В. Васнецов. Зустріч Олега з волхвом

Минав час. Князь Олег був у далеких походах. Тільки через чотири роки повернувся до Києва. Згадав він про сумне пророчтво волхвів.

— Де ж мій кінь, якого я звелів годувати і доглядати? — запитав князь Олег у старшого конюха.

— Уже два літа, як помер, — сумно відказав той.

— Неправду кажуть волхви! — злісно крикнув князь. — Кінь помер, а я живий! Хочу бачити кістки його!

Звелів Олег осідлати коня й зі своїм почтом рушив за місто. Серед зеленої трави побачив князь кості вірного побратима, що не раз допомагав йому в бою.

— Чи не від цього черепа прийняти смерть мені? — глузливо спитав князь, наступивши на череп. Несподівано звідти виповзла змія і вкусила Олега.

Від того розхворівся князь і невдовзі помер. Оплакували його всі люди плачем великим. Поховали Олега в Києві на горі, яка зветься Щекавицею (За «Повістю минулих літ»).

II. Визначте елементи сюжету твору.

III. Уважно розгляньте ілюстрацію на с. 197. Скажіть, якому елементу сюжету вона відповідає.

388. I. Прочитайте народну баладу, визначте елементи сюжету.

Ой чиє то жито, чиї то покоси,
Чия то дівчина розпустила коси?
Коси розпустила, гулять не ходила,
Молодого хлопця навик полюбила.
Проводжала мати сина у солдати,
Молоду невістку — в поле жито жати.
Жала вона, жала, жала — не дожала
І до сходу сонця тополею стала...
Прийшов син до хати: — Здрастуй, рідна мати!
Де ж моя дружина, що не йде стрічати?
— Не питайся, сину, про свою дружину,
Бери топір в руки — рубай тополину. —
Як ударив вперше — вона й похилилась,
Як ударив вдруге — вона й попросилась:
— Не рубай, коханий, бо я — твоя мила,
На моєму листі спить твоя дитина. —
Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси?
Не спішіть, дівчата, розпускати коси.

Нар. творчість

II. Напишіть твір-оповідання за сюжетом народної балади. Почніть розповідь із кульмінації.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Самостійні частини мови

Іменник. Прикметник

1. Які частини мови належать до самостійних?
2. Яка частина мови називається іменником?
3. Які морфологічні ознаки має іменник?
4. Сформулюйте орфограму «Велика буква і лапки в іменниках — власних назвах».
5. Розкажіть про поділ іменників на відміни.
6. Розкажіть про особливості відмінювання іменників третьої відміни.
7. Яка частина мови називається прикметником?
8. Як змінюються прикметники?
9. Як творяться форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників?
10. Сформулюйте орфограму «Букви *н, нн* у прикметниках».
11. Розкажіть про правопис складних прикметників.

389. Спишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви. Визначте відмінки іменників.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що вироблялися протягом багатьох століт..ь і освячен..і віками. Народна творчіс..ть нерозривно пов'язана зі звичаями народу.

Народні звичаї охоплюють усі сфери громадс..кого, родин..ого і суспіл..ного жит..я. Звичаї і мова об'єднують людей у народ, у націю...

Наша Україна в..лика. Українці живуть у різних куточ..ках з..мної кулі. Ус..на народна творчіс..ть — класичний приклад однос..ті всіх україн..ців (За О. Воропаєм).

390. Запишіть подані іменники у чотири стовпчики за відмінами.

Природа, ягня, гуаш, осередок, теля, село, лінь, іграшка, весна, ерудит, участь, плем'я, хмарність, ім'я, літо, надія, артіль, ягнятко, ялинка.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв іменників, записаних у перші три стовпчики, складеться продовження прислів'я: «Без ...».

391. Поставте подані іменники в орудному відмінку і запишіть.

Емаль, кількість, любов, честь, сіль, кмітливість, акварель, мати, самотність, верф, відданість, лють, кров, підступність.

392. Запишіть подані прикметники і дієприкметники у два стовпчики: а) зі вставленою *н*; б) без вставленої *н*.

Достемен..ий, здоровен..ий, копчен..ий, полуден..ий, уцільнен..ий, жадан..ий, оборон..ий, лимон..ий, закон..ий, олов'ян..ий, хвилин..ий, веснян..ий, полив'ян..ий, скажен..ий, пов'язан..ий, небездоган..ий.

 Якщо ви правильно виконали завдання, із трьох букв записаних слів складеться закінчення прислів'я: «Якби знав, де впадеш, то ...».

393. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть.

Лучший друг, самый сложный вопрос, наиболее интересный момент, старше других участников, быстрее всех, дороже всего, более выносливый, менее ценный, слаще мёда.

394. І. Прочитайте текст. Скажіть, до якого стилю мовлення він належить. Спишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви і розкриваючи дужки.

Горобина зв..чайна — дер..во висотою від шести до восьми метрів. Кора блискучо(сіра), гладенька. Молоді гілки пухнаст..ті. Листя продовгувато(загострене), зверху матово(зелене), знизу сірувате. Квіти п'яти(пелюсткові), з мідц..ним гіркувато(м..гдалевим) запахом. Суцвіт..я — густий щиток. Плоди майже куле(подібні), соковиті, жовто(гарячі) або яскраво(ч..рвоні). Насін..я ч..рвонувате, серпо(видне). Цвіте горобина у травні — червні. Плоди дозрівають у вер..сні — жовтні. В Україні горобина росте в поліських і лісо(ст..пових) районах (З довідника).

ІІ. Складіть і запишіть опис горобини в художньому стилі, використовуючи складні прикметники.

395. І. Прочитайте. Скажіть, якою спільною темою об'єднані прислів'я і приказки. Поясніть, як ви розумієте їх зміст.

1. Мамина ласка як сонце. 2. Мати — найрідніша людина. 3. Нема цвіту кращого від маківочки, нема роду милішого від матіночки. 4. Материнська любов ніколи не минеться. 5. Рідної матері слівце як літнєє сонце (Нар. творчість).

ІІ. Зробіть письмовий морфологічний розбір виділених іменників і прикметників.

Числівник. Займенник

- 1. Яка частина мови називається числівником? На які питання відповідають і на що вказують кількісні й порядкові числівники?
2. Як відмінюються кількісні числівники — назви десятків, а як — назви сотень?
3. Як відмінюються дробові числівники?
4. Яка частина мови називається займенником?
5. Назвіть розряди займенників за значенням.
6. Розкажіть про правопис заперечних та неозначених займенників.

396. Прочитайте. Випишіть числівники, визначте їх розряд за значенням. З'ясуйте, до яких частин мови належать інші слова.

Десять, десяток, десятий, десятка, вдесятеро, десятеро, десятиповерховий; два, подвоїти, подвійний, подвоєний, двозначний, двійка, другий, обидва, двоє; тисяча, тисячний, тисячник; кільканадцять, кількісний, декілька, кількість.

397. Запишіть подані словосполучення, передаючи цифри словами.

Близько 378 кілометрів, з 42 школярами, на 3,75 гектара, на 1/19 площі, 437 робітниками, за 3,5 години, 616 метрами, 125 пасажирам.

398. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Визначте розряди займенників за значенням.

Буває таке лише влітку, після буйної грозової зливи; в той час, як над головою ще в..сить, ро..кинувшись, темна хмара, знизу, з-під ро..кошлано навислих її країв уже світяться всі обрії. Де-не-де прогляне просвіжіле небо, а в глиб..ні заходу, в хаосі хмар усе дужче палахкотить вел..чезна купа вогню, купа сонця. Звідти так і б'є блиском та світлом, обдаючи ним землю і все, що на ній: і щедро ..купану зелені д..рев, і луки з мокрими копицями сіна (О. Гончар).

399. Спишіть слова, розкриваючи дужки.

Хто(сь), (аби)який, ні(до)кого, (ні)яких, (ні)що, аби(до)кого, який(небудь), що(небудь), ні(про)що, (хто)значим, казна(до)чого, (де)хто, що(сь), (будь)що, будь(у)кого, ні(для)чого.

Дієслово та його форми

- 1. Яка частина мови називається дієсловом?
2. Які граматичні ознаки має дієслово?
3. Сформулюйте орфограму «Букви е, є, и, ї у закінченнях дієслів першої і другої дієвідмін».

4. Які спільні граматичні ознаки мають дієприкметник і дієприслівник?

5. Розкажіть про особливості творення і вживання активних дієприкметників.

6. Як творяться пасивні дієприкметники?

7. Розкажіть про відмінювання дієприкметників.

8. В яких випадках дієприкметники з *не* пишуться разом, а в яких — окремо?

9. Сформулюйте пунктограму «Кома при дієприкметниковому звороті».

10. Розкажіть про творення дієприслівників доконаного і недоконаного виду.

11. Сформулюйте пунктограму «Кома при дієприслівниковому звороті».

400. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Вирост..ш ти, сину, вируш..ш в дорогу (В. Симоненко).
2. У весняний день сіяти не зволікай — вирост..ш чудовий урожай (Нар. творчість).
3. Перехиту..ться біля хати струнка сосна — з лісами віта..ться (М. Стельмах).
4. Щирими очима ти так приязно див..шся на світ (Л. Костенко).
5. Коли забув ти рідну мову, бідні..ш духом ти щодня (Д. Білоус).
6. На осінь клуна наповн..ться пшеницею, житом, вівсом і ячменем.
7. Корній обов'язково тут зупин..ться, поволі піде далі, ще й не раз оглян..ться (З тв. У. Самчука).

401. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Зробіть письмовий морфологічний розбір виділених дієслів.

Знаете ли вы украинскую ночь? О, вы не знаете украинской ночи. **Всмотритесь** в неё. С середины неба глядит месяц. Необъятный небесный свод **раздался**, **раздвинулся**. Горит и дышит он. Земля вся в серебряном свете. Божественная ночь! (М. Гоголь).

всмотрётся — вдивітися

необъятный — неосяжний, безмежний

свод — склепіння

402. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Підкресліть дієприкметники доконаного виду однією лінією, а дієприкметники недоконаного виду — двома.

Здалеку т..мніючі гори ро..біглися на всі боки, як овеча отара. За ближчою горою, залитою з..леним сянням трави, ще вище здіймалася чорна й крута, затьмар..на лісом, а за нею — третя, неясно синіюча, ховалася в хмарах. В..личні й непорушні, вони були схожі на застигли хвилі кам'яного моря, яке

в сиву давнину котилося весело й уперто, але раптом зуп..нилося, пер..лякане своєю силою. З ущел..ни долинав шум ріки. Вона була схожа на бурхливу, бунтуючу душу гір. Ріка котилася й котилася, її невгамована погоня заворожувала пот..мніле пр..бережне каміння. Інколи й далеким в..ршинам поч..нало здаватися, що вони покотилися разом із ро..бурханою річкою (За Є. Гуцалом).

403. Запишіть подані словосполучення у два стовпчики: а) із активними дієприкметниками; б) із пасивними дієприкметниками.

Хвилююча сповідь, незагашена іскра, подарований букет, зеленіючі трави, лежачий камінь, випраний одяг, прив'ялі квіти, застарілі ідеї, непередбачена зупинка, палаюче багаття, здобуті знання, відбудоване село.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних іменників складеться початок прислів'я: «... боїться».

404. Від поданих дієслів утворіть активні дієприкметники і запишіть у два стовпчики: а) недоконаного виду; б) доконаного виду. Позначте словотворчі суфікси.

Знати, темніти, озвіріти, звикати, встигати, лежати, порум'яніти, зледачіти, стримувати, позеленіти, перемагати, стихнути, зотліти.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «..., що блищить».

405. І. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Утворіть від поданих у дужках дієслів пасивні дієприкметники.

Нев..личка Джерина пасіка була (обгородити) низьким тинном і (обставити) від півночі оч..ретом. Коло оч..ретяної стінки пр..тулився курінь. Попід вул..ками вилися (прочистити) ст..жки, а серед пасіки стояв важкий н..зенький хрест з двома доц..чками, (прибити) на обидва кінці перехрестя. Перед хр..стом стояло корито з водою, (пр..трусити) стеблами соломи (І. Нечуй-Левицький).

ІІ. Виконайте фонетичний розбір виділеного слова.

406. Запишіть подані словосполучення з дієприкметниками у два стовпчики: а) зі вставленою буквою *и* в закінченнях; б) зі вставленою буквою *і* в закінченнях.

Чорніюч..ми кущами, уповільнююч..й рух світлофор, ревуч.. машини, в охолоджен..м напої, на жовтіюч..х листках, у зеленіюч..й траві, очищаюч..м приладом, в ухвален..м рішенні, глузуюч..м поглядом, на мальован..м стовпі, обслуговуюч..м персоналом, в утрамбован..й траншеї.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «... навчайся, а свого не втрачай».

407. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Підкресліть дієприкметникові звороти і, де треба, виділіть комами.

1. Тут щирим серцем сповн..ним любові я чари мови рідної вб..рав (*І. Гончаренко*). 2. Я кохаю Україну омиту прозорим дощем, її грози весін..ї, листопади осін..ї, коли сиві дуби покриті багряним плащем (*Л. Забашта*). 3. Крізь шляхи п..кельної розлуки, крізь прожиті в труднощах літа мати простяга старенькі руки, нас, малих, до серця пр..горта (*Д. Луценко*). 4. Мова — це найкоштовніший скарб набутий віками нашим народом (*О. Гончар*). 5. Степ у цю пору весь залитий сонцем (*Григор Тютюнник*). 6. Доглянутий дбайливими руками садочок п..шався проти сон..чка буйним цвітом (*Л. Дмитерко*).

408. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Благословé(н,нн)і мир і праця на цій онóвле(н,нн)ій землі (*М. Рильський*). 2. Народ непоборен повік, нездола́(н,нн)а повік його сила леви(н,нн)а (*В. Сосюра*). 3. Трави, напоє(н,нн)ї вологою жада(н,нн)ого дощу, ожили (*О. Гончар*). 4. Оста(н,нн)ій жрець печального народу співає гімни, складе(н,нн)ї колись (*Л. Костенко*). 5. Мова — це пісня душі, покладе(н,нн)а на слова (*Д. Білоус*). 6. Стривоже(н,нн)і, розмая(н,нн)і вогні ночами не дають мені заснути (*Д. Луценко*).

409. Запишіть подані словосполучення з дієприкметниками у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* разом; б) ті, що пишуться з *не* окремо.

(Не)прополотий город; (не)сказане слово; (не)затоплений досі берег; (не)намальований, а сфотографований звір; (не)закінчений розподіл; робота (не)закінчена; ще (не)опалий цвіт; (не)зоране поле; під (не)розквітлою яблунею; ніким (не)политі квіти.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх записаних слів складеться закінчення вислову І. Світличного: «Грати словом — ...».

410. Утворіть від поданих дієслів дієприслівники і запишіть їх у два стовпчики: а) недоконаного виду; б) доконаного виду. Позначте словотворчі суфікси.

Знати, здобути, зрадіти, ненавидіти, купити, сміятися, згяти, заробляти, заробити, з'єднувати.

 Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієприслівників складеться початок вислову І. Франка: «... *понад мудрість*».

411. Відредагуйте речення і запишіть.

1. Мої друзі, відпочиваючі в Криму, надіслали мені багато листівок з краєвидами. 2. Ми сиділи біля пахнучих сухим сіном копиць. 3. Посивівший з роками дідусь ніколи не нарікав на долю. 4. Серед густих кущів лежала прогнивши колода. 5. Заблукавшись у лісі, нас застала ніч. 6. Не знаючи правильної відповіді, мені стало соромно (*З учнівських творів*).

412. Спишіть текст, замінюючи виділені слова дієприкметниками або дієприслівниками. Підкресліть дієприкметникові та дієприслівникові звороти.

ЖИВА МУЗИКА ВЕСНИ

Сади, які **зігріла** теплом весна, налаштовувалися на живу музику. Вишні й черешні **напилися** звечора теплою дощу й виструнчили напіврозкриті бруньки до сонця, до високого неба. Гілки яблунь, груш, слив **торкалися** одна одної і перемовлялися лагідно, притишено. Їх шемрання, яке **розносив** вітер, зливалася з музикою весни. У тій звуковій гамі, що поступово **наростала**, вирізнялися високі ноти.

Далі, за стежкою, гомоніли височезні дуби, які **ще не одяглися** в листя. Вони **переплели** руки-віти в танку, пішли на вітрі в рух то ліворуч, то праворуч (*З журналу*).

413. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Виконайте розбір виділених дієприкметників і дієприслівників як особливої форми дієслова.

В положенный срок на **вспаханной** и засеянной целине возшла пшеница. Вскоре она уже шагала по чёрной хорошо **прогретой** солнцем пахоте бесконечными стройными рядами, как ходили в атаку войска. С каждым днём **нарастая**, её движение становилось мощнее, неустойчивее. Наконец пришло время, когда пшеница будто хлынула под ветром по степи. Она была похожа на могучую зелёную лавину, вырвавшуюся из недр самой земли.

Вобрав влагу обильных июльских дождей, пшеница заколосилась буйно. Это было настоящее чудо (*За М. Бубенновим*).

поло́женный срок —
нале́жный час
шага́ть — **крокува́ти**
мо́щный — **сі́льний**
па́хота — **о́ранка, рілля́**

неусто́йчивый — **нестрі́мний**
хлы́нуть — **рі́нути**
не́дра — **на́дра**
оби́льный — **тут: рясні́й**
ию́льский — **липені́вий**

Прислівник

1. Яка частина мови називається прислівником?
2. Розкажіть про розряди прислівників за значенням.
3. Якими способами творяться прислівники? Наведіть приклади.
4. Які прислівники можуть мати ступені порівняння? Які форми має вищий ступінь порівняння? Які форми має найвищий ступінь порівняння? Розкажіть, як вони творяться.
5. У яких прислівниках пишеться *н*, а в яких — *ни*?
6. Сформулюйте орфограму «*Правопис прислівників разом, окремо і через дефіс*».
7. Коли в кінці прислівників пишеться буква *и*, а коли — буква *і*? Наведіть приклади.

414. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Підкресліть прислівники, визначте їх розряди за значенням.

1. Лиш десь на хуторі собаки ще довго вит..муть вночі.
2. Так довго йшла, так ждала терп..ливо — і ось він, Київ, за валами він (З тв. Л. Костенко).
3. «Чому ти роб..ш все на зло?» — з докором зап..тала мати (Б. Грінченко).
4. Хлопці знову заспівали, цього разу набагато краще (Григір Тютюнник).
5. Спросоння я ніяк не міг зрозуміти, чи говор..ть дідусь правду, чи просто глузує (М. Стельмах).

415. Запишіть у три стовпчики словосполучення з прислівниками: а) утвореними префіксальним способом; б) утвореними суфіксальним способом; в) утвореними префіксально-суфіксальним способом.

Враз усвідомив, знайшли відразу, зацвіли навесні, оцінять колись, несе забагато, прийде зранку, відійшов далеко, гірко плаче, удень працював, ходили вдвох, ніколи не оцінять, поклади куди-небудь, іде попереду, напружено згадує, деколи з'являються, допоміг мовчки, думають по-своєму.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієслів складеться початок вислову В. Сухомлинського: «*Мова — це ключ до ...*».

416. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Підкресліть прислівники вищого (прямою лінією) і найвищого ступенів порівняння (хвилястою лінією).

1. Дятел начал стучать сильнее, настойчивее; он решил во что бы то ни стало добыть из-под коры личинку древесного жука (Т. Дрьомова).
2. Чем ближе к школе, тем больше ребят идут в том же направлении (Ф. Виноградова).
3. Наиболее уверенно в этой ситуации чувствовал себя Игорь (Е. Казакевич).
4. Страшнее всего — потерял связь со своим народом (Л. Тол-

стой). 5. Журавли летели ещё быстрее и кричали грустно, буд-то звали с собой (А. Чехов).

*настойчиво — наполегливо
во что бы то ни стало —
будь-що́*

*увéренно — впéвнено
потеря́ть — тут:
втра́тити*

417. Запишіть подані словосполучення дієслів з прислівниками у два стовпчики: а) без подвоєної *н*; б) із подвоєною *н*.

Ошукали нежда(н,нн)о, уклонився гости(н,нн)о, зрадів не-сказа́(н,нн)о, зупинився несподіва(н,нн)о, сказав необач(н,нн)о, завітайте зра(н,нн)я, усміхнувся спросо(н,нн)я, заперечував ша-ле(н,нн)о, ойкнув стривоже(н,нн)о, вивчив бездога(н,нн)о.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієслів складеться початок вислову І. Франка: «...!Добра шукай!»

418. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Лиш де(не)де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. 2. (В)горі — темне, непривітне не-бо, долі — холодна, мокра земля. 3. Семенова рука (мимо)хіть опустилася на торбинку з хлібом, що висіла через плече. 4. Навчання посувалося (по)волі, але все ж посувалося. Семен міг уже (аби)як читати друковане. 5. Романко вже ходив до школи, приносив якісь книжки від учителя та (часто)густо (в)голос мріяв про те, що то буде, як він вивчиться. 6. «З(ро-ду)віку цього не буде!» — гримала Наумиха на свого чоловіка. 7. А на(в)круги так гарно, як буває тільки (на)провесні в полі (З тв. М. Коцюбинського).

419. Запишіть подані словосполучення з прислівниками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

Рушаймо (в)перед, відбіг (далеко)далеко, згодився все(ж)та-ки, одягнувся (на)спіх, припало (до)вподоби, осоромив (боз-на)як, стали пліч(о)пліч, ходять на(в)простець, відлітала (од-ним)одна, відповів (по)англійськи, лютує поки(що), змовкли в(одно)час, знайшов (казна)де, стримують раз(у)раз, тьохкають (з)ранку (до)ночі, вийшов (тишком)нишком, написав (аби)як.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв записаних дієслів складеться прислів'я.

420. Спишіть, розкриваючи дужки. Складіть і запишіть речення з двома парами словосполучень.

Вивчати (на)пам'ять, покладатися (на)пам'ять; зробив (по)ін-шому, (по)іншому шляху; повернувся (в)день, (в)день народжен-

ня; сяють (у)горі, тунель (у)горі; буде (по)нашому, (по)нашому городу; (в)останнє купе, (в)останнє прощу; вийшов (на)зустріч гостям, (на)зустріч із журналістами; працюють (на)рівні, (на)рівні стовпчики; завиває (по)вовчому, (по)вовчому сліду.

421. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Виконайте розбір виділених прислівників як частини мови (письмово).

ТРАВЯНОЕ МОРЕ

С первого же шага буйные травы охватили нас со всех сторон. Они были так высоки и так густы, что человек, казалось, утопал в них. Внизу под ногами — трава, с боков — тоже трава, и только вверху — голубое небо. Казалось, что мы шли по дну травяного моря. Это впечатление становилось ещё сильнее, когда, взобравшись на какую-нибудь кочку, я видел, как степь волновалась. С робостью я погружался в траву и шёл дальше. В этих местах так же легко заблудиться, как и в лесу. Мы несколько раз сбивались с дороги, но тотчас же спешили исправить свою ошибку (В. Арсеньев).

охватить — охопити
впечатление — враження
робость — несмілівість

кочка — горбок
тотчас — одразу ж
заблудиться — заблукати

Службові частини мови і вигук

1. Чим службові частини мови відрізняються від самостійних?
2. Яку роль виконують прийменники у мові?
3. Сформулюйте орфограму «Написання прийменників разом, через дефіс і окремо».
4. Яка частина мови називається сполучником?
5. На які групи за значенням поділяються сполучники?
6. Яка частина мови називається часткою?
7. Сформулюйте орфограму «Написання часток разом, через дефіс і окремо».
8. Розкажіть про правопис *не* з різними частинами мови.
9. Чому вигук не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови?

422. Прочитайте прислів'я і приказки. Випишіть словосполучення з прийменниками. Визначте, які відношення виражають прийменники, з якими відмінками вживаються.

З р а з о к. *Пливе за водою — способу дії, з Ор.в.*

1. Пішов вовк по вовну, та сам лишився стриженням. 2. На чорній землі білий хліб росте. 3. Цінуй у жнива хвилину

більше, ніж узимку годину. 4. Життя без книг — як хата без вікон. 5. Ледачий від байдикування стомився. 6. Їсть за вола, а робить за комара (*Нар. творчість*).

423. Подані словосполучення із прийменниками запишіть у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

Зупинився (по)біля лип, видніється (з)над гір, залежно (від) кількості помилок, зробив (за)ради матері, вистрибнув (з)поза куща, (на)відміну від бур, (з)посеред хмарин, (під)час перерви, зашелестіло (по)між очеретів, сховає (по)під сидельце, вистрибнув (з)під осик, (за)допомогою колодок, спостерігає (із)за тину, (за)для кількох хвилин, незважаючи (на)ранне тепло, згідно(з) розпорядженням, хитається (по)серед хвиль.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх записаних слів складеться початок прислів'я: «... не закличе».

424. Подані сполучення слів запишіть у три стовпчики: а) з єднальними сполучниками; б) із розділовими сполучниками; в) із протиставними сполучниками.

Город і сад; листя або цвіт; розпочав, та не закінчив; солома чи сіно; ягода, а не овоч; місто й село; як орел, так і яструб; то дощ, то сніг; обіцяли, проте не зробили; чи то дощило, чи то припікало; доповідь, але не звіт; не тільки учень, а й майстер; читали, однак не запам'ятали; ім'я та прізвище.

Якщо ви правильно виконали завдання, з останніх букв останніх записаних слів складеться початок прислів'я: «..., хто все хоче знати».

425. Спишіть речення, ставлячи потрібні розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення.

1. Сонце тепле і ласкаве спиноло погляд на землі. 2. Рідна мова в рідній школі! Що нам ближче і миліш і дорожче в час неволі? 3. Вже ліс і труситься і гнеться і просить ласки на землі. 4. Хлопчик з вудкою дрімав та й ліг на травичку. 5. Може, хтось тебе й почує та не відгукнеться. 6. Вітер носить літає топче луки чи поля. 7. А рука то кобзу то меча тримає (*З тв. Олександра Олеса*).

426. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Визначте групи за значенням підрядних сполучників.

1. Вночі люблю дивитися, як креслять засинен..ий осін..ій небозвід падучі зорі (*Є. Плужник*). 2. Промін..я сію з житом пополам, аби жит..я було, як буйні трави (*А. Малишко*). 3. Хоч

була ран..я весна, надворі було вже гаряче (І. Нечуй-Левицький). 4. Край неба на сході помітно блідне, так що в ньому вже можна розпізнати сіру пелену розірван..их вітром хмар (В. Кучер). 5. Промін..я ламалося в хвилі, блищало, мигтіло, рябіло, наче хто сипнув на воду іскрами (І. Нечуй-Левицький). 6. Якщо пташин..і голоси не радують вас щиро, мабуть, ви зчерствіли душею (Остан Вишня).

427. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. Доберіть із дужок потрібні прийменники і сполучники.

Терпкими соками суворої (і,й) величної історії, волелюбністю народного серця (і,й) незмір..ною любов'ю до рідної землі вирощ..на наша дума. Не (у,в) зат..шку біля домашнього вогн..ща, а на сплюндрованих вогнем і мечем посел..ннях, не під дзвін золотої бджоли, а під гадючий посв..ст петлі татарського ординця (і,й) під зловісний блиск турецького ятагана народжувався наш епос.

Історія нашого народу-трудівн..ка складалася так, що він протягом довгих століть мусив тр..мати (у,в) одній руці серпа, а (у,в) іншій — зброю. Ніколи наш народ — народ в..ликої душі (і,й) доброго серця — не зазіхав на чужі краї (М. Стельмах).

428. Спишіть прислів'я і приказки, вставляючи пропущені букви. Підкресліть частки, визначте їх групи за значенням.

1. Час — то старий учит..ль. 2. Кого не б'є слово, тому й пал..ця не допоможе. 3. Хто не знає, нехай людей п..тає. 4. Що за диво — бубл..к! Об'іси навколо, а всеред..ні немає нічого. 5. Хіба знав би хто дятла, якби не його ніс? 6. Такий працюв..тий, що тільки ложкою вміє молотити. 7. Не жартуй-бо, глеч..ку, бо буд..ш без вушка. 8. Деколи й бр..хун правду каже (Нар. творчість).

429. Запишіть подані словосполучення з частками у три стовпчики: а) ті, що пишуться разом; б) ті, що пишуться через дефіс; в) ті, що пишуться окремо.

Злякав коли(сь), планував (таки) відпочинок, якби(ж)то знаття, відгадай(но) загадку, (де)коли запитує, пригадав казна(про)що, (хтозна)звідки прибули, стомлююсь (що)дня, (бозна)чим зарадити, виявилось ні(до)чого, (чим)раз краще, хлопець(таки) злякався, заблукала хтозна(й)де, знайди де(небудь), отримав (як)раз, сьогодні або (ні)коли, (казна)що відповіла, схаменувся(ж)таки вчасно.

Якщо ви правильно виконали завдання, з других букв перших записаних слів складеться прислів'я.

430. І. Спишіть текст, розкриваючи дужки.

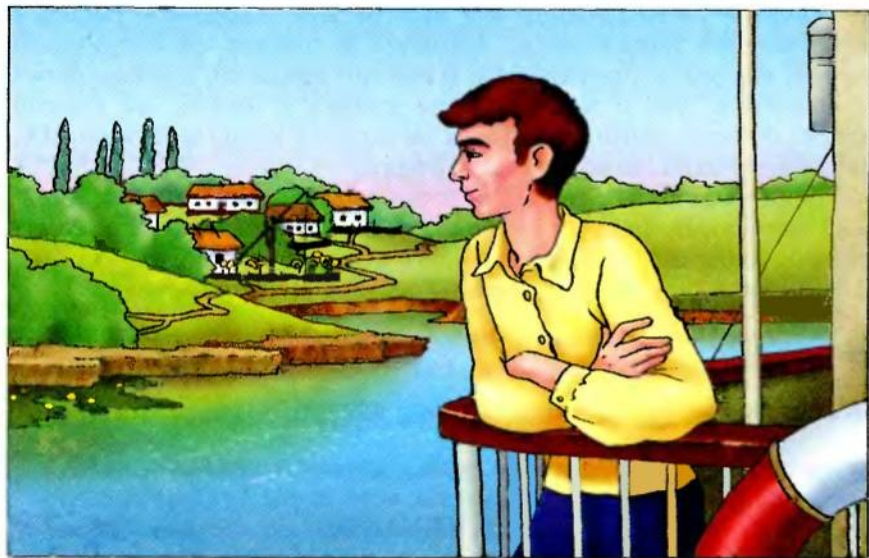
ПОДОРОЖ НА ПАРОПЛАВІ

Здавалося, далі пливти (не)має куди. Спереду Дніпро мов спинився в (не)сподіваній затоці, оточений праворуч і ліворуч зелено-жовтими берегами. Але пароплав (не)сподівано звернув. Спокійна смуга ріки, (не)помічена раніше пасажирами, простягнулася далі.

Степан стояв коло поруччя на палубі, (не)звертаючи уваги на шум пароплавного колеса, (не)голосні капітанові слова. Степанові думки теж спинилися в тій туманній далечині, де (не)помітно зникала річка. Хлопець глянув на найближчі береги й трохи збентежився. (Не)подалік виникло село, приховане доти за лукою. По-весняному (не)жарке сонце стирало бруд з білих хаток, мережило (не)сходжені шляхи, що гналися аж за поле. І здавалося, що той шлях, з'єднавшись із небом, (не)помітно вертався в село.

Тут, при березі, це село здавалося (не)звичайним витвором просторів, а чарівною квіткою землі, неба й води. Степан із жалем дивився, як ця квітка віддаляється, одсуваючись із кожним рухом пароплава.

Але подорож ще (не)закінчена (За В. Підмогильним).

II. За ілюстрацією складіть невеликий усний твір, в якому опишіть свої враження від подорожі.

431. Запишіть подані сполучення слів із часткою, що на с. 212, у два стовпчики: а) ті, що пишуться з *не* разом; б) ті, що пишуться з *не* окремо.

Сонячний (не)жаркий день; дерев'яний, а (не)скляний посуд; огорожу (не)встановили; трохи (не)покоюсь про тебе; абсолютно (не)хтують правилами; рибальський (не)від; ревіння (не)вгавало; остання (не)дочитана сторінка; осінь ще (не)холодна; грядки (не)прополоті нами; юнак (не)сміливо запитав; острів (не)затоплений водою; юшка (не)доварена.

Якщо ви правильно виконали завдання, з перших букв перших записаних слів складеться початок прислів'я: «... легко ходити».

432. Спішіть речення, знімаючи ризик. Поставте потрібні розділові знаки.

1. Що ми будемо робити, чим нам коней кормити? Гей гей о/ха/ха Чим коней кормити? 2. Ой чого ти, дубе, на яр похилився? 3. Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться. О як болить моє серце, а сльози не ллються. 4. Ой у вишневому садочку там соловейко щебетав. Віть/віть/віть тьох/тьох/тьох ай/я/я ох/ох/ох — там соловейко щебетав! 5. Гей наварила каші з просом гей/а/гей! Наварила каші з просом, поставила перед носом — їж! 6. Та орав мужик край дороги гей цоб цабе, рябий, тпру! (*Нар. творчість*).

433. I. Перекладіть текст українською мовою і запишіть.

Всякому, хто слышал эту прекрасную народную песню в надлежащем исполнении, врезался в память её старинный мотив, высокий, протяжный. В ней нет событий, кровавых сеч и подвигов. Это и не прощание казака с милой, не удалой набег, не экспедиция в чайках по синему морю и Дунаю. Ах, это только одна мимолётная картина.

В мирных полях, на горе, беззвучно наклоняясь над нивами, виднеются фигуры жнецов. А внизу бесшумно проходят отряды один за другим, сливаясь с вечерними тенями долины. А под горой, внизу, идёт казачье войско (*В. Короленко*).

надлежащий — нале́жний   мимолётный — миттєвий
исполнение — викона́ння   отряд — загі́н

II. Поміркуйте, про яку пісню йдеться в тексті.

ДУХОВНІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ГІМН УКРАЇНИ

434. I. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок.

До найбільших святинь будь-якого народу належить і гімн. Це ті слова та музика, які змушують кожного з нас при перших же акордах із трепетом у душі слухати мелодію, яка віднаходить найпотаємніші струни, кличе до високого й світлого.

Є такий символ і в українців — це гімн «Ще не вмерла України і слава, і воля».

Волелюбний дух українського народу, його прагнення до незалежності ніколи не зникали. Вони жили в історичних піснях і думках, у творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Старицького, Лесі Українки, Миколи Вороного, Олександра Олеса. Високими ідеалами соціального й національного визволення народу пройнята діяльність «Руської трійці», Кирило-Мефодіївського братства, «Старої громади».

Яскравим виявом патріотично-національних почуттів української єдиної землі стала поява вірша поета й етнографа Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна». Жодному іншому творові української літератури не судилося така велична і трагічна доля. Велична, бо в ньому втілена споконвічна мрія здобути волю, виражена незламна віра у відродження України. Трагічна, бо понад століття пісню-гімн переслідували й забороняли.

Вірш «Ще не вмерла Україна» постав на хвилі патріотичної поезії Тараса Шевченка з його могутньою вірою в те, що «не вмирає душа наша, не вмирає воля». Початок шістдесятих років XIX століття в Галичині й Наддніпрянщині — час пошвавлення духовного життя. Серед київської молоді популярними патріотичними піснями були польська «Ще Польща не загинула» та сербська «Гей, слов'яни!» Тоді Павло Чубинський поставив перед собою завдання — написати високопатріотичний вірш, який наснажував би українців на боротьбу за волю, став національним гімном. На одному із студентських зібрань 1862 року зазвучала пісня «Ще не вмерла Україна», виконували її на мелодію польського гімну «Ще Польща не загинула», згодом композитор Микола Лисенко написав мелодію до вірша Павла Чубинського. Утвердилась у народі інша мелодія, створена українським композитором Михайлом Вербицьким. Ось уже понад 140 років ця вольова музика супроводжує текст національного українського гімну (За М. Слабошпицьким).

II. Дайте відповіді на запитання.

-
1. Хто є автором тексту гімну «Ще не вмерла України і слава, і воля»? Коли була написана ця високопатріотична поезія? Назвіть автора музики гімну.
  2. Чому цій пісні-гімну судилося водночас велична і трагічна доля?
  3. Розкажіть історію мелодії Державного Гімну України.
  4. Прорекламуйте Державний Гімн України (за потреби зверніться до тексту на початку підручника). Які слова виражають ідею твору?

ЗРАЗКИ МОВНИХ РОЗБОРІВ

Фонетичний розбір

Послідовність розбору

1. Зробіть звуковий запис слова.
2. Поділіть слово на склади, вкажіть, скільки в ньому складів, які з них відкриті, а які закриті. Назвіть наголошений склад.
3. Назвіть букви, вимовте звуки.
4. Дайте характеристику звукам:
  - а) голосним — наголошені чи ненаголошені;
  - б) приголосним — дзвінкі чи глухі; тверді, м'які чи пом'якшені.
5. Підрахуйте кількість букв і кількість звуків.

Зразок усного розбору

У слові *місяць* два склади: перший склад [м'і] — відкритий, наголошений; другий склад [с'ац'] — закритий, ненаголошений.

Перша буква позначає звук [м'] — приголосний, дзвінкий, пом'якшений. Друга буква позначає звук [і] — голосний, наголошений. Третя буква позначає звук [с'] — приголосний, глухий, м'який. Четверта буква позначає звук [а] — голосний, ненаголошений. П'ята буква позначає звук [ц'] — приголосний, глухий, м'який. Шоста буква звукового значення не має, вона вказує на м'якість попереднього приголосного.

У слові 6 букв і 5 звуків.

Зразок письмового розбору

Місяць [м'і/с'ац'] — 2 склади: перший — відкр., нагол.; другий — закр., ненагол.

м — [м'] — пригол., дзвінк., пом'якш.;

і — [і] — голосн., нагол.;

с — [с'] — пригол., глух., м'як.;

я — [а] — голосн., ненагол.;

ц — [ц'] — пригол., глух., м'як.;

ь

6 б., 5 зв.

Розбір слова за будовою

Послідовність розбору

1. Виділіть закінчення, змінивши форму слова.
2. Позначте основу слова.
3. Виділіть корінь, дібравши спільнокореневі слова.
4. Виділіть префікс, з'ясуйте його значення (якщо це можливо).
5. Виділіть суфікс, з'ясуйте його значення (якщо це можливо).

Зразок усного розбору

Приморський.

У слові *приморський* закінчення *-ий*, яке вказує на те, що це прикметник чоловічого роду в називному відмінку однини. Основа слова — *приморськ-*; до неї входять префікс, корінь і суфікс. Корінь слова *-мор-*; спільнокореневі слова: *морський, море*. Префікс *при-*; він означає наближення до чогось і вживається в таких словах: *пришкільний, приміський*. Суфікс *-ськ-*; цей суфікс вживається для творення відносних прикметників, наприклад: *сільський, український*.

Зразок письмового розбору

$\overbrace{\text{Приморськ}} \quad \boxed{\text{ий}}$

Словотвірний розбір

Послідовність розбору

1. Доберіть до поданого слова те слово, від якого воно утворилося.
2. Визначте твірну основу.
3. Позначте словотворчі компоненти.
4. Назвіть спосіб творення слова.

Зразок усного розбору

Надпотужний.

Це слово утворилося від слова *потужний*. Твірна основа *-потужн-*, словотворчий засіб — префікс *над-*. Отже, слово *надпотужний* утворене префіксальним способом.

Зразок письмового розбору

$\overbrace{\text{Над}} \quad \overbrace{\text{потужний}} \leftarrow \text{потужний} \text{ — преф. сп. тв.}$

МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР

Розбір іменника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма іменника (називний відмінок однини).
3. Постійні ознаки: а) власна чи загальна назва; б) істота чи неістота; в) рід; г) відміна і група (якщо є).
4. Змінні ознаки: а) відмінок; б) число.
5. Синтаксична роль.

Слово чемне кожному приємне (Нар. творчість).

Зразок усного розбору

Сло́во — іменник, ужитий у початковій формі; загальна назва, неістота, середній рід, друга відміна, тверда група; називний відмінок однини; у реченні виступає підметом.

Зразок письмового розбору

Сло́во — імен., п. ф. — *слово*; заг. назва, неістота, с. р., II відм., тв. гр.; Н. в., одн.; підм.

Розбір прикметника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма прикметника (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Постійні ознаки: а) група за значенням (якісний, відносний чи присвійний); б) ступінь порівняння (у якісних прикметників); в) група за відмінюванням (тверда чи м'яка).
4. Змінні ознаки: а) число; б) рід (в однині); в) відмінок.
5. Синтаксична роль.

Найви́ща краса — це краса вірності (О. Гончар).

Зразок усного розбору

Найви́ща — прикметник, початкова форма — *найвищий*; якісний, у найвищому ступені порівняння, належить до твердої групи; вжитий в однині, жіночому роді, називному відмінку; в реченні виступає означенням.

Зразок письмового розбору

Найви́ща — прикм., п. ф. — *найвищий*; якісн., найвищий ст. пор., тв. гр.; одн., ж. р., Н. в.; означення.

Розбір числівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма числівника (називний відмінок).
3. Постійні ознаки: а) кількісний чи порядковий; б) розряд за значенням (для кількісних: власне кількісний, збірний, дробовий чи неозначено-кількісний); в) група за будовою (простий, складний чи складений).
4. Змінні ознаки: а) число (якщо є); б) рід (якщо є); в) відмінок.
5. Синтаксична роль.

Семеро одного не ждуть (Нар. творчість).

Зразок усного розбору

Се́теро — числівник, ужитий у початковій формі; кількісний, збірний, простий; ужитий у називному відмінку; в реченні виступає підметом.

Зразок письмового розбору

Се́теро — числ., п. ф. — *се́теро*; кількісн., збірн., прост.; Н. в.; підмет.

Розбір займенника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма займенника (називний відмінок).
3. Постійні ознаки: а) розряд за значенням; б) особа (в особових займенниках).
4. Змінні ознаки: а) число (якщо є); б) рід (якщо є); в) відмінок.
5. Синтаксична роль.

Усміхнися, доне, до мене з німих фотографій (Д. Луценко).

Зразок усного розбору

Мене — займенник, початкова форма — *я*; особовий, перша особа однини; вжитий у родовому відмінку; в реченні виступає додатком.

Зразок письмового розбору

Мене — займ., п. ф. — *я*; особов., 1-а ос. одн.; Р. в.; додаток.

Розбір дієслова як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (інфінітив).
3. Постійні ознаки: а) вид; б) перехідність; в) дієвідміна.
4. Змінні ознаки: а) спосіб; б) час (якщо є); в) число; г) особа (якщо є); г) рід (якщо є).
5. Синтаксична роль.

Вітчизну сонячну свою люблю високою любов'ю (В. Сосюра).

Зразок усного розбору

Люблю — дієслово, початкова форма — *любити*; недоконачний вид, перехідне, належить до другої дієвідміни; вжите в дійсному способі, теперішній час, перша особа однини; у реченні виступає присудком.

Зразок письмового розбору

Люблю — дієсл., п. ф. — *любити*; недок. вид, перех., II дієвідм.; дійсн. сп., теп. час, 1-а ос. одн.; присудок.

Синтаксичний розбір словосполучення

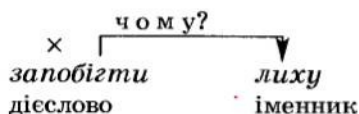
Послідовність розбору

1. Назвіть у словосполученні головне і залежне слова.
2. Від головного до залежного слова поставте питання.
3. Вкажіть, якими частинами мови виражені головне і залежне слова.

Зразок усного розбору

У словосполученні *запобігти лиху* головне слово — *запобігти*, залежне — *лиху*. Запобігти (ч о м у?) *лиху*. Головне слово виражене дієсловом, а залежне — іменником.

Зразок письмового розбору

Синтаксичний розбір простого речення

Послідовність розбору

1. Визначте вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне) та за інтонацією (окличне чи неокличне).

2. Визначте граматичну основу речення.
3. Вкажіть вид речення за наявністю другорядних членів (поширене чи непоширене).
4. Визначте другорядні члени речення (якщо є), поставте до них питання.
5. Визначте, чи ускладнене речення однорідними членами, звертаннями, вставними словами.

Зразок усного розбору

Мудре слово в громаді вагоме (Нар. творчість).

Речення розповідне, неокличне, просте. Граматична основа — *слово* (підмет), *вагоме* (присудок). У реченні є другорядні члени, тому воно поширене. *Слово* (я к е?) *мудре* — означення, *вагоме* (д е?) *в громаді* — обставина. Речення неускладнене.

Зразок письмового розбору

Мудре слово в громаді вагоме (Розпов., неокл., просте, неускл.).

Синтаксичний розбір складного речення

Послідовність розбору

1. Визначте вид речення за метою висловлювання та за інтонацією.
2. Виділіть прості речення у складному, знайдіть граматичні основи.
3. Визначте другорядні члени речення в кожній частині складного речення.

Зразок усного розбору

Згинуть роси, як над світом сонечко зійде багряне (Д. Павличко).

Речення розповідне, неокличне, складне, складається з двох частин. У першій частині граматична основа *згинуть роси*, у другій — *сонечко зійде*. Перша частина — непоширена, неускладнена; друга частина — поширена, неускладнена.

Зразок письмового розбору

1

2

Згинуть роси, як над світом сонечко зійде багряне (Розпов., неокл., складне, складається з 2-х частин, I частина — непошир., неускл.; II частина — пошир., неускл.).

ПЕРЕВІРТЕ СВОЇ ЗНАННЯ

ТЕСТИ

Тест 1

Повторення вивченого

Оберіть одну правильну відповідь, накресліть таблицю і заповніть її за зразком:

	А	Б	В	Г
1		×		

1. У якому рядку не всі сполучення слів є словосполученнями?

- А крилатий думками, високий дуб, бігти щодоуху;
- Б коралове намисто, батько й мати, склянка води;
- В іти пішки, розмова з другом, бабусині капці;
- Г доньчин голос, грати на фортепіано, подякувати другові.

2. Названо усі види речень за метою висловлювання у рядку:

- А окличні, розповідні, питальні;
- Б розповідні, окличні, спонукальні;
- В розповідні, питальні, спонукальні;
- Г окличні, питальні, спонукальні.

3. Коли узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, не з'єднаних сполучниками, треба ставити такі розділові знаки:

- А двокрапку перед узагальнювальним словом, коми між однорідними членами речення;
- Б двокрапку після узагальнювального слова, коми між однорідними членами речення;
- В коми між однорідними членами речення, кому перед узагальнювальним словом;
- Г коми між однорідними членами речення, тире перед узагальнювальним словом.

4. 3-поміж записаних речень є складним:

- А Старий вепр видерся з лісових хащ і зупинився на узліссі (І. Цюпа).
- Б Блищали від сонця стерні, сріблилася рядочками роси павутина (Григор Тютюнник).
- В Прилітайте, сизокрилі мої голуб'ята, із-за Дніпра широкого у світ погуляти (Т. Шевченко).
- Г Бліде обличчя ще побілішало, аж світилося наскрізь під чорним волоссям (Б. Грінченко).

5. Прямою мовою називають:

- А висловлювання будь-якої особи, передане дослівно, без змін;
- Б розмову двох осіб;
- В слова, які вказують, кому належить висловлювання;
- Г слова, які виражають ставлення мовця до висловленого.

6. Коли пряма мова стоїть перед словами автора, то:

- А після неї ставиться або кома, або знак питання, або знак оклику і після будь-якого з цих знаків — тире; слова автора починаються з малої букви;
- Б після неї ставиться або кома, або знак питання, або знак оклику і після будь-якого з цих знаків — тире; слова автора починаються з великої букви;
- В після неї ставиться двокрапка і з великої букви починаються слова автора;
- Г після неї ставиться двокрапка і з малої букви починаються слова автора.

7. Подвоєння букв відбувається не в усіх словах рядка:

- А весіл..я, емал..ю, навман..я;
- Б свавіл..я, акварел..ю, спросон..я;
- В взут..евий, самотніст..ю, павутин..я;
- Г стат..я, насін..я, Іл..я.

8. Помилку допущено у вживанні ступеневих форм прикметників у рядку:

- А гарний, кращий, самий кращий;
- Б малий, менший, якнайменший;
- В великий, більший, щонайбільший;
- Г свіжий, більш свіжий, найсвіжіший.

9. Без помилок написано всі числівники в рядку:

- А шестидесятий, п'ятисот двадцяти семи, сорока двома;
- Б тридцять восьмого, стами шістьма, однієї цілої трьох четвертих;
- В сімдесяти дев'яти, вісімдесятох, двадцятеро;
- Г триста чотирма, дев'яноста двох, двадцять три.

10. Разом пишуться всі займенники в рядку:

- А кому(сь), не(аби)який, ні(чого);
- Б ні(за)що, кого(сь), (бозна)що;
- В (де)що, (казна)який, ні(кому);
- Г ні(до)чого, (де)який, що(сь).

11. **Не** пишеться разом з усіма словами в рядку:

- А (не)побачити, (не)хтувати, (не)дочувати;
- Б (не)зчутися, (не)звеселити, (не)дотягнутися;

- В (не)зупиняти, (не)сходити, (не)рвувати;
 Г (не)волити, (не)навидіти, (не)долюблювати.

12. До другої дієвідміни належать усі дієслова в рядку:

- А творити, бігти, утворювати;
 Б клеїти, схопити, сидіти;
 В кричати, приїздити, хотіти;
 Г коптити, лежати, заважати.

Тест 2

Дієприкметник

Оберіть дві правильні відповіді. Накресліть таблицю і заповніть її за зразком:

	А	Б	В	Г
1		×	×	

1. У яких рядках названо морфологічні ознаки дієприкметника?

- А він поєднує ознаки дієслова і прикметника;
 Б він залежить від дієслова, може мати залежні слова (іменники, займенники, прислівники);
 В це особлива форма дієслова, що виражає додаткову дію; у реченні може бути означенням чи присудком;
 Г це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання який?, яка?, яке?, які?

2. Дієприкметниковий зворот, який треба виділити комами, є у реченнях:

- А Прислуга внесла заставлений дорогим посудом і добірними стравами стіл (Б. Лепкий).
 Б Мій перший вірш написаний в окопі (Л. Костенко).
 В А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз (О. Довженко).
 Г Блакитна дитина викликана прямо з небес бабусею та мамою пурхає над моєю головою і докірливо дивиться на забіяку повними всіх на світі чеснот голубими очима (А. Дімаров).

3. Буква *і* пишеться в усіх закінченнях дієприкметників у рядках:

- А захоплююч..х розповідей, у втрачен..м спокої, на відбудован..м соборі;
 Б у вируюч..х поривах, на тремтяч..м листі, у жевріюч..м вогнищі;
 В на почорніл..й ріллі, у спустошен..м яру, у розквітл..й півонії;
 Г на усміхнен..м обличчі, у скуйовджен..м волоссі, у натруджен..й руці.

4. Усі пасивні дієприкметники записано у рядках:

- А омитий, зумовлений, вироцений, порослий;
- Б витриманий, зірваний, пожовклий, зачинений;
- В захоплений, підірваний, уярмлений, прожитий;
- Г побілений, скошений, прикрашений, відтворений.

5. Одна буква **н** пишеться у всіх прикметниках і дієприкметниках таких рядків:

- А незліче..ий, непрочита..ий, неблага́..ий, нескорє..ий;
- Б висуше..ий, нездійсне..ий, викраде..ий, незакінче..ий;
- В засипа..ий, переділе..ий, посрібле..ий, незрівня..ий;
- Г прикріпле..ий, нескáза..ий, подарова..ий, виловле..ий.

6. **Не** пишеться з усіма дієприкметниками окремо у таких рядках:

- А **це(не)побілені** татом дерева; **дерева (не)пожовкли**;
- (не)прочитані, але вже придбані книги;
- Б (не)осяний сонцем степ; сорочка (не)випрасувана;
- (не)з'ясовані обставини;
- В дистанція (не)подолана; (не)надіслана поштою листівка;
- (не)надрукований, але написаний вірш;
- Г (не)захищена від вітру місцевість; (не)прочитане повідомлення; результати (не)оприлюднені.

Тест 3

Дієприслівник

Установіть відповідність. Накресліть таблицю за зразком і заповніть її. Один варіант відповіді — зайвий.

1		2		3		4		5		6	
1	Б	1	А	1		1		1		1	
2	А	2	В	2		2		2		2	
3	Г	3	Б	3		3		3		3	

Завдання 1

1. Прикметник	А набігавшись
2. Дієприкметник	Б зворушений
3. Дієприслівник	В задумливо
	Г незбагнєнний

Завдання 2

1. Прикметник	А виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання який? яка? яке? які?
2. Дієприкметник	Б виражає додаткову дію
3. Дієприслівник	В називає ознаку предмета і відповідає на питання який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чиї?
	Г виражає дію або стан предмета

Завдання 3

1. Прикметник	А змінна частина мови, вживається у тому роді, числі й відмінку, що й іменник, від якого залежить
2. Дієприкметник	Б особлива форма дієслова; може мати залежні слова; поєднує ознаки дієслова і прислівника
3. Дієприслівник	В особлива форма дієслова, вживається у тому роді, числі й відмінку, що й іменник, від якого залежить; поєднує ознаки дієслова і прислівника
	Г особлива форма дієслова, вживається у тому роді, числі й відмінку, що й іменник, від якого залежить; поєднує ознаки дієслова і прикметника

Завдання 4

1. <i>Не</i> з дієприслівниками пишеться разом	А (не)волячи, (не)здужавши, (не)подужавши, (не)хиблячи
2. <i>Не</i> з дієприслівниками пишеться окремо	Б (не)дочуваючи, (не)хтуючи, (не)долюблюючи, (не)навидячи
3. <i>Не</i> може писатися разом або окремо, залежно від значення дієприслівників	В (не)здужаючи, (не)покоячись, (не)стямившись, (не)славлячи
	Г (не)зазнавши, (не)зваживши, (не)заздрячи, (не)докоряючи

Завдання 5

1. Коми при дієприслівниковому звороті треба ставити	А Десятки прожекторів з валу вдарили промінням засліплюючи наступаючі війська і освітлюючи їм дорогу (<i>О. Гончар</i>).
2. Коми при одиничному дієприслівнику не вживаємо	Б Од вікон до самої печі простяглися ніби огняні стовпи виткані з сонця та дрібного пороху, котрий ворухився в ясному промінні, неначе дрібнесенька мошка (<i>І. Нечуй-Левицький</i>).
3. Одиничний дієприслівник комами треба виділяти	В Дівчатка бігли підстрибуючи (<i>О. Довженко</i>).
	Г Перепочивши Микола знову взявся до роботи.

Завдання 6

1. Допущено граматичну помилку при творенні дієприслівника	А Туристи, час від часу відпочивая, поволі піднімалися все вище й вище.
2. Неправильно побудоване речення із дієприслівниковим зворотом (допущено граматичну помилку)	Б Вона принесла з хижки зав'язані в хустинці квітки та стрічки... (<i>І. Нечуй-Левицький</i>).
3. Правильно написане речення з дієприслівниковим зворотом	В Ліси, густо обсідаючи плечі гір, піднімалися вгору.
	Г Досліджуючи історію Римської імперії, у мене виникло бажання відвідати виставку знахідок археологів.

Тест 4

Прислівник

Оберіть дві правильні відповіді, накресліть таблицю і заповніть її за зразком:

	А	Б	В	Г
1		×	×	

1. У яких рядках названо морфологічні ознаки прислівника?

- А він може означати спосіб дії, міру і ступінь, місце або час дії, її причину, мету;
- Б відповідає на питання коли? як? котрий? з якою метою? скільки? куди? наскільки? що роблячи?;
- В це незмінювана самостійна частина мови, що виражає додаткову дію; у реченні може бути обставиною чи присудком;
- Г це незмінювана самостійна частина мови, що виражає ознаку дії, ознаку іншої ознаки, ознаку предмета; у реченні може бути обставиною й присудком.

2. Помилку допущено у вживанні ступеневих форм прислівників у рядках:

- А якісно, якісніше, найменш якісно;
- Б гірше, щонайгірше, щонайбільш гірше;
- В зручно, більш зручно, найменш зручніше;
- Г просто, найпростіше, найбільш просто.

3. Одна буква **н** пишеться у всіх прислівниках таких рядків:

- А незрівня..о, необереж..о, неліче..о, нескорє..о;
- Б запороше..о, нездійсне..о, викраде..о, незакінче..о;
- В засипа..о, переділе..о, позолоче..о, відгородже..о;
- Г приєдна..о, неказя..о, подарова..ий, виловле..ий.

4. Разом треба писати всі прислівники в рядках:

- А (не)нароком, (не)голосно, (без)вісти, (на)вскіс, (до)речі, (ні)де;
- Б (не)близько, (не)щадно, (ні)як, (до)вподоби, (на)жаль, раз(у)раз;
- В (у)розтіч, (на)прокат, (у)досвіта, (ні)коли, (по)декуди, (без)перестанку;
- Г (по)одинці, (не)вдовзі, (не)одмінно, (ні)куди, (аби)як, (с)пересердя.

5. Через дефіс (два дефіси) треба писати всі прислівники в таких рядках:

- А (лобо)дорого, (вряди)годи, день(у)день, коли(не)коли;
- Б (хтозна)коли, пліч(о)пліч, (по)латині, (по)осінньому;

В (по)братерськи, (часто)густо, з давніх(давен), (сяк)так;
Г (довго)довго, віч(на)віч, з (діда)прадіда, час(від)часу.

6. Без помилок написані всі прислівники в рядках:

А з усіх усюд, час від часу, віддалік, з діда-прадіда, поночі;

Б завбільшки, без упину, втричи, назустріч, більш-менш;

В навшпиньки, по-жаб'ячі, будь-коли, уп'яте, по двоє;

Г рано-вранці, деінде, надвечір, тишком-нишком, удвічі.

Тест 5

Службові частини мови. Вигук

Оберіть одну правильну відповідь, накресліть таблицю і заповніть її за зразком:

	А	Б	В	Г
1			×	

1. У якому рядку названо морфологічні ознаки прийменника?

А це самостійна частина мови, що вказує на залежність слів у реченні;

Б це самостійна частина мови, що виражає залежність іменника, числівника і займенника від інших слів у словосполученні й реченні;

В це службова частина мови, яка служить для зв'язку слів у словосполученні й реченні;

Г це службова частина мови, яка виражає залежність іменника, числівника і займенника від інших слів у словосполученні й реченні.

2. Усі прийменники пишуться через дефіс у рядку:

А (із)за, (з)попід, (наді)мною, (з)приводу;

Б (по)біля, (з)над, (за)для, (з)поміж;

В (з)поза, (з)посеред, (з)понад, (із)над;

Г (що)до, (з)під, поруч(з), (з)поза.

3. У якому рядку названо морфологічні ознаки сполучника?

А це службова частина мови, що вказує на залежність однорідних членів речення;

Б це самостійна частина мови, яка вживається для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення;

В це службова частина мови, яка виражає залежність іменника, числівника і займенника від інших слів у словосполученні й реченні;

Г це службова частина мови, яка вживається для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення.

4. Сурядні сполучники:

А поєднують тільки однорідні члени речення;

Б поєднують нерівноправні частини складного речення;

В поєднують однорідні члени речення або рівноправні частини складного речення;

Г поєднують однорідні члени речення або нерівноправні частини складного речення.

5. Усі записані сполучники є складними у рядку:

А ніби; тому що; або; якщо;

Б якби; тимчасом як; незважаючи на те, що; неначеб;

В зате; проте; неначе; немовбито;

Г однак; для того, щоб; немовби; але.

6. Разом пишуться всі сполучники у рядку:

А адже(ж), то(ж), (о)то(ж);

Б дарма(що), (а)ніж, але(ж);

В хоча(б), мов(би), ніби(то);

Г тоб(то), наче(б), наче(б)(то).

7. У якому рядку названо морфологічні ознаки частки?

А це службова частина мови, що служить для утворення нових слів, може бути другорядним членом речення;

Б це службова частина мови, яка вносить у речення різні додаткові відтінки значення чи служить для творення нових слів або форм слова;

В це службова частина мови, яка служить для зв'язку слів у словосполученні й реченні;

Г це самостійна частина мови, яка вносить у речення різні додаткові відтінки чи служить для творення нових слів або форм слова.

8. Частки бувають:

А модальні, формотворчі та складотворчі;

Б модальні, формуючі та складотворчі;

В словотворчі, формуючі та модальні;

Г словотворчі, модальні та формотворчі.

9. Частка **не(ні)** пишеться з усіма словами разом у рядку:

А (не)втомний, (не)далеко, (ні)де, (не)прислуховувались;

Б (не)волити, (не)дочуваєш, (не)скошений, (ні)трохи;

В (не)роба, (ні)(про)кого, (не)зустрітись, (не)зчутись;

Г (не)буття, (ні)(до)чого, (не)хтуєш, (не)обминаючи.

10. У якому рядку названо морфологічну ознаку, яка не властива вигуку?

- А** не називає предметів, ознак, дій, не відмінюється;
- Б** не служить для зв'язку слів у реченні, не виступає членом речення;
- В** службова частина мови, що виражає додаткову дію, почуття мовця, але не називає їх;
- Г** особлива частина мови, що виражає почуття, волевиявлення мовця, але не називає їх.

11. Через дефіс пишуться всі вигуки у рядку:

- А** (ну)мо, (ух)(ух)(ух);
- Б** (ну)(ну)(ну), (гай)(гай);
- В** (ой)леле, (ба)ні;
- Г** (а)(га)(а), (будь)ласка.

12. У якому рядку всі слова є службовими частинами мови?

- А** якщо, чимдуж, з-над, немов;
- Б** незважаючи ні на що, якби, мов, ух;
- В** гав-гав, бо, відповідно до, але;
- Г** нехай, через те що, побіля, з-посеред.

А

а́грус — крыжовник
адреса́ — адре́с
а́ркуш — лист

Б

баво́вна — хло́пок
бага́ття — косте́р
ба́йка — ба́сня
байра́к — овра́г
ба́рва — кра́ска, цвет
баритися́ — заде́рживаться
барлі́г — берло́га
безтурбо́тний — беззабо́тний
бешке́тник — озорні́к
бліскавка — мо́лния
бліскати́ — сверка́ть
боягу́з — трус
брині́ти — звуча́ть, звені́ть
брунька́ — по́чка (растения)

В

вайдува́тий — неповоро́тливый
ванта́жний — грузо́вой
вапно́ — изве́сть
вважа́ти — счита́ть
вередлі́вий — капри́зний
вершкі́ — сли́вки
ве́ршник — вса́дник
взіре́ць — обра́зец
вимо́га — тре́бование
віри́б — изде́лие
віри́й — те́плые края́
відданий — пре́данный
відпла́та — распла́та
відря́дження — команди́ровка

відсо́ток — проце́нт
вітри́ло — па́рус
вітря́к — ветряна́я ме́льница
водогра́й — водопа́д
возз'є́днання́ — воссоеди́нение
воло́шка — василе́к
вті́шний — забавна́ый
вча́сно — во́время
вщерть́ — до́верху

Г

га́дка — мысль
гай — ро́ща
га́лас — шум
галя́вина — поля́на
га́мір — шум
ганьба́ — позо́р
гарбу́з — ты́ква
гірло́ — у́стье
глек — кувши́н
гори́ще — черда́к
гороби́на — ряби́на
гро́но — гроздь
гуца́вина — ча́ща

Г

га́ва — воро́на
га́зда́ — хозя́ин
га́нок — крыльцо́
гринджо́ли — са́нки
грунт — по́чва
гу́дзик — пу́говица

Д

дах — кря́ша
джерело́ — исто́чник
дзи́га — юла́

* У словниках подано значення слів за змістом речень і текстів у вправах.

ділянка — учáсток
добá — сýтки
дозвілля — досуг
дослід — óпыт
дяка — благодарность

Є

еднáтися — соединя́ться

Ж

жага́ — жа́жда
жарт — шýтка
же́врiти — тлеть
жiто — рожь

З

забобóн — суевéрие
заборони́ти — запрети́ть
залізни́ця — желе́зная доро́га
заперéчення — отрица́ние
запові́т — заветча́ние
за́хист — защи́та
захо́плення — востóрг
збо́ри — собра́ние
звита́га — до́блесть
звичáйний — обыкнове́нный
зда́тність — спосо́бность
зілля — трава́
зли́дні — нищета́
змага́ння — соревнова́ние
знева́га — пренебреже́ние
зозу́ля — куку́шка

І

iснува́ти — существова́ть

К

кажа́н — лету́чая мышь
каламýтний — му́тний
капелю́х — шля́па
кара́ти — нака́зывать
карта́тий — кле́тчатый
кат — пала́ч
кашкéт — фура́жка
кво́лий — сла́бый
кілим — кове́р
кова́ль — кузне́ц

ковзани́ — коньки́
кома́ха — насеко́мое
комо́ра — кладова́я
кри́га — лёд
кри́ця — сталь
кришталéвий — хруста́льный
крок — шаг
ку́ля — шар
курча́ — цыплёнок
ку́рява — пыль
кут — у́гол
ку́хлик — кру́жка

Л

ла́гідний — ла́сковый
ланцю́г — цепь
латáття — кувши́нка, водяная
ли́лия
ле́мент — крик
лічба́ — счёт
ліщи́на — оре́шник
люсте́рko — зе́ркальце

М

мальовни́чий — живопи́сный
мандрі́вка — путеше́ствие
ма́рево — видéние
ме́та — цель
метéлик — мотылёк
меткі́й — бы́стрый, проворный
ме́шканець — жи́тель
милозвучни́й — благозвучный
мимохі́дь — мимохо́дом
мимохі́ть — нево́льно
міро́шник — ме́льник
млин — ме́льница
мля́вий — вя́лый, медли́тельный
моту́зка — верёвка
мрiйник — мечта́тель
мрiти — видне́ться
мул — ил
му́ляр — ка́менщик
мур — стена́

Н

набри́днути — надо́есть
набува́ти — приобрета́ть

навантажити — нагрузить
наввіпередки — наперегонки
навшпіньки — на цыпочках
напам'ять — наизусть
напій — напиток
натхнення — вдохновение
нащадок — потомок
невдóвзі — вскорѣ
негайний — немедленный
негода — ненастье
незграбний — неуклюжий
неймовірний — невероятный
непорúшно — неподвижно
несподіванка — неожиданность
но́чви — корыто
нудьга — скука

О

обговóрення — обсуждение
обрис — очертаніе
обрій — горизонт
огіда — отвращение
одностайний — единодушный
оксаміт — бархат
опади — осадки
опинітисѣ — очутітисѣ
оплески — аплодисменты
ополонка — прорубь
особа — лицо
охайний — аккуратный
оцет — уксус
очерет — камыш
ошукати — обмануть
ощадливий — бережливый

П

па́зур — коготь
пакунок — свѣрток
пáлко — пламенно
пальне — горячее
парасолька — зонтик
паркán — забор
па́ца — пасть
перліна — жемчужина
під'юджувати — подстрекать
побáчення — свидание
погро́за — угро́за
пращур — предок

привáблювати — привлекать
привáтний — личный, частный
прóмíнь — луч
пру́дкий — быстрый
пу́стоці — шáлости

Р

ра́влик — улётка
ра́птом — вдруг
рідина — жидкость
річ — вещь
рóзбрат — раздор
роковина — годовщина
рудий — рыжий
рушніця — ружье

С

сади́ба — уса́дба
сва́рка — сбора
свідомий — сознательный
свідомість — сознание
сенс — смысл
сервѣтка — салфетка
серпа́нок — дымка
скарбніця — сокровищница
скля́нка — стакан
скляр — стекольщик
скрипáль — скрипач
смуга — полоса
спантеличити — сбить с толку
сподіватисѣ — надеяться
спрїтний — ловкий
ставо́к — пруд
стрічка — лента
строкáтий — пестрый
сузір'я — созвездие
схаменутисѣ — опомнитисѣ

Т

та́бір — ла́герь
терезї — весы
тесля́р — плотник
течія — течение
тірса — опилки
тиск — давление
торік — в прошлом году
тубілець — туземец

тужа́вити — затвердева́ть
тьмя́ний — ту́склый
тютю́н — таба́к
тя́мити — понима́ть

У

узбі́ччя — обочи́на
узгі́р'я — холм
узлі́сся — опу́шка
уро́чистий — торже́ственный
успідо́млювати — осознава́ть
уя́ва — воображе́ние

Ф

фахіве́ць — специа́лист
фіра́нка — занаве́ска
форте́ця — кре́пость

Х

харчі́ — пи́ща
ха́ща — ча́ща
хва́цько — ли́хо, бра́во
хи́бний — оши́бочный
хита́тися — кача́ться
хмарочо́с — небоскре́б
хмиз — хво́рост
ху́га — мете́ль
ху́тко — бы́стро

Ц

цвірку́н — сверчо́к
це́гла — кирпи́ч

цупкий — твёрдый
ця́тка — то́чка, пя́тнышко

Ч

чаву́н — чугу́н
чага́рник — куста́рник
чепурний — опря́тний
черни́ця — мона́хиня
чимду́ж — что есть си́л
чорни́ця — черни́ка

Ш

ша́на — уваже́ние
ша́р — сло́й
шве́ць — сапо́жник
шибка́ — сте́кло (о́конное)
шкі́ра — ко́жа
шулі́ка — ко́ршун

Щ

щабель — ступе́нь
щогла́ — ма́чта

Ю

юрба́ — толпа́
ю́шка — суп, уха́

Я

які́сть — ка́чество
я́р — овра́г

Антипатія. Почуття неприязні, огиди, відрази до кого-, чого-небудь.

Байра́к. Ліс у яру, в долині або яр, порослий лісом, чагарником.

Бала́буха. Невеличка булочка.

Бо́нус. Додаткова винагорода, премія.

Вербо́ліз. 1. Високий кущ або невелике дерево з довгими блискучими гілками і вузьким листям; росте зазвичай у вологих місцях. 2. Зарості цієї рослини.

Верф. Сукупність споруд на березі річки або моря, де будують і ремонтують судна.

Віра́ж. 1. Рух літака, автомобіля по кривій, поворот. 2. Ділянка шляху на повороті, що має нахил до середини кривої напрямку руху.

Волхв. У давніх слов'ян — ворожбит, чарівник.

Гі́рло. 1. Місце, де річка впадає в океан, море, озеро або іншу річку. 2. Вузька протока, що з'єднує річки, затоки, лимани між собою або з морем.

Гирлі́га. Ціпок, часто загнутий на кінці, яким користуються пастихи, старі люди.

Докуме́нт. Діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на щось, служить доказом чого-небудь.

Егої́ст. Людина себелюбна, байдужа до інших людей.

Е́пос. 1. Оповідний рід художньої літератури. 2. Сукупність народних героїчних пісень, сказань, поем.

Естетичний. Пов'язаний зі створенням, відтворенням і сприйняттям прекрасного в мистецтві й житті.

Зніякові́лість. Збентеженість, засоромленість.

Ке́лія. Житло ченця або черниці.

Книш. Вид білого хліба із загорнутими всередину краями.

Кори́ця. Пахуча приправа, яку одержують із висушеної молодої кори китайського або цейлонського коричника.

Кулі́ш. Густи́й суп (здебільшого із пшона).

Кури́нь. 1. Легка будівля, сторожка (на городах, баштанах). 2. Окрема частина Запорозького війська.

Лі́ра. Старовинний струнно-щипковий музичний інструмент.

Ліса. Огорожа, сплетена із хмизу.

Ма́льва. Багаторічна декоративна рослина з високим стеблом і великими яскравими квітами.

Мандри́ка. Виріб із сиру і тіста, що має форму коржика.

Меценáт. Багатий покровитель наук і мистецтв, а також їх представників.

Мо́вець. Той, хто говорить.

Можновла́дець. Особа, яка належить до верхівки панівного класу; вельможа.

Монумент. Архітектурна або скульптурна споруда на честь визначної події чи особи; пам'ятник.

Моральний. Такий, що підпорядкований системі норм і принципів поведінки людей у ставленні одне до одного та до суспільства.

Навичка. Уміння, набуте вправами, досвідом.

Натюрморт. Картина, на якій зображено предмети побуту, квіти, овочі, фрукти.

Нетрі. Важкопрохідні місця, що заросли лісом, чагарником.

Нéхворощ. Багаторічна трав'яниста рослина з чорнувато-бурим стеблом, різновид полину.

Нідіти. 1. Вести бездіяльне, позбавлене сенсу життя. 2. Скучати, нудьгувати.

Оаза. Родюче місце в пустелі або напівпустелі з буйною рослинністю і прісною водою.

Обеліск. Архітектурна споруда, пам'ятник у вигляді чотиригранної колони з пірамідальною вершиною.

Окорéнок. Частина стовбура дерева від кореня до гілок.

Оптиміст. Людина, світосприйняття якої пройняте бадьорістю, життєрадісністю, твердою вірою в краще майбутнє.

Отáva. Трава, що виросла на місці скошеної.

Пла́вні. Низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

Плачі́нда. Виріб із тіста, що має плескату форму, з начинкою із сиру, гарбуза та ін.

Поперéчник. Уявна або зроблена лінія по ширині чого-небудь.

Прізьба. Невисокий, переважно земляний насип уздовж стін хати знадвору.

Прочáнин. Богомолець, паломник.

Сі́рба. Нещасна людина, що викликає співчуття.

Спóра. Мікроскопічний зародок рослинних організмів (водоростей, грибів, лишайників, папоротеподібних), що служить для їх розмноження, поширення, а також збереження виду в несприятливих умовах.

Сúрма. Старовинний духовий музичний інструмент прямої видовженої форми.

Тáврія. Степова частина України, Північне Причорномор'я.

Трактáт. Наукова праця, де докладно розглянуто якесь конкретне питання чи проблему.

Тра́пезна. Монастирська їдальня.

Узлі́сся. Смуга на краю лісу.

Форсува́ти. Долати з боєм будь-яку природну перешкоду (найчастіше водну).

Ця́мрина. Верхня частина колодязного зрубу, складена переважно з колод.

Чагарник. Зарості багаторічних дерев'янистих кущових рослин.

Шля́хта. Дрібне дворянство Польщі, України, Білорусі, Литви.

Ятага́н. Старовинна холодна зброя, середня між шаблею й кинджалом, що має фігурний вигин, увігнуте лезо; поширена в народів Близького й Середнього Сходу.

ЗМІСТ

Дорогі друзі!	3
<i>В. Симоненко. «Моя мова»</i>	4
§ 1. Місце української мови серед інших слов'янських мов	5
<i>Духовні скарби України. Мова</i>	8
<i>Культура спілкування. На виставці</i>	12

Повторення вивченого

§ 2. Синтаксис і пунктуація. Розділові знаки в синтаксичних конструкціях	14
<i>Духовні скарби України. Пісня</i>	17
§ 3. Морфологія та орфографія. Найскладніші орфограми	22
<i>Культура спілкування. Друзі та знайомі</i>	32
<i>Духовні скарби України. «Велесова книга»</i>	33

МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ

Дієприкметник

§ 4. Дієприкметник як особлива форма дієслова. Відмінювання дієприкметників	35
§ 5. Дієприкметниковий зворот	38
<i>Культура спілкування. Правила знайомства</i>	43
§ 6. Активні й пасивні дієприкметники. Творення і вживання активних дієприкметників	45
§ 7. Творення пасивних дієприкметників	49
§ 8. Букви <i>н</i> у дієприкметниках та <i>ни</i> у прикметниках	52
<i>Духовні скарби України. Християнство</i>	54
§ 9. <i>Не</i> з дієприкметниками	56
<i>Духовні скарби України. Прислів'я і приказки</i>	59
<i>Культура спілкування. Точність і доречність мовлення</i>	60
<i>Мовний розбір. Розбір дієприкметника як особливої форми дієслова</i>	62
§ 10. Безособові дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	64
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	66

Дієприслівник

§ 11. Дієприслівник як особлива форма дієслова	68
<i>Духовні скарби України. Герб України</i>	70

§ 12. <i>Не</i> з дієприслівниками	71
§ 13. Дієприслівниковий зворот	73
§ 14. Творення дієприслівників недоконаного і доконаного виду	79
<i>Мовний розбір. Розбір дієприслівника як особливої форми дієслова</i>	82
<i>Духовні скарби України. Прапор</i>	83
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	84

Прислівник

§ 15. Прислівник як частина мови. Розряди прислівників за значенням	86
§ 16. Ступені порівняння прислівників	90
§ 17. Способи творення прислівників. Наголос у прислівниках	93
<i>Духовні скарби України. Літописи</i>	96
§ 18. Букви <i>н</i> і <i>ни</i> у прислівниках	98
<i>Культура спілкування. Відповідь на уроці</i>	101
<i>Духовні скарби України. Києво-Печерська лавра</i>	102
§ 19. <i>Не, ні</i> з прислівниками	103
<i>Духовні скарби України. Вишивка</i>	106
<i>Культура спілкування. Моє улюблене заняття</i>	111
§ 20. Букви <i>и, і</i> в кінці прислівників	112
<i>Духовні скарби України. Книгодрукування</i>	114
§ 21. Дефіс у прислівниках	115
§ 22. Написання прислівників разом і окремо	118
<i>Мовний розбір. Розбір прислівника як частини мови</i>	124
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	125

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Прийменник

§ 23. Прийменник як частина мови	128
§ 24. Непохідні й похідні прийменники. Групи прийменників за будовою	131
<i>Культура спілкування. Як уникнути самотності?</i>	136
<i>Духовні скарби України. Братські школи</i>	137
§ 25. Написання похідних прийменників	138
§ 26. Деякі особливості вживання прийменників	141
<i>Духовні скарби України. Конституція Пилипа Орлика</i>	147
<i>Мовний розбір. Розбір прийменника як частини мови</i>	148
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	149

Сполучник

§ 27. Сполучник як частина мови	151
§ 28. Сурядні сполучники	154
<i>Культура спілкування. Чи вмієте ви вказувати на помилки? ..</i>	159
§ 29. Підрядні сполучники	160
§ 30. Написання сполучників	163
<i>Мовний розбір. Розбір сполучника як частини мови .....</i>	165
<i>Культура спілкування. На пошті .....</i>	170
<i>Контрольні запитання і завдання .....</i>	171

Частка

§ 31. Частка як частина мови. Розряди часток за значенням ...	173
<i>Духовні скарби України. «Кобзар» Тараса Шевченка .....</i>	177
§ 32. Правопис часток	180
§ 33. <i>Не і ні</i> з різними частинами мови	183
<i>Мовний розбір. Розбір частки як частини мови .....</i>	188
<i>Контрольні запитання і завдання .....</i>	189

Вигук

§ 34. Вигук як частина мови. Правопис вигуків	191
<i>Мовний розбір. Розбір вигука як частини мови .....</i>	196
<i>Контрольні запитання і завдання .....</i>	196

Повторення вивченого

Самостійні частини мови	199
Службові частини мови і вигук	208
<i>Духовні скарби України. Гімн України .....</i>	212

Додаток

Зразки мовних розборів	214
<i>Перевірте свої знання. Тести .....</i>	220
Українсько-російський словник	230
Тлумачний словник	234

Зв'язне мовлення

1. Мова і мовлення. Види мовленнєвої діяльності. Навчальне читання мовчки	9
2. Повторення вивченого про текст, типи і стилі мовлення	19
3. Особливості опису зовнішності людини. Переказ тексту-розповіді з елементами опису зовнішності людини	30
4. Переказ із творчим завданням	42
5. Твір-опис зовнішності людини за власним спостереженням ...	63
6. Докладний переказ тексту наукового стилю	77

7. Офіційно-діловий стиль, його особливості. Ділові папери.	
Розписка. Доручення	89
8. Особливості опису процесу праці. Докладний усний переказ тексту, що містить опис процесу праці	108
9. Твір-опис процесу праці за власним спостереженням	123
10. Публіцистичний стиль, його особливості. Переказ тексту публіцистичного стилю	134
11. Переказ-переклад	144
12. Твір-роздум на морально-етичну тему	145
13. Допис дискусійного характеру в газету	157
14. Телеграма	168
15. Переказ оповідання	178
16. Твір-оповідання за поданим сюжетом	197

У підручнику використано слайди з фотокниг: «Україна — любов моя» (К.: «Спалах», 2005), «Все про Україну» (К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998), «Це — Україна» (К.: Видавничий дім «Комп'ютерні системи», 1995) та журналів «Художники України» (ТОВ «Нікітін та партнери»).

А.А. ВОРОН, В.А. СОЛОПЕНКО

УКРАЇНСЬКА мова

